

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΣΤΟΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΖΕΥΓΟΥΣ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Του

Πέτρου Δ. Χορηδά

Πτυχιούχου Τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων
(1998)

Επιβλέπων Καθηγητής: Βολονάκη Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες: Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος, Αναπληρωτής Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Ευσταθίου Αθανάσιος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

Καλαμάτα, Μάιος 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
1. ΠΕΡΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ.....	5
2. Η ΔΙΚΑΝΙΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑ.....	10
3. Ο ΡΗΤΟΡΑΣ.....	12
4. ΥΠΟΘΕΣΗ ΛΟΓΟΥ.....	15
4.1 ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.....	16
4.2 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ.....	18
4.3 ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ Ο ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ.....	19
4.4 ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	21
4.4.1 ΔΙΚΗ ΒΛΑΒΗΣ	21
5.ΟΙ ΠΙΣΤΕΙΣ.....	23
5.1 ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ.....	24
5.2 ΛΟΓΙΚΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ.....	25
5.3 ΗΘΟΠΟΙΑ	28
5.3.1 ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΟ ΗΘΟΣ ΤΟΥ ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΟΥ.....	28
5.3.2 ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΟ ΗΘΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΩΝ.....	30
5.3.3 ΗΘΟΠΟΙΑ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΩΝ.....	33
5.4 ΠΑΘΟΠΟΙΑ.....	45
6.ΥΦΟΛΟΓΙΚΗ ΙΧΝΗΛΑΤΗΣΗ.....	46

6.1 ΤΟ «ΕΝΔΥΜΑ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ».....	46
6.2 ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΥΦΟΥΣ.....	47
6.3 ΤΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ.....	48
6.3.1 ΤΟ ΛΕΚΤΙΚΟ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ.....	49
6.3.2 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΥΦΟΥΣ	50
7. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ.....	53
7.1 ΤΟ ΠΡΟΟΙΜΙΟ.....	53
7.2 ΠΡΟΚΑΤΑΣΚΕΥΗ.....	54
7.3 ΔΙΗΓΗΣΗ.....	55
7.4 ΠΙΣΤΙΣ (ΑΠΟΔΕΙΞΗ).....	58
7.5 ΕΠΙΛΟΓΟΣ	73
8. Ο ΚΑΤΑ ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ Α΄ ΛΟΓΟΣ.....	74
8.1 Η ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΛΟΓΩΝ.....	75
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	77
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	79

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στον *Περί του Ζεύγους* λόγο του Ισοκράτη. Τόσο ο εμπνευστής του λόγου όσο και το πρόσωπο που δεσπόζει αποτέλεσαν τη βασική αιτία για την επιλογή αυτή. Από τη μια, ως ρήτορας και ρητοροδιδάσκαλος, ο Ισοκράτης έθεσε τη ρητορική στο κέντρο μιας εκπαιδευτικής δραστηριότητας με έντονα πρακτικό χαρακτήρα. Ως πολιτικός στοχαστής βασική ιδέα που υποστηρίζει είναι η ένωση των Ελλήνων και η εκστρατεία εναντίον των Περσών -η πανελλήνια ιδέα- την οποία υπηρέτησε με σταθερότητα σε όλο το βίο του. Με τη σχολή και τα συγγράμματά του άσκησε καθοριστική επίδραση και αναδεικνύεται σε κορυφαία φυσιογνωμία σε θέματα παιδείας και πολιτικής δημοσιογραφίας. Είναι ο τελευταίος μεγάλος σοφιστής της κλασικής περιόδου: ο ρήτορας, ο παιδαγωγός, ο πολιτικός.¹ Από την άλλη κεντρικό πρόσωπο, γύρω από το οποίο περιστρέφεται κυρίως ο λόγος, είναι ο Αλκιβιάδης: η σπουδαιότερη πολιτική και στρατιωτική φυσιογνωμία του Πελοποννησιακού πολέμου, ο εξουσιαστής του πλήθους και ο εξουσιαζόμενος από τα πάθη του, το «φαινόμενο», όπως αποκαλείται. Αναμφισβήτητα πρόκειται για δύο ξεχωριστές προσωπικότητες που -τηρουμένων των αναλογιών- τους ενώνει ένα κοινό στοιχείο: η φιλοδοξία του καθενός, η οποία αφενός ερμηνεύει το έργο του Ισοκράτη και αφετέρου καθορίζει την αυτοκαταστροφική πορεία του Αλκιβιάδη.

Ένας ακόμη λόγος για τη συγκεκριμένη επιλογή είναι και η ιδιαιτερότητα του έργου. Αν και πρόκειται για δικανικό λόγο εντοπίζουμε τα πρώτα ίχνη ενός ρηξικέλευθου εγχειρήματος που έχει να κάνει με το εγκώμιο ενός σύγχρονου ιστορικού προσώπου, θέτοντας την ατομικότητα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Το στοιχείο αυτό μαρτυρά τη στενή σχέση δικανικού και επιδεικτικού είδους και έχει ως αποτέλεσμα το ύφος του λόγου να είναι περισσότερο επεξεργασμένο από το ύφος άλλων ομιλιών.

---

¹ Αλεξίου, (2007), 12

1. ΠΕΡΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ

Η ρητορική συνιστά μία από τις βασικές συνιστώσες της ελληνικής κουλτούρας από τις απαρχές της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας.² Κατά την επικρατέστερη άποψη η ρητορική οριζόταν ως «η δύναμη του πείθειν» (vis persuadendi). Εν γένει, επομένως, ρήτορας είναι όποιος κατορθώνει να αποσπά δια των λόγων του την αποδοχή του ακροατηρίου, ενώ η ρητορική είναι το μέσο για να φθάσει σε αυτό το αποτέλεσμα. Αντί για τη δύναμη πολλοί προτιμούσαν να μιλούν για «τέχνη». Αυτή η λέξη για τους αρχαίους δεν αφορούσε τόσο σε ό,τι οι σύγχρονοι εννοούν με τον όρο καλλιτεχνική δημιουργία, όσο στην ιδέα μιας εκλογικευμένης μεθόδου, ενός συστήματος κανόνων πρακτικής ωφελιμότητας μιας τεχνικής παραγωγής και ενός επαγγέλματος.³

Ο λόγος εμφανίζεται στην ελληνική λογοτεχνία από την πρώτη στιγμή ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής ζωής. Όπως επισημαίνει ο Edwards, οι Έλληνες λάτρευαν την αντιπαράθεση. Δεν πρέπει λοιπόν να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι λόγοι αποτελούν ξεχωριστό κομμάτι της πλέον πρώιμης λογοτεχνίας που διαθέτουμε από την ελληνική αρχαιότητα.⁴

Οι συζητήσεις στο Α και Β της Ιλιάδας, η πρεσβεία στο Ι της Ιλιάδας, και η παθητική έκκληση του Πριάμου στο Ω συχνά αναφέρονταν από μεταγενέστερους ρητοροδιδασκάλους, ενώ η σύγκριση στην Ιλιάδα της ρητορικής ικανότητας του Οδυσσέα και του Μενέλαου δείχνει μια κριτική συναίσθηση του ύφους και της εκφώνησης στην αυγή της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Ο ιδανικός ομηρικός ήρωας έπρεπε να διαπρέπει με τον λόγο στην αγορά, όπως με τα ανδραγαθήματα στον πόλεμο, να είναι δηλαδή *μύθων τε ρήτηρ ἔργων τε πρηκτήρ* (Ιλιάδα. Ι 443). Οι ποιητές συνέχισαν να περιλαμβάνουν λόγους στα έργα τους. Σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία της ρητορικής είναι ο ομηρικός *Ύμνος εις Ερμίν*, που προφανώς έχει το πρώτο παράδειγμα (στ.265)

---

² Gagarin, (2007), 9

³ Pernot, (2005), 6-7

⁴ Edwards, (2002), 11

του επιχειρήματος της πιθανότητας, το κυριότερο λογικό εργαλείο της ελληνικής ρητορικής και η σκηνή της δίκης στις *Ευμενίδες* του Αισχύλου που αντανακλά δικαιοδική διαδικασία στην Αθήνα ακριβώς πριν από την εμφάνιση της έντεχνης ρητορείας.⁵

Στην αρχαιότητα ήταν συνήθης η προσφυγή στην έννοια του «πρώτου επινοητή» (πρῶτος εὑρετής), προκειμένου να περιγραφεί η γένεση διαφορετικών δραστηριοτήτων, τεχνών και τεχνικών, ώστε να εκλαϊκεύεται κατά κάποιον τρόπο η ανάδυσή τους, αναγόμενη στην καθοριστική πράξη ενός ανθρώπου, θεού ή ήρωα. Η εφεύρεση της ρητορικής είχε αποδοθεί στον Ερμή, θεό των συναντήσεων και των δρόμων, της κίνησης, του περάσματος, της επικοινωνίας, υπό την πλήρη σημασία του όρου.⁶ Ήταν, λοιπόν, μεταξύ άλλων και θεός - προστάτης -της ευγλωττίας.

Η πρακτική και η θεωρία της ρητορικής γεννήθηκαν, όπως φαίνεται, στη Σικελία, κυρίως στις Συρακούσες μετά το 466 π.Χ., όταν καταλύθηκαν εκεί οι τυραννίδες και επικράτησαν δημοκρατικά πολιτεύματα. Το πλήθος των αστικών δικών που ακολούθησαν, για την ανάκτηση των περιουσιών που είχαν σφετερισθεί οι τύραννοι, ευνόησε την ανάπτυξη της δικανικής ρητορείας. Ο Συρακούσιος Κόραξ (σε αυτόν ανήκει ο ορισμός της ρητορικής τέχνης: «πειθούς δημιουργός») και ο επίσης Συρακούσιος μαθητής του Τεισίας είναι οι δημιουργοί και διδάσκαλοι της συστηματικής πλέον ρητορικής. Ένας από τους δύο, το πιο πιθανόν ο Τεισίας, έγραψε και το πρώτο εγχειρίδιο ρητορικής με τον τίτλο «*Τέχνη*». Σ' αυτούς οφείλεται η διαίρεση του ρητορικού λόγου σε μέρη και η χρήση των *εϊκότων*, των πιθανών δηλαδή λογικών επιχειρημάτων, στην υποστήριξη των δικαστικών υποθέσεων.

Αν η Σικελία υπήρξε η κοιτίδα της συστηματικής ρητορικής, όμως από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ., το επίκεντρό της είναι η Αθήνα. Όπως επισημαίνει ο Pelling, η Αθήνα του 5^{ου} αιώνα ήταν μια πόλη με πλήρη επίγνωση της ταυτότητάς της, και η συγκεκριμένη εικόνα για τον εαυτό της προερχόταν εν μέρει από την καλλιέργεια, τη γνώση, την εκλέπτυνση – ή πιο απλά, από τη *σοφίαν*, τη δεξιότητα και την εμπειρία να αναγνωρίζει την αξία και να κάνει διακρίσεις εκεί όπου οι άλλοι αποδεικνύονταν ανεπαρκείς. Ο λόγος συνιστούσε βασική παράμετρο: ο λόγος με τη σημασία, όπως θα αποδίδαμε τη λέξη, της «λογικής», της ικανότητας να αντιλαμβάνεται κανείς τα

---

⁵ Easterling- Knox, (1994), 657

⁶ Pernot, (2005), 29

πράγματα με τη σκέψη, και ιδίως ο λόγος με τη σημασία της «ομιλίας». Επρόκειτο για έναν πολιτισμό της ρητορικής.⁷

Πράγματι στην Αθήνα υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις για να ευδοκιμήσει η έντεχνη ρητορεία. Την ευνοούσαν η δημοκρατία με τις λαϊκές συνελεύσεις και τα δικαστήρια, οι πολλές δημόσιες συγκεντρώσεις και εορτές, οι πολυλόγοι και φιλόλογοι Αθηναίοι και οι συνθήκες της πόλης στην οποία αγαπούσαν να μένουν και να διδάσκουν οι σοφιστές, αυτοί οι περιφερόμενοι δάσκαλοι ανώτερης παιδείας. Επομένως η όλη πνευματική της ανάπτυξη και κοινωνική οργάνωση παρείχε το πλέον ευνοϊκό έδαφος για την εξέλιξη του είδους.

Πιο συγκεκριμένα, η αρχή της Αττικής Ρητορείας μπορεί να τοποθετηθεί στα χρόνια που ακολούθησαν μετά την απόκρουση της περσικής επίθεσης και που κατά τη διάρκειά τους στερεώθηκαν και διευρύνθηκαν οι δημοκρατικές κατακτήσεις,⁸ ιδιαίτερα μετά τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη (462π.Χ.).

Εκείνος όμως που άσκησε ιδιαίτερη επίδραση στην εξέλιξη της ρητορικής ήταν ο μακρόβιος Γοργίας ο Λεοντίνος, ο πατέρας της σοφιστικής ρητορικής.⁹ Έφθασε στην Αθήνα το 427 π.Χ. επικεφαλής μιας πρεσβείας από τη σικελική του πατρίδα συνοδευόμενος από τον Τεισία.¹⁰ Αγόρευσε ενώπιον της εκκλησίας του Δήμου προξενώντας πάρα πολύ μεγάλη εντύπωση για την τέχνη των λόγων του. Ο φανταχτερός πεζός λόγος, με την υπερβολική χρήση ισόμετρων προτάσεων, παρηγήσεων και ποιητικού λεξιλογίου¹¹ και γενικά τα λεπτεπίλεπτα παιχνίδια των σχημάτων, που πήραν το όνομά του (Γοργιεία σχήματα) άφησαν κατάπληκτο το αθηναϊκό κοινό.

Παράλληλα, η σοφιστική κίνηση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην καλλιέργεια και την προώθηση της τέχνης του λόγου. Όπως αναφέρει ο Pernot, ο όρος «σοφισταί» συγκαταλέγει έναν ορισμένο αριθμό διανοητών του δεύτερου ημίσεος του 5^{ου} αιώνα π. Χ., προερχόμενων από διαφορετικές περιοχές του ελληνικού κόσμου, οι οποίοι ταξίδευαν, δίδασκαν, έδιναν διαλέξεις και δημοσίευαν συγγράμματα. Δεν σχημάτιζαν σχολή ούτε οργανωμένο κίνημα.¹²

---

⁷ Pelling, (2010), 115

⁸ Θεοδωρακόπουλος, (2017), 11

⁹ Degani, (2008), 219

¹⁰ Lesky, (1981), 493

¹¹ Edwards, (2002), 14

¹² Pernot, (2005), 33

Οι ιδέες τους τολμηρές και ρηξικέλευθες άσκησαν μεγάλη επίδραση στην αθηναϊκή διανόηση της εποχής αλλά αποτέλεσαν και αντικείμενο σφοδρής και συχνά άδικης κριτικής από πολλούς ιδεολογικούς αντιπάλους. Η ώθηση που έδωσαν στη φιλοσοφία και κυρίως στη ρητορεία ήταν τόσο αποφασιστική, ώστε δημιούργησαν τομή στην πνευματική εξέλιξη των Αθηνών μέσα από ένα νέο κοσμοείδωλο, όπου ο ορθολογισμός και η σχετικότητα αμφισβήτησαν τις παραδοσιακές αξίες.¹³

Η ρητορική ως μέσο για να κινεί τη διάνοια των ανθρώπων στις ελληνικές δημοκρατίες μπορεί να έφτασε στην πιο πλήρη ανάπτυξή της τον πέμπτο αιώνα· ως λογοτεχνικό είδος είναι κυρίως φαινόμενο του τέταρτου αιώνα και της Αθήνας.¹⁴

Τον αιώνα αυτόν παρατηρείτο αφθονία ρητορικού λόγου που εκπροσωπείται από πολλούς ονομαστούς ρήτορες, όπως ο Λυσίας, ο Ισοκράτης, ο Δημοσθένης, ο Ισαίος, ο Αισχίνης, ο Λυκούργος, ο Υπερείδης κ.α. Η συνολική παραγωγή υπερβαίνει σε γνήσιους λόγους τους 200 και αυτό σήμαινε τον κυρίαρχο ρόλο του έντεχνου λόγου στην πνευματική ζωή των Αθηνών. Ο 4ος αιώνας δικαιολογημένα μπορεί να χαρακτηριστεί ως αιώνας της ρητορικής.¹⁵

Η ρητορική τέχνη είχε επομένως διεισδύσει στην καθημερινότητα των Αθηναίων και η Αθήνα είχε γίνει «σχολείο για την εκπαίδευση όλων των άξιων ρητόρων και δασκάλων της ρητορικής» (Ισοκράτης, *Περί Αντιδόσεως*, 295). Πολυάριθμοι υπήρξαν οι ρητοροδιδάσκαλοι από τους πλέον φημισμένους ως τους πλέον σεμνούς. Πολυάριθμες οι σχολές, με διαφορετικά επίπεδα και διαφορετικούς στόχους. Η πλέον γνωστή σχολή ρητορικής ήταν του Ισοκράτη, οποίος επαγγελλόταν την πλήρη μόρφωση, ηθική και πνευματική των νέων.¹⁶

Αν και η ρητορική είχε αρχίσει να διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στη δευτεροβάθμια και ανώτερη εκπαίδευση, διαμάχη ξέσπασε μεταξύ των δασκάλων της ρητορικής και εκείνων της φιλοσοφίας.¹⁷ Πιο συγκεκριμένα ενώ το φιλοσοφικό φαινόμενο αναπτυσσόταν και διευρυνόταν, η κοινωνία της εποχής εκδήλωνε επιφυλάξεις και ανησυχία έναντι της νέας τέχνης, η οποία περιέκλειε δυνατότητες υπέρμετρης

---

¹³ Κωνσταντινόπουλος, (2014), τμ.2. 26

¹⁴ Easterling- Knox, (1994), 665

¹⁵ Κωνσταντινόπουλος, (2014), τμ.2. 35

¹⁶ Pernot, (2005),72-73

¹⁷ Edwards, (2002), 18

επιδεξιότητας, χειραγώγησης και εξαπάτησης.¹⁸ Αυτή η δυσπιστία - και εν πολλοίς - αποδοκιμασία από παιδαγωγική και ηθική άποψη εκφράστηκε κυρίως από τον Πλάτωνα στους διαλόγους του «Γοργία» και «Φαῖδρος».

Ο φιλόσοφος επικρίνει τη ρητορική καθώς υποστηρίζει ότι δεν ενδιαφέρεται για την αλήθεια και κύριο μέλημά της είναι να πείθει σε αντίθεση με τη φιλοσοφία, η οποία είχε στόχο τη γνώση της αλήθειας. Η ρητορική ως «πειθοῦς δημιουργός», ως τεχνική δηλαδή που έχει στόχο να πείσει, δεν ενδιαφέρεται να ανακαλύψει και να διδάξει την αλήθεια και το δίκαιο.

Την οξεία κριτική του Πλάτωνα αντέκρουσε ο Ισοκράτης μέσα από τη διδασκαλία του. Υπερασπίζοντας τη Ρητορική του Σχολή επικρίνει βέβαια τα τεχνάσματα των επαγγελματιών της ρητορικής, τονίζει όμως την παιδευτική αξία της διδασκαλίας της. Υποστηρίζει ότι με τη διδασκαλία της ρητορικής, έστω όχι στηριγμένης στην ακριβή γνώση, αλλά στην πείρα της πραγματικότητας, μπορεί να επιτύχει στην πράξη ένα ευρύτερο παιδευτικό αποτέλεσμα. Η επίδραση της σχολής του ήταν πάρα πολύ μεγάλη: τόσο πολλοί πολιτικοί, ρήτορες, ιστορικοί και ποιητές βγήκαν από αυτήν, που ο Κικέρωνας μια φορά την παρομοίασε με τον Δούρειο ίππο, που έκρυβε πραγματικά διαλεχτούς ήρωες.¹⁹

Εμβληματικά βέβαια ο όρος ρητορική παραπέμπει στη *Ρητορική* του Αριστοτέλη. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος μολονότι τη θεωρούσε τέχνη, δηλαδή όχι επιστήμη ασχολήθηκε επισταμένως με αυτή λόγω της μεγάλης παιδευτικής της δύναμης. Έτσι αποφάσισε σε αντίθεση με τους προγενεστέρους να δώσει μια επιστημονική διδασκαλία της.²⁰ Ο George A. Kennedy υποστηρίζει ότι ο Αριστοτέλης προφανώς για να αντιδράσει στην επιρροή του Ισοκράτη, έκανε διαλέξεις στη ρητορική. Από τα μαθήματα αυτά, ύστερα από μερικά χρόνια αναθεώρησης προήλθε η *Ρητορική* του, της οποίας η σχέση με την αττική ρητορική είναι όμοια με τη σχέση της *Ποιητικής* με την ελληνική τραγωδία: μια θεωρητική διατύπωση της πιο δυνατής κριτικής οξύτητας, αλλά αβέβαιος οδηγός για την ανάλυση ειδικών έργων.²¹

---

¹⁸ Pernot, (2005), 80

¹⁹ Lesky, (1981), 805

²⁰ Κωνσταντινόπουλος, (2010), τμ.1, 21

²¹ Easterling- Knox, (1994), 666

2. Η ΔΙΚΑΝΙΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑ

Μέχρι αυτό το σημείο επιχειρήθηκε μια σύντομη επισκόπηση της ρητορικής τέχνης, με την έμφαση να δίνεται στον 4^ο και 5^ο αιώνα, διάστημα διαμόρφωσης και ακμής της. Στην παρούσα ενότητα το κέντρο βάρους θα μεταφερθεί στη δικανική ρητορεία καθώς ο υπό εξέταση λόγος είναι δικανικός.

Αρχικά παρατίθεται η διάκριση των ειδών της ρητορικής από τον Αριστοτέλη (*Ρητ. Α.1358b6-1359a5*): Υπάρχουν τρία είδη λόγων, ο πολιτικός, ο δικανικός και ο πανηγυρικός [...]. Δικανικοί λόγοι είναι οι εκφωνούμενοι στα δικαστήρια και αφορούν πράξεις που τελέστηκαν στο παρελθόν. Είναι κατηγορίες ή απολογίες και έχουν σκοπό την απόδειξη της ενοχής ή της αθωότητας του κατηγορουμένου με βάση το νόμο και το αίσθημα του δικαίου.

Ο Άρειος Πάγος, το αρχαιότερο δικαστήριο, έχασε βασικά το ρόλο του ως δικαστηρίου (μεταρρυθμίσεις του 462π.Χ. από τον Εφιάλτη) και τα δικαστικά καθήκοντα των επιμέρους αρχόντων περιορίστηκαν σε προκαταρκτικές εξετάσεις των δικαστικών υποθέσεων. Στη θέση τους ιδρύθηκαν τα δικαστήρια, τα οποία ήταν τμήματα της Ηλιαίας αποτελούμενα από 201 τουλάχιστον δικαστές για κάθε συγκεκριμένη δίκη. Οι δικαστές αυτοί εκλέγονταν με κλήρο μέσα από ένα σύνολο 6000 πολιτών όλων των τάξεων.

Τα δικαστήρια συνεδρίαζαν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, περίπου 200 μέρες το χρόνο. Όπως είναι λογικό οι δίκες δε διαρκούσαν το ίδιο: οι δημόσιες αγωγές διαρκούσαν όλη τη μέρα και ήταν δυνατόν να διαρκούν πολλές ημέρες, σε ορισμένες ιδιαίτερες περιπτώσεις, ενώ οι ιδιωτικές αγωγές ήταν πολύ σύντομες.

Οι διάδικοι αναλάμβαναν να υπερασπισθούν οι ίδιοι την υπόθεσή τους, χωρίς να μπορούν να εκπροσωπηθούν από ένα συνήγορο. Δεν υφίστατο εισαγγελία και κατά συνέπεια, οι κατηγορίες εγείροντο κατ' ανάγκη από ιδιώτες: στη μεν ιδιωτική αγωγή (**δίκη**) από τη θιγείσα πλευρά, στη δε δημόσια αγωγή (**γραφή**) από οποιονδήποτε

πολίτη,²² τον βουλόμενον. Ένα τέτοιο σύστημα προϋπόθετε ενεργό συμμετοχή των πολιτών στον δικαστικό βίο, ως συνηγόρων και κατηγορών.

Στο δικαστήριο οι διάδικοι μιλούσαν έχοντας επίγνωση ότι μια πιθανή ήττα τους μπορούσε να τους οδηγήσει ακόμη και στο θάνατο ή την εξορία. Οι ομιλητές που δεν είχαν πείρα ή αδυνατούσαν να κατανοήσουν τις οδηγίες ενός ρήτορα ή ενός εγχειριδίου ρητορικής είχαν τη δυνατότητα να προμηθευτούν από κάποιον επαγγελματία συγγραφέα λόγων έναν έτοιμο λόγο ή μέρος λόγου που προσπαθούσαν να απομνημονεύσουν (αφού ο νόμος όριζε ότι οι διάδικοι έπρεπε να αγορεύουν αυτοπροσώπως). Έτσι οι ενδιαφερόμενοι κατέφευγαν στους λογογράφους. Αυτοί ήταν έμπειροι δικανικοί ρήτορες που, με το αζημίωτο φυσικά, έγραφαν τα κείμενα των λόγων τα οποία ήταν υποχρεωμένοι οι διάδικοι να αποστηθίσουν και να απαγγείλουν στο δικαστήριο.

Η επιδεξιότητα του λογογράφου έγκειτο στην ικανότητα του να προσδιορίζει εκείνες τις πλευρές μιας υπόθεσης οι οποίες απαιτούσαν τη μέγιστη προσοχή και να προσαρμόζει αναλόγως τα επιχειρήματα και τη μορφή του λόγου του.²³ Μπορούμε να υποθέσουμε ότι όσο πιο καλός και φημισμένος ήταν ο λογογράφος τόσο πιο ακριβός θα ήταν και ο λόγος, που θα έγραφε για τους πελάτες του. Συνεπώς οι Αθηναίοι πολίτες που συμμετείχαν στα ηλιαστικά δικαστήρια της Αθήνας πρέπει να ήταν αρκετά εύποροι και εμπιστεύονταν την τύχη και πολλές φορές την ίδια τους τη ζωή στους λογογράφους για τη γνώση και την εμπειρία τους σε δικανικές υποθέσεις.²⁴

Κάποτε ένας λογογράφος μπορούσε να εμφανιστεί ως *συνήγορος* για ένα πελάτη ανάκανο να εκφωνήσει το δικό του λόγο. Δεν πρέπει να αναμένουμε να μάθουμε κάτι σίγουρο σχετικά με τις πολιτικές, ηθικές, ή ακόμη και τις νομικές απόψεις ενός λογογράφου από τους λόγους του. Όσο καλύτερος ήταν, τόσο πιο πολύ ταυτιζόταν με το μέρος του πελάτη του.²⁵ Από την άλλη πλευρά, όμως, οι δικανικοί λόγοι αντανακλούν ως ένα σημείο την πραγματικότητα, καθώς οι λογογράφοι επικαλούνταν την ιδεολογία και τη συμπεριφορά των Αθηναίων απέναντι σε ζωτικά θέματα θρησκείας, πολιτικής, οικονομίας, γενεαλογίας, καταγωγής και κοινωνικής δομής.²⁶

---

²² Pernot, (2005), 51-52

²³ Pernot, (2005), 16

²⁴ Βολονάκη, (2009), 70

²⁵ Easterling-Knox, (1994), 667

²⁶ Βολονάκη, (2009), 71

Οι δικανικοί ρητορικοί λόγοι αποτελούσαν το πιο σημαντικό μέσο απόδειξης και τεκμηρίωσης. Αποφασιστικό ρόλο για τη νίκη στα δικαστήρια έπαιζε η παρουσίαση του καλύτερου ρητορικού λόγου, που βασιζόταν εξ ολοκλήρου στη ρητορική τέχνη του λογογράφου και στην παράσταση του ομιλητή. Είναι, λοιπόν, προφανές ότι οι δικανικοί λόγοι γράφονται με ένα συγκεκριμένο σκοπό, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη νίκη σε μια δίκη, να κερδίσουν την εμπιστοσύνη και τη εύνοια των δικαστών, να πείσουν για την υπόθεση του εκάστοτε ομιλητή και τέλος να επιφέρουν την καταδίκη του αντιπάλου.²⁷

Συμπερασματικά η δικανική ρητορεία αναδεικνύεται ως μια τεχνική προσβλέπουσα στην αποτελεσματικότητα, ως μια μέθοδος παραγωγής πειστικού λόγου βασισμένη σε μια ικανότητα, καθώς και σε συγκεκριμένους τρόπους δράσης.²⁸

3.Ο ΡΗΤΟΡΑΣ

Ένας από τους σπουδαιότερους ρήτορες της κλασικής αρχαιότητας, (ήταν άλλωστε ένας από τους ρήτορες του «κανόνος», ενός καταλόγου δηλαδή των δέκα πιο σπουδαίων τεχνιτών του Αττικού ρητορικού λόγου που συνέταξαν οι Αλεξανδρινοί φιλόλογοι) ο Ισοκράτης υπήρξε ο πρώτος συνειδητός εισηγητής της λεγόμενης γραπτής ρητορικής τέχνης, δηλαδή του λόγου που γράφεται για να διαβαστεί και όχι για να απαγγελθεί.²⁹

Για τον βίο του αντλούνται σημαντικές πληροφορίες από μεμονωμένες αναφορές συγγραφέων, από βιογραφικά έργα (π.χ. μια βιογραφική σύνοψη του Διονύσιου του Αλικαρνασσεά, *Βίοι δέκα ρητόρων*) αλλά και από το έργο του ίδιου του Ισοκράτη, όπως ο *Περί Αντιδόσεως* λόγος που θεωρείται ένα ολοκληρωμένο αυτοβιογραφικό κείμενο.

Ο Ισοκράτης, γιος του Θεοδώρου και της Ηδυτούς, γεννήθηκε στην Ερχεία (περιοχή κοντά στα Σπάτα) το 436π.Χ. Ήταν ένας από τους μακροβιότερους συγγραφείς της αρχαιότητας, ζώντας σχεδόν 100 χρόνια ως το 338π.Χ. Ο πατέρας του διατηρούσε εργοστάσιο κατασκευής αυλών και κατόρθωσε να γίνει αρκετά πλούσιος ώστε να

²⁷ Βολονάκη,(2009), 69-70

²⁸ Pernot, (2005), 7

²⁹ Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα-Έργα-Ρεύματα-Όροι (2013), 923

φροντίσει για την ανατροφή και την εκπαίδευση των παιδιών του: *ὁ πατήρ ἅμα τῇ τε πόλει χρησίμον αὐτόν παρεῖχεν ἡμᾶς θ' οὕτως ἐπιμελῶς ἐπαίδευσεν.*³⁰

Μαθήτευσε κοντά στους διασημότερους σοφιστές της εποχής: τον Πρωταγόρα, τον Πρόδικο, τον Γοργία και άλλους. Αλλά και η επίδραση του Σωκράτη ήταν μεγάλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο ρήτορας Πολυκράτης επιτέθηκε εναντίον του Σωκράτη ο Ισοκράτης με τον *Βούσιριν* υπεραμύνθηκε της μνήμης του.

Τα νεανικά του χρόνια είναι χρόνια ποτισμένα από την ευδαιμονία της Αθήνας του Περικλή αλλά και από τα τραγικά βιώματα του πολέμου με τη Σπάρτη. Μετά το τέλος του πελοποννησιακού πολέμου, όπως πολλοί άλλοι, βρέθηκε χωρίς περιουσία. Αναγκάστηκε λοιπόν για βιοποριστικούς λόγους να ασκήσει το επάγγελμα του λογογράφου για μια δεκαετία περίπου. Από τη δραστηριότητά του αυτή σώθηκαν έξι δικανικοί λόγοι οι οποίοι είναι τα παλαιότερα έργα που σώζονται. Αποτελούν αρκετά καλά δείγματα του είδους τους και αντιπροσωπεύουν ποικιλία υποθέσεων (χρεών, κληρονομιάς, βιαιοπραγιών) με ενδιαφέρον.³¹ Αν και ο ίδιος αργότερα αισθανόταν ντροπή για αυτούς το διάστημα αυτό είναι περίοδος οικονομικής του αποκατάστασης και ταυτόχρονα περίοδος πορείας προς τον εαυτό του.³² *«Εἰς τό ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου ἐστράφη διά λόγους βιοποριστικούς διότι ἡ πατρική του περιουσία εἶχεν καταστραφῆ κατά τόν πόλεμον».*³³

Ωστόσο, ως άνθρωπος με φιλοσοφικές αναζητήσεις επέκρινε αργότερα το επάγγελμα του λογογράφου, το οποίο προάγει την πειθώ εις βάρος της αλήθειας και της δικαιοσύνης (πβ. *Κατά τῶν σοφιστῶν*, 19-20).³⁴ *«Ἀργότερον, ὅταν πλέον ἐπίστευσεν ὅτι ἦτο ὁ Φειδίας τῆς ῥητορικής τέχνης, δέν ἤθελε νά ὀμιλῇ διά τήν περίοδο ἐκείνην, παρ' ὅλον ὅτι, ὡς τόν ἔσκωπτεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς τά βιβλιοπωλεῖα ὑπῆρχον τόμοι ὀλόκληροι μέ τούς λόγους του ἐκείνους».*³⁵

Το 390 π.Χ. περίπου ίδρυσε την περιώνυμη σχολή του η οποία τον δόξασε και ως δάσκαλο της ρητορικής και ως συγγραφέα πολιτικών λόγων.³⁶ Δίδαξε στους μαθητές του ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ρητορικής και πολιτικής παιδείας με στόχο την

³⁰ Ισοκράτης, *Περί Αντιδόσεως*, 161

³¹ Easterling-Knox, (1994), 672

³² Λάουρδας, (1944), 10

³³ Jaeger, (1974), τμ.3, 136

³⁴ Edwards, (2002), 39

³⁵ Jaeger, (1974), τμ.3, 136-137

³⁶ Θεοδωρακόπουλος, (2017), 35

κατάκτηση του ωραίου ρητορικού λόγου και της υγιούς σκέψης.³⁷ Η σχολή του προσέλκυσε μαθητές από ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο (συμπεριλαμβανομένων του Ισαίου, του Λυκούργου, και του Υπερείδη³⁸) και αποτέλεσε το αντίπαλο δέος της Ακαδημίας του Πλάτωνα. Με αφετηρία τον Ισοκράτη, τον τέταρτο αιώνα έγιναν καθεστώς οι συστηματικές σχολές της ρητορικής, και σε όλη τη διάρκεια της ελληνορωμαϊκής περιόδου η ρητορική αποτελούσε ένα συστηματικό τμήμα της επίσημης εκπαίδευσης των νέων ανδρών.³⁹

Παντρεύτηκε σε μεγάλη ηλικία την Πλαθάνη και υιοθέτησε τον νεότερο από τους τρεις γιους της, τον Αφαρέα: *Αφαρέυς ό πρόγονός τε καί είσποίητος Ίσοκράτει γενόμενος*.⁴⁰ Πέθανε λίγο μετά τη μάχη στη Χαιρώνεια (338π.Χ.) και ενταφιάστηκε στον οικογενειακό τάφο στο Κυνόσαργες.

Ο Ισοκράτης αφιέρωσε τη ζωή του στη ρητορική, διέφερε δε από τους υπολοίπους λόγω του παράδοξου γεγονότος ότι δεν εκφωνούσε ο ίδιος τους λόγους του, στερούμενος «*τόλμης τε καί φωνής μεγέθους*», των αναγκαίων ιδιοτήτων, προκειμένου να μιλήσει κανείς ενώπιον κοινού, δεν παρουσιαζόταν δημοσίως και, συνεπώς δε συμμετείχε σε πολιτικές συζητήσεις, αρκούμενος να διαβάζει τα έργα του σε ομίλους - ήταν ρήτορας δωματίου⁴¹ - και να τα δημοσιεύει γραπτώς.⁴²

Από τα έργα που αποδίδονταν στον Ισοκράτη, ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεάς δέχτηκε ως αυθεντικά τα είκοσι πέντε· σώζονται είκοσι ένα, περιλαμβανομένων των έξι δικανικών λόγων, καθώς και εννέα επιστολών.⁴³ Είναι περισσότερο γνωστός για τους επιδεικτικούς του λόγους και κρίνεται ως ο επιφανέστερος εκπρόσωπος του επιδεικτικού γένους. Με το έργο του και τη διδασκαλία του, ο Ισοκράτης θεμελίωσε τις βάσεις του ανθρωπισμού, της ρητορικής και λογοτεχνικής παιδείας και άσκησε βαθιά επίδραση στην ιστορία της εκπαίδευσης στη Δύση.⁴⁴

---

³⁷ Αλεξίου, (2016), 174

³⁸ Gagarin, (2000), 16

³⁹ Kennedy, (2005), 10

⁴⁰ Διονύσιος Αλ., *Περί των αρχαίων ρητόρων*, 18

⁴¹ Easterling-Knox, (1994), 676

⁴² Pernot, (2005), 57

⁴³ Edwards, (2002), 43

⁴⁴ Pernot, (2005), 96

4. ΥΠΟΘΕΣΗ ΛΟΓΟΥ (ΑΡΙΘΜΟΣ 16)

Ο *Περί τοῦ ζεύγους* λόγος είναι τυπικά ένας δικανικός λόγος ο οποίος συντάχθηκε για μια δικαστική υπόθεση του συνονόματου γιου του περίφημου Αθηναίου στρατηγού Αλκιβιάδη. Η τριπλή νίκη του Αλκιβιάδη στην Ολυμπία με τέθριππο το 416π.Χ. αποτέλεσε την αφορμή για ένα μακροχρόνιο δικαστικό αγώνα. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο ένα από τα άρματα που είχε δανειστεί από τον Διομήδη, δεν το επέστρεψε: *πριάμενος δ' ὁ Αλκιβιάδης ἴδιον ἀπεγράψατο, τόν δέ Διομήδην χαίρειν εἶασε*⁴⁵ και ο ιδιοκτήτης και αθηναίος φίλος του, αναγκάστηκε, όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν, να τον μηνύσει ζητώντας αποζημίωση οχτώ ταλάντων (*μέγιστον δ' ἦν τό περί τῶν ἵππων, τετιμημένον ταλάντων ὀχτώ*).⁴⁶ Αλλά η εξορία και ο θάνατος του Αλκιβιάδη ανέβαλαν την εκδίκαση της υπόθεσης. Όταν όμως ενηλικιώθηκε ο γιος του Αλκιβιάδη, ο οποίος είχε και το ίδιο όνομα, η υπόθεση ήλθε πάλι στο δικαστήριο με κατήγορο αυτή τη φορά όχι τον Διομήδη αλλά κάποιον Τεισία. Γιατί όμως ο κατήγορος είναι ο Τεισίας και όχι ο Διομήδης; Μια πιθανή ερμηνεία είναι ότι ο Τεισίας και ο Διομήδης συνεργάζονταν και ζήτησαν από τον Αλκιβιάδη να αγοράσει τα άλογα από το Άργος για λογαριασμό τους. Επειδή όμως ο Διομήδης πέθανε παρουσιάζεται ως μηνυτής ο Τεισίας. Την απάντηση στις κατηγορίες αυτές έγραψε για λογαριασμό του νεότερου Αλκιβιάδη ο Ισοκράτης.

---

⁴⁵ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης* 12,3

⁴⁶ Διόδωρος, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, τμ. 13, 74

4.1 Δομή και Χρονολόγηση του λόγου.

Το κείμενο στη μορφή που σώζεται σήμερα δεν περιέχει το τμήμα εκείνο που αφορά τη δικαστική υπόθεση. Απουσιάζει η συνήθης στην αρχή του προοιμίου προσφώνηση προς το ακροατήριο και η προσέλευση της προσοχής και της εύνοιας του ακροατηρίου (*captatio benevolentiae*) δεν ικανοποιείται. Στερείται μαρτυριών, μαρτύρων, νόμων και την αναφορά του κατηγορούμενου σε αυτά. Η εναρκτήρια παράγραφος του λόγου αυτού συμπυκνώνει τις απολύτως απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση και περιέχει τη δήλωση ότι η αθωότητα του Αλκιβιάδη έχει ήδη αποδειχθεί επί τη βάσει μαρτυριών. Η απροθυμία του κατηγορούμενου να αναπτύξει επιχειρηματολογία σχετικά με την κατηγορία παρουσιάζει ομοιότητες με τον *Κατά Λοχίτου* λόγο. Είναι προφανής η ομοιότητα της εναρκτήριας πρότασης: *ὡς μὲν τοίνυν ἔτυπτε μέ Λοχίτης ἄρχων χειρῶν ἀδίκων, ἅπαντες ὑμῖν οἱ παρόντες μεμαρτυρήκασιν.*⁴⁷ *περί μὲν οὖν τοῦ ζεύγους...ἀκηκόατε μαρτυρούντων.*⁴⁸ Έτσι εκ πρώτης όψεως μοιάζει με ένα αποσπασματικό κείμενο.

Ωστόσο το πιθανότερο είναι ότι έχουμε στα χέρια μας ολόκληρο το κείμενο που δημοσίευσε ο Ισοκράτης, ο οποίος παρέλειψε το τμήμα που αναφερόταν στα περιστατικά της υπόθεσης λόγω του περιορισμένου ενδιαφέροντος και διατήρησε το απόσπασμα που αναφερόταν στην προσωπικότητα και την πολιτική του Αλκιβιάδη. Πρόθεση του ρήτορα ήταν να παραδώσει ένα υποδειγματικό κείμενο για τους μαθητές του και εν προκειμένω ένα εγκώμιο για τον Αλκιβιάδη.⁴⁹ Ο Usher⁵⁰ επισημαίνει ότι το τμήμα του λόγου, που αφιερώνεται στην υπεράσπιση της φήμης του Αλκιβιάδη από το γιο του, δε θα μπορούσε φιλοξενηθεί στο πλαίσιο μιας πραγματικής δίκης και θεωρεί πως ο λόγος είχε μια αυτόνομη λογοτεχνική ύπαρξη ως εγκώμιο και ενδεχομένως εκφράζει την άποψη του Ισοκράτη την περίοδο σύνθεσής του. Στο ίδιο μήκος κύματος ο Worthington θεωρεί δεδομένο ότι ο λόγος έχει αναθεωρηθεί, υπηρετεί διαφορετική λειτουργία και

---

⁴⁷ Ισοκράτης, *Κατά Λοχίτου*

⁴⁸ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*

⁴⁹ Too, (1995), 240

⁵⁰ Usher, (1999), 121

απευθύνεται σε διαφορετικό κοινό.⁵¹ Από άλλους ωστόσο, διατυπώνεται η άποψη ότι τα δημοσιευμένα κείμενα των δικανικών λόγων δεν είχαν μεγάλες διαφορές σε σχέση με αυτά που δίνονταν στους πελάτες, ιδιαίτερα αν η ετυμηγορία ήταν ευνοϊκή.⁵² Συμπερασματικά ο λόγος, όπως παραδίδεται σήμερα είναι ένας δικανικός κατά την προέλευσή του λόγος, στον οποίο η απολογία του κατηγορούμενου μετατρέπεται σε ένα εγκώμιο για τον πατέρα του, Αλκιβιάδη. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει και την άποψη ότι η διάκριση των ισοκρατικών λόγων σε δικανικούς, συμβουλευτικούς και επιδεικτικούς είναι συμβατική. Άλλωστε ο ίδιος ο Ισοκράτης εκτιμούσε ότι ο έπαινος και η επίκριση ανήκουν σε κάθε ρητορικό είδος.⁵³

Η *χρονολογία* συγγραφής του έργου μπορεί να προσδιοριστεί με σχετική ακρίβεια. Ο νεαρός Αλκιβιάδης θυμάται ότι μόλις είχε γεννηθεί, όταν ο πατέρας του εξορίστηκε, και ενώ δεν είχε κλείσει τα τέσσερα του χρόνια λίγο έλειψε να θανατωθεί από τους αγανακτισμένους κατά του πατέρα του Αθηναίους. Το τελευταίο συνέβη όταν προέτρεψε τους Λακεδαιμονίους να καταλάβουν τη Δεκέλεια, το 413π.Χ. Συνεπώς η γέννηση του νεότερου Αλκιβιάδη πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στα 416 π.Χ. Η δίκη λοιπόν δεν μπορούσε να γίνει πριν το 398/7. Από την άλλη έπρεπε να γίνει το συντομότερο δυνατό μετά την ενηλικίωσή του γιατί διαφορετικά θα εξασθενούσε τη θέση του κατηγορού. Επομένως το έτος 396/5 π.Χ. φαίνεται να είναι η πιο πιθανή χρονιά εκδίκασης της υπόθεσης.

---

⁵¹ Worthington, (1994), 115

⁵² Gagarin, (2000), 17

⁵³ Αλεξίου, (2016), 183

4.2 Ιστορικό Υπόβαθρο

Η Αθήνα αυτής της περιόδου έχει χάσει την παλιά αίγλη της. Βαθύτατη ηθική κρίση μαστίζει τους σημαντικότερους πολιτειακούς θεσμούς και υποσκάπτει το δημοκρατικό οικοδόμημα της κλασικής Αθήνας.⁵⁴ Έχουν περάσει λίγα μόλις χρόνια από τη συντριπτική ήττα των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς που οδήγησε τελικά και στην οριστική πτώση της Αθήνας το 404 π.Χ. Ακολούθησαν οι θλιβεροί μήνες του καθεστώτος των Τριάκοντα Τυράννων με την ταπεινωτική επιτροπεία της σπαρτιατικής φρουράς. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας και με την ανοχή των Λακεδαιμονίων, οι Αθηναίοι ανέκτησαν ένα μέρος των δυνάμεων τους χάρη και στη σωτήρια γενική αμνηστία μεταξύ δημοκρατικών και ολιγαρχικών, το φθινόπωρο του 403π.Χ. Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως έπαψε να υπάρχει ένα κλίμα πόλωσης και αλληλοκατηγοριών για τους υπεύθυνους της συμφοράς και της κατάπτωσης της πάλαι ποτέ περικλεούς αθηναϊκής ηγεμονίας.

Αμέσως μετά τον θάνατο του Αλκιβιάδη αναζωπυρώνεται η συζήτηση γύρω από το πρόσωπό του διχάζοντας την κοινή γνώμη. Αρκετοί καταλόγιζαν στους αντιπάλους του την ευθύνη για τα ταπεινωτικά χρόνια που ακολούθησαν αφού δεν τον άφησαν να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του ενώ και η δολοφονία του, αποτέλεσμα ενεργειών της σπαρτιατικής διπλωματίας, επιβεβαίωνε το αληθές των ισχυρισμών τους. Άλλοι υπενθύμιζαν τα αδιανόητα εγκλήματά του, ιδιωτικά και δημόσια και όσο η αίγλη του νεκρού αυξανόταν τόσο ένιωθαν την ανάγκη να την υπονομεύσουν. Οι δικαστικές περιπέτειες του υιού του αποτελούσαν την καλύτερη αφορμή.

---

⁵⁴ Μαρκαντωνάτος, (2011), 459

4.3 Τα πρόσωπα και ο πρωταγωνιστής της υπόθεσης

Όπως αναφέρθηκε, κατήγορος ήταν κάποιος Τεισίας, γυναικάδελφος του Χαρικλή και παλιός σύμβουλος στο καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων.

Ο κατηγορούμενος, ο ομώνυμος γιος του δαιμόνιου Αλκιβιάδη, μετά την κατάλυση του τυραννικού καθεστώτος επιστρέφει στην Αθήνα από τη Θράκη, όπου βρισκόταν με τον αυτοεξόριστο πατέρα του. Αμέσως, όταν ενηλικιώθηκε, έγινε στόχος μιας σειράς δικαστικών διώξεων. Δε φαίνεται να είναι μια αξιόλογη προσωπικότητα. Άλλωστε η ηλικία του και η παρακαταθήκη του πατέρα του δεν αφήνουν και πολλά περιθώρια. Στο κείμενο απεικονίζεται ως ρητορικό αντίγραφο του πατέρα του με τις ίδιες ικανότητες. Ο κωμικός ποιητής Αρχίππος τον λοιδορεί για την προσπάθειά του να μιμηθεί τη συμπεριφορά του πατέρα του ακόμα και το τραύλισμά του. Με τη στάση αυτή όχι μόνο επιδιώκει να πάρει τη λάμψη του πατρός αλλά και να επιδείξει μια ευδιάκριτη αριστοκρατική πολιτεία.⁵⁵ Ωστόσο φαίνεται να έχει κληρονομήσει μόνο την τάση του για σκάνδαλα και όχι την ευφυΐα του πατέρα του.⁵⁶ Ο ιδιωτικός του βίος παρουσιάζεται προκλητικός: σκανδαλίζει με τη συμπεριφορά του και συμμετέχει σε συμπόσια με τα πιο διεφθαρμένα άτομα της πόλης. Δεν περιμένει να ενηλικιωθεί για να μιμηθεί τις χειρότερες ακολασίες του με τη διαφορά ότι δεν γίνονταν αποδεκτές, όπως αυτές του πατέρα του.⁵⁷

Το πρόσωπο γύρω από το οποίο περιστρέφεται ο λόγος είναι ο Αλκιβιάδης. Ο χαρισματικός αυτός αθηναίος πολιτικός, με τις εξαιρετικές ικανότητες αλλά και με τα μεγάλα ελαττώματα, σημάδεψε ανεξίτηλα την Αθήνα, ιδιαίτερα στη μεστή από συνταρακτικά γεγονότα δωδεκαετία 416-404 π.Χ. Είναι μια καταπληκτική αλλά και δυσερμήνευτη μορφή, που συντάραξε και προκάλεσε τις πιο αντίθετες ερμηνείες. Με καταγωγή από επιφανή οικογένεια και αγωγή αξιοζήλευτη (ως προστατευόμενος του

---

⁵⁵ Gribble, (1999), 71

⁵⁶ Romilly, (2007), 136

⁵⁷ Salles, (1998), 75

Περικλή) μεγαλώνει σε ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό περιβάλλον. Ήταν ο «ωραίος Αλκιβιάδης», θελκτικός, ευπροσήγορος, το αγαπημένο παιδί της Αθήνας, προικισμένος με όλα τα χαρίσματα. Ταυτόχρονα όμως ακόλαστος,⁵⁸ τρυφηλός, αδίστακτος ώστε όλοι θαύμαζαν ότι σε ένα άνθρωπο τόσο μεγάλη υπήρξε η ανομοιότητα και τόσο διαφορετική η φύση.⁵⁹ Η ταχύτητα σκέψης, η εύστροφη επιχειρηματολογία, η πειστικότητά του, η άριστη γνώση των πολεμικών συνυπάρχουν με την επιδεικτική υπεροψία και τη ροπή σε δαπανηρό και άσωτο τρόπο ζωής. Η αμφιθυμία και η αναποφασιστικότητα που χαρακτήριζε την κοινή γνώμη στην Αθήνα προς το πρόσωπό του στα τελευταία δέκα χρόνια του πελοποννησιακού πολέμου υπονόμωσε σε καθοριστικό βαθμό την αθηναϊκή πολιτική. Είναι χαρακτηριστική η αποστροφή του Διονύσου στους *Βατράχους* του Αριστοφάνη: *Ποθεῖ μὲν, ἐχθαίρει δέ, βούλεται δ' ἔχειν*.⁶⁰ Στο ίδιο έργο ο Αισχύλος τον παρομοιάζει σαν λιοντάρι, που αφού η πόλη το ανέθρεψε πρέπει να πάει με τα νερά του. Η δύναμη του ήταν τόσο απειλητική ακριβώς γιατί ήταν τόσο ελκυστική. Ωστόσο η αλαζονεία της δύναμης, όπως έχει αποδειχτεί ιστορικά, έχει μέσα της τα σπέρματα της αδικίας και της αποτυχίας.

Ενσάρκωσε τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό στην ακραία και επεκτατική μορφή και προώθησε στο ακρότατο σημείο την εικόνα της προσωπικής φιλοδοξίας που προτάσσει το ατομικό και όχι το κοινό συμφέρον.⁶¹ Μια τέτοια προσωπικότητα οδυσειακή στις επινοήσεις, ικανότατη στην προσαρμογή στο εκάστοτε περιβάλλον⁶² χωρίς όμως ηθικές αναστολές και με υπέρμετρη φιλοδοξία και εκδικητικό μένος δικαιολογεί τα αντιφατικά αισθήματα που ενέπνευσε και το αμείωτο ενδιαφέρον των συγχρόνων του (Θουκυδίδης, Ξενοφώντας, Πλάτωνας, Σοφοκλής, Ευριπίδης, Αριστοφάνης, Λυσίας, Ισοκράτης) αλλά και των μεταγενεστέρων (Blass, Hatzfeld, Ellis, Gribble, Romilly, Heftner) για τη ζωή και τη δράση του.

---

⁵⁸ Ξενοφώντας, *Απομνημονεύματα* Α, 2,12

⁵⁹ Νέπωτας, (2002), 7,1

⁶⁰ Αριστοφάνης, *Βάτραχοι* στ.1425

⁶¹ Romilly, (2007), 16

⁶² Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 23: *ὄξυτέρας τρεπομένῳ τροπᾷ τοῦ χαμαιλέοντος*

4.4 Νομικό Πλαίσιο

Όπως προαναφέρθηκε (σελ. 10), δίκη ήταν κάθε ιδιωτική υπόθεση, την οποία μπορούσε να ξεκινήσει αποκλειστικά και μόνο ο πολίτης εκείνος που είχε προσωπικώς υποστεί την αδικία ενώ γραφή ήταν κάθε δημόσια υπόθεση που αφορούσε το σύνολο της κοινότητας και μπορούσε να την ξεκινήσει κάθε Αθηναίος πολίτης που επιθυμούσε (*ο βουλόμενος*) και όχι μόνο εκείνος που είχε προσωπικώς αδικηθεί.

Οι ίδιες νομικές διαδικασίες ακολουθούνταν σε μεγάλο βαθμό και στις δίκες και στις γραφές. Ως πρώτο στάδιο ορίζεται η κλήτευση ενός αξιωματούχου στον οποίο παραδίδεται η κατηγορία. Αυτός προβαίνει σε μια προκαταρκτική ακρόαση της υπόθεσης και επιφορτίζεται με το καθήκον της απονομής δικαιοσύνης μέσω προσωπικής διευθέτησης. Σε περίπτωση που δεν υπήρχε συμβιβασμός, οι αντιμαχόμενοι οδηγούνταν σε δίκη.

4.4.1. Δίκη Βλάβης

Το ποινικό ένδικο μέσο το οποίο ο ενδιαφερόμενος μπορούσε να ασκήσει για την πρόκληση κάθε είδους περιουσιακής ζημίας ήταν η δίκη *βλάβης*. Οι δίκες για πρόκληση φθοράς σε ξένη περιουσία ήταν από τα πιο συνηθισμένα είδη δικών διότι οι Αθηναίοι χρησιμοποιούσαν τη λέξη «βλάβη» με πολύ ευρεία έννοια.⁶³ Οι νομικές εκφάνσεις της *βλάβης* περιλάμβαναν δηλαδή πράξεις που κάλυπταν ένα μεγάλο φάσμα αδικημάτων, όπως η πρόκληση υλικής φθοράς σε περιουσιακό στοιχείο, κάθε ενέργεια που προκαλούσε σε κάποιον απώλεια χρημάτων ή και περιστατικά που ο εναγόμενος δεν είχε καταβάλει στο μηνυτή ένα χρηματικό ποσό. Με την πάροδο του χρόνου η έννοια της βλάβης γενικευόταν και έφτασε να συνίσταται σε κάθε περίπτωση που ένα πρόσωπο

---

⁶³ MacDowell, (2003), 230

διέθετε ένα πράγμα για κάποιο συγκεκριμένο σκοπό αλλά η διάθεση αυτή δεν κατέληγε στα επιθυμητά από τον κάτοχο του πράγματος αποτελέσματα.⁶⁴ Το συγκεκριμένο ένδικο μέσο έδινε τη δυνατότητα στον ενάγοντα, αν έπειθε το δικαστήριο ότι ο εναγόμενος αρνούσαν να πληρώσει το χρέος σκόπιμα (και όχι από αμέλεια), να πάρει χρηματικό ποσό διπλάσιο της βλάβης.⁶⁵ Αυτός είναι μάλλον ο λόγος που η δίκη *βλάβης* εμφανίζεται πιο συχνά σε σχέση με άλλες «δίκες» για διεκδίκηση χρημάτων, όπως η δίκη *αργυρίου* ή η δίκη *χρέους*.

Στο σημείο αυτό είναι επιβεβλημένο να επισημανθεί ότι τα δικαστήρια αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα του πολιτικού συστήματος. Η πολιτική σημασία τους αναγνωρίζεται στην *Αθηναίων Πολιτεία*: «ο δήμος έχει γίνει αρχηγός όλων και τα κυβερνά όλα με τα ψηφίσματα και τα δικαστήρια, στα οποία αυτός έχει την εξουσία».⁶⁶ Τα δικαστήρια της εποχής εκείνης χρησιμοποιούνταν εν μέρει συμπληρωματικά στην πολιτική δραστηριότητα της εκκλησίας του δήμου και η κοινή στις μέρες μας αντίληψη για διάκρισή τους θα προκαλούσε έκπληξη στο μέσο αθηναίο πολίτη.⁶⁷ Το δικαστήριο ήταν και μια πολιτική αρένα προορισμένη για τις ανταγωνιστικές δημόσιες παραστάσεις στις οποίες διαρκώς εμπλέκονταν οι εξέχοντες άνδρες.⁶⁸ Ωστόσο πέρα από την εμφανή και αδιαμφισβήτητη πολιτική χρήση των δικαστηρίων, συναντούμε πολιτικούς να χρησιμοποιούν φαινομενικά μη-πολιτικές υποθέσεις (για παράδειγμα κατηγορίες ασέβειας) προκειμένου να βλάψουν τους αντιπάλους τους.⁶⁹

---

⁶⁴ Biscardi, (2005), 241

⁶⁵ MacDowell, (2003), 233

⁶⁶ (Αριστοτέλης), *Αθηναίων Πολιτεία*, 41

⁶⁷ Carey, (2000), 4

⁶⁸ Hall, (2003), 183

⁶⁹ Carey, (2010), 84

5. Οι πίστεις

Στη *Ρητορική* του ο Αριστοτέλης (I.2.2) αναγνωρίζει δύο είδη αποδείξεων (*πίστεων*) που προσιδιάζουν στους ρητορικούς λόγους, τις *άτεχνους* και τις *έντεχνους* πίστεις. Οι *άτεχνες* προϋπάρχουν και δεν εξαρτώνται από την τέχνη του ρήτορα. Είναι οι νόμοι, οι μάρτυρες, οι συμβάσεις, τα βασανιστήρια και οι όρκοι. Οι *έντεχνες* πίστεις αντίθετα εξαρτώνται από την ικανότητα των λογογράφων και πρόκειται για τα λογικά επιχειρήματα, το ήθος και το πάθος. Υφίσταται δηλαδή σαφής διαφοροποίηση ανάμεσα στα έγγραφα που διαβάζονται από τον γραμματέα του δικαστηρίου διακόπτοντας την εκφώνηση ενός δικανικού λόγου και στα μέρη εκείνα τα οποία αποτελούν τον ίδιο το ρητορικό λόγο, είτε πρόκειται για τα επιχειρήματα που παραθέτει είτε για τον ηθικό χαρακτήρα του ομιλητή (*ἥθος*) είτε για τα συναισθήματα και ηθικά διλήμματα, που τίθενται στους δικαστές για να κερδίσει την εύνοιά τους (*πάθος*).⁷⁰ Η συγκεκριμένη αυτή διάκριση γίνεται απολύτως κατανοητή αν αναλογιστεί κανείς τον περιορισμένο ρόλο που απέδιδαν τα αθηναϊκά δικαστήρια στα αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία λειτουργούσαν απλώς ως επιβεβαίωση των λεγομένων από τους διαδίκους.⁷¹

Το περιεχόμενο των *πίστεων* που αναπτύσσονται στον *Περί του ζεύγους* λόγο του Ισοκράτη είναι πιθανότατα επηρεασμένο από την επεξεργασία που υπέστη ο λόγος κατά τη δημοσίευσή του. Δεν μπορούμε βέβαια να είμαστε σίγουροι για την αρχική δομή του λόγου, όταν εκφωνήθηκε ενώπιον του δικαστηρίου. Είναι εύλογο όμως να υποθέσουμε ότι οι μαρτυρίες καθώς και τα καθαρά δικανικά τεκμήρια με στόχο την αθώωση του κατηγορουμένου θα ήταν παρόντα στην αρχική μορφή του λόγου. Η επεξεργασία στο περιεχόμενο είναι πιθανό να προέκυψε μετά την αλλαγή επαγγελματικής πορείας του Ισοκράτη οπότε στράφηκε στη σύνθεση λόγων με φιλοσοφικό περιεχόμενο και με διάθεση παρέμβασης στα πολιτικά δρώμενα της Αθήνας αλλά και της Ελλάδας γενικότερα. Η μεταβολή αυτή του στόχου συγγραφής τεκμηριώνεται από την πλήρη απουσία *έντεχνων* *πίστεων*. Η μοναδική αναφορά σε *άτεχνη* *πίστι* είναι η μνεία στην πρώτη παράγραφο του λόγου.

---

⁷⁰ Βολονάκη, (2009), 72

⁷¹ Carey, (2003), 118

5.1 Μαρτυρίες

Πριν εξεταστεί η μοναδική μαρτυρία που απαντά στο σωζόμενο σήμερα έργο αξίζει να αναφερθούμε στη συζήτηση σχετικά με την αξία των *μαρτυριών* και των *εικότων*. Ο Πλάτωνας στρέφεται εναντίον των σοφιστών και των ρητοροδιδασκάλων γιατί στηρίζονται στα εικότα και όχι στα γεγονότα, στην αλήθεια. Σύμφωνα με τον Gagarin,⁷² οι διανοητές του 5^{ου} αιώνα αναγνώριζαν την περιορισμένη αξία των επιχειρημάτων εκ του πιθανού και δεν τους έδιναν την αξία που ισχυρίζεται ο Πλάτων. Τα εικότα δεν είχαν μεγαλύτερη αποδεικτική αξία από την αλήθεια των γεγονότων αλλά χρησιμοποιούνταν στις υποθέσεις, όταν απουσίαζαν ατράνταχτα αποδεικτικά στοιχεία και οι μαρτυρίες δεν ήταν αρκετά πειστικές. Επιπρόσθετα τα επιχειρήματα εκ του πιθανού είχαν πιο ποικίλες χρήσεις και ήταν δυνατόν, τηρουμένων των αναλογιών, να αξιοποιηθούν σε πολλές διαφορετικές περιπτώσεις, οπότε εξυπηρετούσαν και παιδαγωγικές ανάγκες.⁷³ Με αυτά τα δεδομένα πρέπει να εκτιμήσουμε τη στάση του Ισοκράτη έναντι των *μαρτυριών*.

Στην πρώτη, λοιπόν, παράγραφο έχουμε τη μοναδική χρήση *μαρτυριών*. Μάλιστα αναφέρεται ως γεγονός που έχει συμβεί πριν την αγόρευση του κατηγορουμένου. Η επιλογή αυτή φανερώνει ενδεχομένως την περιορισμένη σημασία που απέδιδε ο ρήτορας στις μαρτυρικές καταθέσεις ως μέσο πειθούς. Ωστόσο ερμηνεύεται και από την πρόθεσή του να επεξεργαστεί το δικανικό λόγο ώστε να εξυπηρετήσει τους στόχους του και να δώσει μια διαχρονική διάσταση στο κείμενο. Με την παράθεση των μαρτυριών επιχειρεί αφενός να αποκρούσει την κατηγορία της υφαρπαγής των αλόγων και αφετέρου να πείσει το ακροατήριο ότι είχαν αγοραστεί νόμιμα. Δύο κατηγορίες μαρτύρων έχουν ανεβεί στο βήμα για να επιβεβαιώσουν τους ισχυρισμούς του εναγόμενου. Η πρώτη

---

⁷² Gagarin, (2003), 39

⁷³ Gagarin, (2003), 45

αποτελείται από πρέσβεις προερχόμενους από το Άργος. Δεν είναι δηλαδή κάποιοι τυχαίοι πολίτες αλλά κρατικοί λειτουργοί. Σε συνδυασμό μάλιστα με το γεγονός ότι διένυσαν μια διόλου ευκαταφρόνητη απόσταση ενισχύει τη βαρύτητα των λεγομένων τους. Η δεύτερη κατηγορία πολιτών αποτελείται από άτομα που γνώριζαν τα γεγονότα είτε έχοντας τα ακούσει είτε ως αυτόπτες μάρτυρες. Η πρώτη και τελευταία αυτή μνεία στις μαρτυρίες είναι ενδεικτική της υποβάθμισής τους από τον ομιλητή. Λειτουργούν περισσότερο ως υπόμνηση για να μεταβεί ήδη από την πρώτη παράγραφο στα πολιτικά ελατήρια της υπόθεσης.

5.2 Λογικά Επιχειρήματα

Τα λογικά επιχειρήματα διακρίνονται στα *ενθυμήματα* (*ρήτορικοί συλλογισμοί*), τα *παραδείγματα* (*έπαγωγή*) και τις *γνώμες*. Τα *ενθυμήματα* είναι βραχυλογικοί συνήθως συλλογισμοί οι οποίοι αναλόγως των προτάσεων, των δεδομένων δηλαδή στα οποία στηρίζονται, οδηγούν σε ισχυρά αλλά ταυτόχρονα και επισφαλή συμπεράσματα. Τα *παραδείγματα* είναι το άλλο είδος των λογικών επιχειρημάτων. Από τυπική άποψη είναι συνεπτυγμένος επαγωγικός συλλογισμός, ενώ από άποψη ουσίας ανήκει στα επιχειρήματα της πιθανότητας, όπως και το ενθύμημα.⁷⁴ Τέλος οι *γνώμες* είναι αποφθεγματικές εκφράσεις που όμως παρουσιάζονται ως καθολικά αποδεκτές αλήθειες.

Τα επιχειρήματα, τα οποία παρατίθενται, είναι περιορισμένα σε σχέση με την έκταση του λόγου και αυτό ίσως οφείλεται στην επεξεργασία που έχει υποστεί ο λόγος. Με κριτήριο το περιεχόμενό τους μπορούμε να τα διακρίνουμε σε δύο κατηγορίες: στα δικονομικού χαρακτήρα (παρ. 3,7,11) και στα πολιτικού περιεχομένου (παρ. 11,39,40-41).⁷⁵

Στην τρίτη παράγραφο ο κατηγορούμενος θεωρεί το δικαστήριο αναρμόδιο να αποφασίσει: πρόκειται για μια ιδιωτική δίκη που ο κατηγορος την έχει μετατρέψει σε πολιτική υπόθεση με τις αναφορές του στη δημόσια παρουσία του πατέρα του, του Αλκιβιάδη. Ωστόσο δεν προχωρά σε περαιτέρω ανάλυση του επιχειρήματος, το οποίο,

---

⁷⁴ Θεοδωρακόπουλος, (2017), 92

⁷⁵ Μιχαηλίδης, (2004), 31

ιδιαίτερα με τα σημερινά δεδομένα, ενδεχομένως να ήταν αρκετό για την απαλλαγή του από τις κατηγορίες. Αντίθετα η αναφορά αυτή αποτελεί το έναυσμα για να δικαιολογήσει την επέκταση της αγόρευσής του εκτός του κατηγορητηρίου. Άλλωστε μην ξεχνάμε ότι το δικαστήριο αποτελούνταν από πολίτες που αποφάσιζαν με πολιτικά κυρίως κριτήρια και αυτό αναντίλεκτα οδήγησε στη συγκεκριμένη υπερασπιστική τακτική.

Ο επόμενος συλλογισμός που χρησιμοποιείται από τον Ισοκράτη βρίσκεται στην έβδομη παράγραφο. Ο Αλκιβιάδης και οι εταίροι του, λίγο πριν την αναχώρηση για τη μεγαλεπήβολη εκστρατεία στη Σικελία κατηγορήθηκαν για ασέβεια και ενέργειες που ναρκοθετούσαν τη δημοκρατία. Σύμφωνα με τον κατηγορούμενο οι κατηγορίες αποδείχτηκαν ανυπόστατες και ο πατέρας του αθώωθηκε πανηγυρικά και ορίστηκε επικεφαλής της εκστρατείας. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι η εκδοχή που παρουσιάζει ο Θουκυδίδης είναι διαφορετική. Ο Αλκιβιάδης επιθυμούσε να δικαστεί πριν ξεκινήσει η εκστρατεία, κάτω από τη δαμόκλεια σπάθη της υποψίας για ασέβεια. Όμως οι αντίπαλοί του κατάφεραν η υπόθεσή του να εκδικαστεί μετά την επιστροφή του (*ἐλθόντα δέ κρίνεσθαι ἐν ἡμέρες ῥηταῖς*).⁷⁶ Απώτερος στόχος τους ήταν να του προσάψουν τις κατηγορίες ενώ απουσίαζε. Άρα η αναβολή εκδίκασης της υπόθεσης παρουσιάζεται από τον ομιλητή ως πανηγυρική αθώωση και απόλυτη επικράτηση του Αλκιβιάδη, παραποιώντας σκόπιμα τα γεγονότα.

Στην παράγραφο 11 είναι το σημείο στο οποίο η υπερασπιστική του γραμμή έχει καθαρά αμυντικό χαρακτήρα με επιχειρήματα που βρίσκονται πιο κοντά στο πολιτικό σκέλος της υπόθεσης. Προσπαθεί να αντικρούσει τις κατηγορίες που διατυπώνονται για τη δράση του πατρός μετά την αυτομόλησή του στη Σάρτη και την παροχή καθοριστικών για την εξέλιξη του πολέμου συμβουλών πολιτικού και στρατιωτικού περιεχομένου στον αντίπαλο. Συγκεκριμένα του καταλογίζουν ότι:

- α) *Δεκέλειάν τ' ἐπετείχισεν*
- β) *καί τάς νήσους ἀπέστησεν*
- γ) *καί τῶν πολεμίων διδάσκαλος κατέστη*⁷⁷

Επειδή οι δύο πρώτες μομφές κατά του Αλκιβιάδη δεν επιδέχονται αμφισβήτηση με βάση τις πηγές⁷⁸ τις αποσιωπά και δίνει έμφαση στην κατηγορία η οποία μπορεί να

---

⁷⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, ΣΤ,29

⁷⁷ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 11

αμφισβητηθεί πιο εύκολα. Επιχειρεί να πείσει τους δικαστές ότι οι απόψεις των επικριτών του Αλκιβιάδη στερούνται αξιοπιστίας αφού φάσκουν και αντιφάσκουν σχετικά με τις ικανότητές του. Ακόμη διατείνεται πως είναι παράδοξο να δίδαξε την πολεμική τέχνη στους ειδήμονες, στους δασκάλους της τέχνης του πολέμου. Προσπαθεί να αντικρούσει μία από τις πιο «συμπαγείς» κατηγορίες εναντίον του ως δόλιου δασκάλου (*treacherous teacher*).⁷⁹ Πρόκειται για ένα ευρηματικό σόφισμα, ωστόσο αποσιωπούνται οι ιδιαίτερες γνώσεις για την πόλη του και η ιδιαιτερότητα εκείνη της περιόδου κατά την οποία ο λιποτάκτης Αλκιβιάδης έδωσε κρίσιμες πληροφορίες στον εχθρό. Στην ίδια παράγραφο (*εἰ τοῦ πατρὸς μετὰ τὴν φυγὴν δωρεάν λαβόντος ἐγὼ διὰ τὴν ἐκείνου φυγὴν ζημιωθεῖν*)⁸⁰ βρίσκεται και ένα νομικής υφής επιχείρημα. Πρόκειται για ένα ενδιαφέρον παράδειγμα του τύπου *ἐκ τῶν ἐναντίων* (*argumentum ex contrariis*), το οποίο στόχο έχει να τονίσει την αντίφαση ανάμεσα σε μια καταδικαστική απόφαση και την αποκατάσταση της τιμής του πατέρα Αλκιβιάδη μετά την εξορία του. Αναφέρεται στη θριαμβευτική επάνοδο του πατέρα του στην Αθήνα το 407 π.Χ. μετά τη διαφυγή στη Σπάρτη και την αυτοεξορία στην ανατολική Θράκη. Ολόκληρη η πόλη τον υποδέχεται ως σωτήρα. Τον απαλλάσσουν από τις κατηγορίες για την ασέβεια προς τα Ελευσίνια μυστήρια και του αναθέτουν τη στρατηγία.⁸¹ Ο λαός του απονέμει στεφάνους, η περιουσία του επιστρέφεται και σχεδόν όλοι στηρίζουν τις ελπίδες τους στον μεγάλο άνδρα. Χαρακτηριστικό δείγμα της αστάθειας που έχει η λαϊκή εύνοια.⁸²

Επομένως με την πάνδημη αυτή υποδοχή η Αθήνα τον αθώωσε ουσιαστικά από όλες τις κατηγορίες. Πώς είναι λοιπόν δυνατό να επανέρχεται η ίδια κατηγορία και μάλιστα εναντίον του γιου του; Είναι νομικά αίολο, λογικά άτοπο και αδικαιολόγητα σκληρό να στραφεί η πόλη εναντίον κάποιου που ήταν βρέφος όταν συνέβησαν τα γεγονότα για τα οποία κατηγορήθηκε ο πατέρας του. Πολύ περισσότερο είναι ανήθικο και μαρτυρά στοιχεία πολιτικού ρεβανσισμού να μετακυλίεται το μίσος κατά πολιτικών αντιπάλων στους απογόνους τους μόνο και μόνο επειδή συνδέονται με δεσμούς αίματος.

Μεταβαίνοντας στα επιχειρήματα των παραγράφων 39-41 εντοπίζουμε μια αποφθεγματικού τύπου γνώμη η οποία μοιάζει ως απόληξη της προσφοράς του: *Τοῦτον*

---

⁷⁸ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, ΣΤ,91 και Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 23,2

⁷⁹ Too, (1995), 204

⁸⁰ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 11

⁸¹ Ξενοφώντας, *Ελληνικά*, Α, 4,20: *ἀναρρηθείς ἀπάντων ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ*

⁸² Romilly, (2007), 200

*ἀναγκαῖον ἐστὶ εὐνούστατον εἶναι ταῖς τῆς πόλεως εὐτυχίαις ὅτῳ πλείστῳ μέρος καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν μέτεστιν*⁸³: «ο αφοσιωμένος στην ευτυχία της πόλης συμμετέχει σε όλες τις στιγμές της, ευχάριστες και δυσάρεστες». Το επιχείρημα αυτό είναι αριστοτεχνικά ενταγμένο στο λόγο. Λειτουργεί ως συμπέρασμα της προσφοράς του γιου του Κλεινία αλλά και ως μετάβαση σε μια νέα επιχειρηματολογία στις παραγράφους που ακολουθούν. Το περιεχόμενο της γνώμης ταυτίζεται με τον Αλκιβιάδη και στοιχειοθετείται με την παράθεση γεγονότων που μαρτυρούν την άρρηκτη σύνδεση του βίου του με την πορεία της Αθήνας. Τα έργα και οι ημέρες του αποδίδονται με πέντε μετοχές στις οποίες το υποκείμενο είναι ο Αλκιβιάδης και με τέσσερις εμπρόθετους προσδιορισμούς με τους οποίους αποτυπώνεται ο αρραγής δεσμός του με τους πολίτες της Αθήνας.

5.3 Ηθοποιία

Τα ρητορικά ήθη είναι αποδείξεις που θεμελιώνονται όχι σε λογικές προτάσεις αλλά στην ηθική εντύπωση που προκαλεί ο ρήτορας στους ακροατές του. Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και οι προσπάθειες του ρήτορα να μειώσει ηθικά τον αντίπαλο καθώς και τα κολακευτικά λόγια για το ακροατήριο.

5.3.1 Επίκληση στο ήθος του ακροατηρίου

Η αντιμετώπιση των ενόρκων μπορεί να μην κατέχει κυρίαρχη θέση στη στρατηγική του Ισοκράτη, σε καμία όμως περίπτωση δεν είναι τυχαία. Απευθύνεται άμεσα στο ακροατήριο στο πρώτο και στο τελευταίο μέρος του λόγου του (παρ. 4,12-14 και 45-48). Οι αναφορές μάλιστα στον επίλογο συνάδουν με τις επιταγές της ρητορικής τέχνης.⁸⁴

---

⁸³ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 39

⁸⁴ Αριστοτέλης, *Ρητορική* 1419b10-13: *ὁ δ' ἐπίλογος σύγκειται ἐκ τεττάρων, ἕκ τε τοῦ πρὸς ἑαυτὸν κατασκευάσαι εὖ τὸν ἀκροατὴν καὶ τὸν ἐναντίον φαῦλως, καὶ ἐκ τοῦ ἀυξῆσαι καὶ ταπεινώσαι καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰ πάθητὸν ἀκροατὴν καταστήσαι, καὶ ἐξ ἀναμνήσεως*

Από την αρχή επιχειρεί να κολακέψει το δικαστήριο. Στην τέταρτη παράγραφο επισημαίνει τη γνώση των παλαιότερων μελών του σώματος σχετικά με τους πρωταίτιους της κατάλυσης της δημοκρατίας και της εξορίας του πατέρα του (*πρός μὲν οὖν τοὺς πρεσβυτέρους βραχὺς ἂν ἐξήρκει λόγος*). Δεν είναι όμως μόνο η γνώση των πεπραγμένων των κατηγορών. Οι δικαστές της υπόθεσης έχουν υποστεί και οι ίδιοι τις συνέπειες αυτής της αντιδημοκρατικής πρακτικής (*ὑπό γὰρ τῶν τριάκοντα ἐκπεσόντες ταῖς αὐταῖς συμφοραῖς ἐκείνῳ ἐχρήσασθε*).⁸⁵ Επομένως οι κρίνοντες δεν είναι ουδέτεροι παρατηρητές αλλά έχουν υπάρξει και οι ίδιοι θύματα αυτής της κατάστασης. Συμπάσχουν και συμμερίζονται τη θέση του. Επειδή βέβαια γνωρίζει ότι τη στάση του ακροατηρίου τη δηλητηριάζει η δράση του όσο βρισκόταν αυτοεξόριστος στη Σπάρτη, ψάχνει το αντίδοτο. Δεν αρκείται στην υπενθύμιση των κοινών παθημάτων αλλά προχωρεί ακόμα περισσότερο διεισδύοντας στα μύχια των σκέψεων των ακροατών. Στην αναφορά του στη 13^η παράγραφο τους προτρέπει να θυμηθούν και τη δική τους εύλογη και δυναμική αντίδραση για να πλήξουν το ολιγαρχικό καθεστώς και να επιστρέψουν στην πατρίδα τους: κατέλαβαν τον Πειραιά, κατέστρεψαν το σιτάρι της περιοχής, επιτέθηκαν εναντίον των τειχών.⁸⁶ Πώς να προσάψουν μομφή στον Αλκιβιάδη όταν οι ίδιοι λειτούργησαν με την ίδια λογική, προχωρώντας σε ενέργειες σε βάρος της πόλης;

Ολοκληρώνοντας το συλλογισμό του (14) μνημονεύει και την επικριτική στάση των Αθηναίων δημοκρατικών έναντι όσων επεδείκνυαν παθητική στάση κατά την περίοδο των Τριάκοντα. Διαπιστώνεται λοιπόν μια κλιμακωτή παρουσίαση της στάσης των συμπολιτών του: από την ουδέτερη (γνώση), στην παθητική (δεινά) και ακολούθως στην ενεργητική (ανάληψη δράσης) και επιθετική (οργή εναντίον όσων αδρανούσαν).⁸⁷ Είναι σαν να τους λέει ο νεότερος Αλκιβιάδης: ξέρετε τι έγινε, έχετε υποστεί τις ίδιες διώξεις, λειτουργήσατε με το ίδιο σκεπτικό με τον πατέρα μου και χρησιμοποιήσατε κοινές μεθόδους. Βρίσκεστε στο ίδιο μετερίζι. Είναι πράγματι αριστοτεχνικός ο τρόπος με τον οποίο ο λογογράφος επιχειρεί να κάμψει τις αντιστάσεις του ακροατηρίου και να ποδηγετήσει τους ενόρκους ώστε να ενταχθούν στο διανοητικό ορίζοντα του πελάτη του.

---

⁸⁵Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 12

⁸⁶Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 13

⁸⁷Μιχαηλίδης,(2004), 38

5.3.2 Επίθεση στο ήθος των κατηγορών

Σε έναν αμιγή δικανικό λόγο οι αναφορές στο ήθος των κατηγορών αναμένεται να καταλαμβάνουν σημαντική θέση στην αγόρευση του εγκαλούμενου. Είναι λογικό ο συνήγορος υπεράσπισης να επικεντρώσει το ενδιαφέρον του στην επιχειρηματολογία, στο ποιόν και στη δικονομική βασιμότητα των κατηγοριών. Στον υπό εξέταση λόγο ωστόσο οι αναφορές αυτές είναι περιορισμένες σε σχέση με αυτές στον Αλκιβιάδη. Η επιλογή αυτή συνάδει με την πρόθεση που πιθανότατα εξυπηρετούσε η επεξεργασία του αρχικού λόγου. Να διαμορφωθεί ένας λόγος που θα αποτελέσει ένα συγκεκαλυμμένο εγκώμιο, προπομπός κατοπινών λόγων εγκωμίων.

Στη δεύτερη παράγραφο εντοπίζεται η πρώτη προσπάθεια του ρήτορα να πλήξει την αξιοπιστία των αντιπάλων του. Επιδιώκει να απεικονίσει τους αντιπάλους του με τέτοιο τρόπο ώστε να τους ταυτίσει με τους σοφιστές που προβάλλουν ψευδείς ισχυρισμούς.⁸⁸ Ισχυρίζεται ότι κατηγορείται για ιδιωτικές υποθέσεις ενώ τα επιχειρήματα που επιστρατεύονται είναι πολιτικά. Οι πολιτικοί του αντίπαλοι είτε ολιγαρχικοί είτε δημοκρατικοί με στόχο την -αν μη τι άλλο- πολιτική εξόντωσή του τον κατηγορήσαν για ασέβεια, μομφή που μπορούσε να θεμελιωθεί λόγω της πολυτάραχης ιδιωτικής του ζωής.

Στη συνέχεια επισημαίνεται μια άλλη δικονομική και πολιτική παρατυπία.⁸⁹ Οι κατηγοροί καταφέρονται εναντίον του υιού Αλκιβιάδη για να εκδικηθούν τον πατέρα του (*περί ὧν ὑμᾶς ὑπ' ἐκείνου φασίν ἡδικῆσθαι, τούτων αὐτοί δίκην παρ' ἐμοῦ λαβεῖν ἄξιοῦσι*).⁹⁰ Με τον ισχυρισμό αυτό ο ομιλητής επιδιώκει από τη μια να αναδείξει το αβάσιμο της κατηγορίας και από την άλλη να παρενσπείρει στη συνείδηση της δημοκρατικής πλειοψηφίας των κριτών τη συμπάθεια για τον Αλκιβιάδη.

Στις μηχανορραφίες και τις ανεπίτρεπτες ενέργειες των εχθρών του Αλκιβιάδη τις παραμονές της πιο μεγάλης επιχείρησης της Αθήνας επανέρχεται ο Ισοκράτης στην έβδομη παράγραφο. Η πλεκτάνη που έστησαν οι κατηγοροί καταρρίπτεται στο δικαστήριο και ο πιο ένθερμος θιασώτης της εκστρατείας αθρώνεται. Αν και δεν

---

⁸⁸ Τοο, (1995), 201

⁸⁹ Μιχαηλίδης, (2004), 42

⁹⁰ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 2

κατάφεραν να ματαιώσουν τη σικελική εκστρατεία συνέχισαν τις ραδιουργίες τους και ανακίνησαν την υπόθεση μετά την αναχώρηση του Αλκιβιάδη με ολέθριες επιπτώσεις και ανεπούλωτα τραύματα για την Αθήνα.

Ακολουθεί μια εκτενής αναφορά της προσφοράς του πατρός Αλκιβιάδη η οποία διακόπτεται στις παραγράφους 22-23 στις οποίες ο Ισοκράτης ασχολείται με το ήθος του Τεισία και των ομοϊδεατών του και επιδιώκει την ηθική απαξίωσή τους. Οι αντίδικοι αναφερόμενοι στην ιδιωτική ζωή ενός τεθνεώτος δείχνουν ότι δεν έχουν ιερό και όσιο, βεβηλώνοντας τη μνήμη του. Ακόμα χειρότερα είναι οι ίδιοι που σιωπούσαν όσο ζούσε ο Αλκιβιάδης: *Λοιδωροῦσι δέ λίαν ἀσελγῶς καί θρασέως καί τόν ἄλλον βίον τόν τοῦ πατρός καί οὐκ αἰσχύνονται τοιαύτη παρρησία χρώμενοι περί τοῦ τεθνεῶτος, ἦν ἔδεισαν ἄν ποιήσασθαι περί ζῶντος.*⁹¹ Μόνο τυχαία δεν είναι η τοποθέτηση των επισημάνσεων αυτών αμέσως μετά την παράθεση των ανδραγαθημάτων του Αλκιβιάδη. Οι όποιες μελανές κηλίδες της ιδιωτικής ζωής αφενός είναι αποτέλεσμα υποκειμενικής θεώρησης και αφετέρου δεν μπορούν να συγκριθούν με τη θρασυδειλία, την κακοήθεια και τη στοιχειώδη ἔλλειψη σεβασμού στο νεκρό εκ μέρους των αντιδίκων.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η επόμενη επίθεση εναντίον των κατηγορών: *οἶονται καί παρ' ὑμῖν καί παρά τοῖς ἄλλοις εὐδοκιμήσειν, ἦν ὡς ἄν δύνωνται πλεῖστα περί αὐτοῦ βλασφημήσωσιν.*⁹² Η τακτική τους να εξαπολύουν συνεχώς χυδαίες ὕβρεις κατά του Αλκιβιάδη σβήνει και τα τελευταία ίχνη της αξιοπιστίας τους. Ενισχύει μάλιστα το επιχείρημα αυτό με μία αποφθεγματικού χαρακτήρα ρήση (*γνώμη*) για να προσδώσει καθολικότητα στη σκέψη του: τα ανάξια λόγου πρόσωπα είναι δυνατόν να υβρίζουν όχι μόνο τους άριστους ανθρώπους αλλά και τους θεούς: *τοῖς φαυλοτάτοις τῶν ἀνθρώπων ἔξεστιν οὐ μόνον περί τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀρίστων ἀλλά καί περί τῶν θεῶν ὕβριστικούς λόγους εἰπεῖν.* Σχηματοποιείται μια έντονη αντίθεση ανάμεσα στους φαυλεπίφαυλους από τη μια πλευρά, στους οποίους τοποθετεί και τους κατηγορούς και στους άριστους άνδρες και θεούς από την άλλη, στη χορεία των οποίων συνειρμικά εντάσσεται και ο Αλκιβιάδης.⁹³

Στις παραγράφους 42-44 συνεχίζεται η αποδόμηση των αντιπάλων με επιχειρήματα πολιτικού περιεχομένου ὕστερα από τα ηθικής φύσεως επιχειρήματα. Ο

⁹¹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 22

⁹² Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 23

⁹³ Μιχαηλίδης, (2004), 44

κατηγορούμενος επιτίθεται αρχικά στο συγγενικό περιβάλλον του αντιδίκου του. Τα ιοβόλα βέλη της κριτικής του στρέφονται εναντίον του πεθερού του Τεισία, του Χαρικλή αντιπαραβάλλοντάς τον με τον πατέρα του. Τόσο σε επίπεδο προθέσεων όσο και σε πρακτικό επίπεδο η στάση του υπήρξε αντιδημοκρατική, ηθικά επίμεμπτη, τυχοδιωκτική και συνειδητά επιζήμια για την πόλη. Εμφανίζεται δουλοπρεπής, αυταρχικός προς τους συμπολίτες του και καιροσκόπος. Η πολιτική του πρακτική εύλογα προκαλεί κλίμα αποστροφής προς τον ίδιο αλλά και τους κατηγορούς του νεότερου Αλκιβιάδη.

Συνεχίζοντας την επίθεση του, καταφέρεται εναντίον του ίδιου του Τεισία αφού υπενθυμίζει τη συγγενική σχέση με τον Χαρικλή.⁹⁴ Επισημαίνει τη θητεία του ως βουλευτή επί των τριάκοντα αγγίζοντας τις ευαίσθητες δημοκρατικές χορδές του ακροατηρίου. Δεν ήταν απλώς υποστηρικτής των ιδεών τους αλλά συνεργάτης και συνένοχος. Στερείται κάθε ηθικού ερείσματος που θα του επέτρεπε να αναφερθεί σε σφάλματα άλλων. Πολύ περισσότερο καταστρατηγεί τις συνθήκες χωρίς αιδώ: *οὐκ αἰσχύνει τὰς συνθήκας παραβαίνων*. Εδώ αναφέρεται στην αμνήστευση των υπευθύνων του ολιγαρχικού πραξικοπήματος και τη συνομολόγηση κοινωνικής ειρήνης σύμφωνα με το ψήφισμα του Αρχίνου.⁹⁵ Αυτήν ακριβώς την απόφαση για θέσπιση αμνησικακίας και λήθης σε πολιτικό επίπεδο, χάρη στην οποία οφείλει την παρουσία του στην πόλη, αψηφά. Επομένως η στάση του φανερώνει την έλλειψη σεβασμού στους νόμους και την αγνωμοσύνη του. Ουσιαστικά με την αναφορά αυτή αμαυρώνει πολιτικά και ηθικά τον αντίδικό του, προσπαθώντας για ακόμα μία φορά να προσεταιριστεί τη δημοκρατική πλειοψηφία του ακροατηρίου.

Στην παράγραφο 44 ολοκληρώνεται η δριμεία κριτική των πεπραγμένων του Τεισία. Ο Ισοκράτης με ευσύνοπτο τρόπο αντιδιαστέλλει τις κατηγορίες που προσάπτονται στον Τεισία και στον πατέρα Αλκιβιάδη τονίζοντας τα επιβαρυντικά στοιχεία του πρώτου και τα ελαφρυντικά του δεύτερου. Σε μία μόνο ημιπερίοδο χρησιμοποιώντας τρεις αντιθέσεις και σχεδόν αποκλειστικά με μετοχές αθώνει τον Αλκιβιάδη και καταδικάζει τον Τεισία για την ίδια συμπεριφορά, την αδικία σε βάρος της πόλης: *οὐ γάρ ἐκπεσὼν ἐκ τῆς πατρίδος ἀλλὰ συμπολιτευόμενος, οὐδ' ἀναγκασθεὶς ἀλλ'*

---

⁹⁴ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 43

⁹⁵ ΙΕΕ, (1972), τμ. Γ1, 331

*έκων οὐδ' ἀμυνόμενος ἀλλ' ὑπάρχων ἠδίκηεις αὐτούς.*⁹⁶ Η συντομία της έκφρασης, η χρήση της αντίθεσης, η προσφορά αλλά και ο θάνατος του Αλκιβιάδη συνδυάζονται στην παράγραφο αυτή για να οδηγήσουν στο επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

Οι τελευταίες επιθέσεις στο ήθος βρίσκονται στις παραγράφους 49-50, στον επίλογο σε συνδυασμό με την προσπάθεια πρόκλησης των ευκαταίων συναισθημάτων. Οργισμένος επιτίθεται εναντίον του Τεισία ο οποίος έπρεπε να βρισκόταν στο εδώλιο του κατηγορουμένου και του οποίου η πολιτεία τίποτε θετικό δεν έχει να επιδείξει τόσο στην περίοδο της δημοκρατίας όσο και στην περίοδο της ολιγαρχικής διακυβέρνησης.

5.3.3 Ηθοποιία κατηγορουμένων

Στον εξεταζόμενο λόγο, όπως έχει γίνει ήδη αντιληπτό, κυριαρχεί η επίκληση στο ήθος των κατηγορουμένων και δη του πατέρα Αλκιβιάδη, στοιχείο το οποίο ενισχύει την άποψη ότι πρόκειται για έναν τυπικά δικανικό λόγο και ουσιαστικά για ένα εγκιβωτισμένο εγκώμιο.

Οι παράγραφοι 5-6 λειτουργούν μεταβατικά από την κατηγορία κατά του υιού Αλκιβιάδη στο εγκώμιο του πατρός. Παρουσιάζεται α) το κατηγορητήριο: *εἰσήγγελον εἰς τὴν βουλὴν λέγοντες ὡς ὁ πατήρ μὲν συνάγει τὴν ἑταιρείαν ἐπὶ νεωτέροις πράγμασι, οὗτοι δ' ἐν τῇ Πουλυτίωνος οἰκίᾳ συνδειπνοῦντες τὰ μυστήρια ποιήσειαν.*⁹⁷ και β) τα ελατήρια των πράξεων των κατηγορών: *ἐπειδὴ παρακαλούμενος ὁ πατήρ οὐκ ἤθελεν γενέσθαι μετ' αὐτῶν.*⁹⁸ Με τα στοιχεία που παραθέτει σε αυτό το τμήμα αρχικά μας εισάγει στον πυρήνα της υπόθεσης. Παράλληλα καταφέρνει να διαγράψει το ποιόν των κατηγορουμένων αποκαλύπτοντας τους φόβους και τα ευτελή κίνητρα τους σε αντίθεση με τον ανεπίληπτο, αθώο και δυναμικό Αλκιβιάδη, υιοθετώντας μια μανιχαϊκή θεώρηση.

Είναι συκοφάντες και ορκισμένοι εχθροί της δημοκρατίας που κατηλεύτηκαν το θρησκευτικό συναίσθημα και τη δημοκρατική ευαισθησία των πολιτών της Αθήνας. Για να εδραιώσουν την πολιτική μεταβολή θέλουν να εξοντώσουν τον πιο υπολογίσιμο

⁹⁶ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 44

⁹⁷ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 6

⁹⁸ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 5

θύλακα αντίστασης. Ανυπέρβλητο εμπόδιο στα σχέδια τους αυτά ήταν ο γιος του Κλεινία. Τον παρουσιάζει, λοιπόν, ως θύμα πλεκτάνης των ολίγων γιατί δεν ενέδωσε στις πιέσεις τους για συνεργασία.

Στις παραγράφους 8-9 συνεχίζεται η προσπάθεια καθαγιασμού των προθέσεων του Αλκιβιάδη. Εκθέτει τα γεγονότα με τέτοιο τρόπο ώστε η βασικότερη κατηγορία εναντίον του Αλκιβιάδη, η αυτομόληση του στη Σπάρτη να παρουσιάζεται ως αναπόδραστη επιλογή, αν όχι ως πράξη πατριωτισμού ενώ ασφαλώς πρόκειται για μια πράξη εσχάτης προδοσίας. Οι ανερυθρίαστοι κατηγοροι αμέσως μετά την αναχώρησή του για τη Σικελία μεθοδεύουν την εξόντωση του ίδιου και των υποστηρικτών του. Βρέθηκε αντιμέτωπος με μία καλά οργανωμένη πλεκτάνη: πολλοί από τους φίλους του δολοφονήθηκαν, άλλοι εξορίστηκαν και ο ίδιος κατηγορήθηκε ερήμην του. Αν και βρέθηκε σε έναν τόσο ασφυκτικό κλοιό, παγιδευμένος και απομονωμένος δεν κατέφυγε στους εχθρούς: *οὐδ'ὡς ἀπελθεῖν ἤξιωσεν εἰς τούς πολεμίους.*⁹⁹ Αφού στην όγδοη παράγραφο παρουσίασε με εξιδανικευμένο τρόπο τη μακροθυμία και την έλλειψη αντίδρασής του στη δολοπλοκία εναντίον του και των ομοϊδεατών του θα αναφερθεί στην επόμενη παράγραφο στην προδοτική του συμπεριφορά.

Ο Αλκιβιάδης τελεί υπό απηνή διωγμό. Καταφεύγει στο Άργος αλλά αυτό δεν είναι αρκετό για τους ανελέητους διώκτες του, οι οποίοι επιζητούν την εκδίωξή του από τον ελληνικό χώρο και απαιτούν την έκδοσή του από το Άργος ώστε να δικαστεί στην Αθήνα. Βρίσκεται σε αδιέξοδο. Μονόδρομος οδυνηρός η καταφυγή στη Σπάρτη: *καί πανταχόθεν εἰργόμενος καί σωτηρίας οὐδεμιᾶς ἄλλης αὐτῷ φαινομένης τελευτῶν ἐπὶ Λακεδαιμονίους ἠναγκάσθη καταφυγεῖν.*¹⁰⁰ Επιχειρείται να αναδειχθεί η φιλοπατρία του ακόμα και μέσα από την πιο κατακριτέα επιλογή του. Η έμμεση διαγραφή του ήθους του συνεχίζεται και στην επόμενη παράγραφο (10) με την ολοκλήρωση της αναφοράς στη συνωμοσία και τις επιπτώσεις της και τη μετάβαση στην αναίρεση της κατηγορίας περί εσχάτης προδοσίας.¹⁰¹

Στις παραγράφους 15-21 συναντάμε την επόμενη ενότητα που αναφέρεται στο ήθος του Αλκιβιάδη. Στο τμήμα αυτό παρατίθενται στοιχεία τα οποία συνάδουν με τις απαιτήσεις ενός εγκωμίου. Εκθειάζεται η καθοριστική συμβολή του στη στρατιωτική και

⁹⁹ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 8

¹⁰⁰ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 9

¹⁰¹ Μιχαηλίδης,(2004), 52

πολιτική κονίστρα. Αρχικά εξαιρείται η συνεισφορά του πριν την εξορία του. Με ευάριθμο στρατιωτικό σώμα απομάκρυνε τις μεγαλύτερες πόλεις της Πελοποννήσου από τον έλεγχο των Σπαρτιατών και τις ένωσε σε ένα συνασπισμό που εξέθεσε σε μεγάλους κινδύνους τη Σπάρτη. Πράγματι το στρατήγημά του ήταν ευφυές ως προς τη σύλληψη χωρίς ωστόσο να έχει αίσια έκβαση, αφού οι Σπαρτιάτες κέρδισαν μια καθοριστική μάχη στη Μαντινεία το 418π.Χ.

Υπήρξε ακόμη επικεφαλής της σικελικής εκστρατείας (*καί ὡς περί Σικελίαν ἐστρατήγησεν*) της οποίας ωστόσο είναι γνωστή η τραγική κατάληξη. Προφανώς αναφέρεται στη στρατηγική επίνοια και στο σχεδιασμό της το διάστημα που ο ίδιος ήταν παρών αλλά και αυτό αμφισβητείται έντονα. Συνεπώς στην παράγραφο 15 με την παράθεση μέσα από ένα πολυσύνδετο σχήμα ενός συμπλέγματος αληθινών και αληθοφανών στοιχείων σφυρηλατείται το ηγετικό προφίλ του Αλκμεωνίδα.

Στις τρεις επόμενες παραγράφους (16-18) αποτυπώνεται με μελανά χρώματα η κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η πόλη κατά τον επαναπατρισμό του, το 407π.Χ. Η δημοκρατία είχε καταλυθεί, επικρατούσε διχόνοια, οι στρατιώτες στασίαζαν κατά των αρχών της πόλης και οι δύο παρατάξεις υπερθεμάτιζαν σε ακραίες ενέργειες. Από την άλλη οι Σπαρτιάτες κυριαρχούσαν σε ξηρά και θάλασσα επικουρούμενοι και από την Περσία. Σε αυτό το ιδιαίτερα ζοφερό σκηνικό ο Αλκιβιάδης δε δίστασε να βάλει το κεφάλι του στον ντορβά, όταν η πατρίδα τον κάλεσε. Είχε τη γενναιότητα και την τόλμη να αντιμετωπίσει τις τραγικές αυτές συνθήκες. Χωρίς ίχνος μνησικακίας, οίησης και ιδιοτελών υπολογισμών (*οὐκ ἐσεμνύνατ' ἐπί τοῖς παροῦσι, οὐδ' ἐμέμψατο περί τῶν γεγενημένων*)¹⁰² προτίμησε να ταυτίσει την προσωπική του τύχη με την τύχη της πόλης: *εἶλετο μετά τῆς πόλεως ὅτιοδν πάσχειν*.¹⁰³ Σε κάθε ευκαιρία μάλιστα δυσχυριζόταν ότι οι (ανεργατίστες) ενέργειές του κατά το παρελθόν, όσο ήταν αυτοεξόριστος, στρέφονταν εναντίον ὅσων απεργάζονταν την εξόντωσή του και όχι εναντίον της πατρίδας. Είναι πρόδηλη η απόπειρα αποποίησης των ευθυνών του για την ιδιαίτερα δυσχερή θέση στη οποία είχε περιέλθει η πόλη.

Στην παράγραφο που ακολουθεί (20) προβάλλονται οι ενέργειές του μετά τη θριαμβευτική επάνοδό του το 407π.Χ. Παρουσιάζεται ως σωτήρας της πόλης ο οποίος

---

¹⁰² Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 19

¹⁰³ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 19

αποκατέστησε τη δημοκρατία και καταλάγιασε τα πάθη ανάμεσα στις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις. Με τους διπλωματικούς του ελιγμούς, την οικονομική ενίσχυση του στρατεύματος με ίδιους πόρους αλλά και την στρατιωτική του πυγμή κατόρθωσε να ομαλοποιήσει την κατάσταση και να απαλλάξει την Αθήνα από τη ασφυκτική πίεση που δεχόταν. Είναι μια παράγραφος σε μία περίοδο με προτάσεις λιτές και μοναδικό υποκείμενο τον Αλκιβιάδη. Τα έργα μιλούν από μόνα τους και κανένα στολίδι, κανένα ρητορικό τέχνασμα δεν απαιτείται για να δηλώσει την προσφορά του.

Στην εικοστή πρώτη παράγραφο συνεχίζει την παρουσίαση της πολυσχιδούς δραστηριότητας του Αλκιβιάδη, αν και επισημαίνει ότι είναι δύσκολο να απαριθμήσει τα κατορθώματά του. Χρησιμοποιεί πολυσύνδετο σχήμα και το ήθος του πάλι εξυψώνεται με την αναφορά στις νίκες στην ξηρά και στη θάλασσα και στις κατακτήσεις πόλεων με τη χρήση βίας ή την πειθώ. Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό είναι το γεγονός ότι με εκείνον επικεφαλής η πόλη παρέμενε ανίκητη: *οὐδεπώποτε τοῦ πατρός ἡγουμένου τρόπαιον ὑμῶν ἔστησαν οἱ πολέμιοι.*¹⁰⁴ Ακόμη και στην επόμενη παράγραφο (22), η οποία έχει μεταβατικό χαρακτήρα, παρατηρείται μια τελευταία προσπάθεια εξιδανίκευσης της συμβολής του (*περί μὲν οὖν τῶν ἐστρατηγημένων οἶδα μὲν ὅτι πολλὰ παραλείπω*) σε συνδυασμό με μια φιλοφρόνηση προς το ακροατήριο.

Ο Ισοκράτης σκιαγραφεί μια προσωπικότητα με ανώτερο ήθος (ανεξίκακος, ανιδιοτελής), με ευρύ φάσμα ικανοτήτων (στρατιωτικές, διπλωματικές, πολιτικές) χάρη στις οποίες ευεργέτησε την πόλη του. Μάλιστα όλα αυτά αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη αξία δεδομένων των συνθηκών που επικρατούσαν. Προφανώς πρόκειται για διογκωμένες και σε κάποιο βαθμό αβάσιμες κρίσεις. Ο Ισοκράτης εκθαμβωμένος από τη μεγαλειώδη προσωπικότητα του Αλκιβιάδη έκλεινε τα μάτια του μπροστά στα σφάλματά του.

Στην επόμενη ενότητα που αναπτύσσεται από τον ομιλητή υπάρχει η εξύμνηση των προγόνων του κατηγορουμένου, δομικό στοιχείο σε κάθε εγκώμιο. Οι παράγραφοι 24-27 πλέκουν το εγκώμιο των προπατόρων τόσο από την πλευρά του πατέρα όσο και της μητέρας. Όλα αυτά έχουν απώτερο στόχο την εξύψωση του πατρός Αλκιβιάδη.

Η παράγραφος 24 έχει εισαγωγικό χαρακτήρα και προδιαθέτει ευνοϊκά το ακροατήριο αφού επισημαίνει ότι η προσφορά της οικογένειας είναι μακρόχρονη

---

¹⁰⁴ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 21

(πόρρωθεν ὑμῖν ὑπάρχει μέγιστα καί κάλλιστα τῶν πολιτῶν).¹⁰⁵ Στην επόμενη παράγραφο αναφέρει το οικογενειακό δέντρο του Αλκιβιάδη και τα κατορθώματά του. Από την πλευρά του πατέρα οι Ευπατρίδες των οποίων το όνομα δεν ήταν καθόλου τυχαίο. Από τη μητέρα οι Αλκμεωνίδες. Ο Αλκμεών, γενάρχης των Αλκμεωνιδών πέτυχε την πρώτη νίκη για τους Αθηναίους σε αρματοδρομία στην Ολυμπία. Τα κύρος των ολυμπιακών αγώνων και από το αριστοκρατικό είδος του αθλήματος είναι δηλωτικά της σημασίας της νίκης αυτής.

Η επόμενη αναφορά έχει πάλι να κάνει με πρωτιά αλλά σε πολιτικούς αγώνες. Υπήρξαν οι σκαπανείς της δημοκρατίας. Οι Αλκμεωνίδες πιστοί στα δημοκρατικά ιδεώδη και παρά τη συγγενική σχέση τους με τον Πεισίστρατο εναντιώθηκαν στην τυραννία του. Έτσι οι πρόγονοι εξυψώνονται όχι μόνο ως νικητές αλλά και ως υπερασπιστές της δημοκρατίας που βρισκόταν στα σπάργανα.

Στην παράγραφο που ακολουθεί (26) συνεχίζει να εξαιρεί το αταλάντευτο δημοκρατικό ήθος των Αλκμεωνιδών επισημαίνοντας τα δεινά που υπέστησαν από τους τυράννους. Κατέστρεφαν τα σπίτια τους και βεβήλωναν τους οικογενειακούς τάφους τους (οὐ μόνον τὰς οἰκίας αὐτῶν κατέσκαπτον ἀλλὰ καί τοὺς τάφους ἀνώρρυττον).¹⁰⁶ Η οργή εναντίον τους αποτελεί αδιάσειστο στοιχείο των δημοκρατικών φρονημάτων τους.

Μάλιστα το ίδιο το δημοκρατικό πλήθος ανέδειξε στην ηγεσία του αντιτυραννικού αγώνα τον Αλκιβιάδη και τον Κλεισθένη, γεγονός που συνιστά αδιαμφισβήτητη απόδειξη της εμπιστοσύνης του λαού παρά τις αριστοκρατικές καταβολές αμφοτέρων των προγόνων του κατηγορούμενου.¹⁰⁷ Η παράγραφος ολοκληρώνεται με το αποκορύφωμα της δράσης τους: ως επικεφαλής των εξόριστων απάλλαξαν το δήμο από την τυραννία και εγκαθίδρυσαν τη δημοκρατία (στρατηγήσαντες τῆς φυγῆς κατήγαγον τόν δήμον καί τοὺς τυράννους ἐξέβαλλον, καί κατέστησαν ἐκείνην τήν δημοκρατίαν).¹⁰⁸ Σε πρώτη ανάγνωση η παράγραφος 27 φαίνεται ότι αποτελεί έναν ακόμα έπαινο για τη δημοκρατία και επομένως είναι κάτι κοινότοπο αφού προστίθεται σε μια σειρά από κείμενα που εξυμνούν τη δημοκρατία προεξάρχοντος του *Επιταφίου* του Περικλή. Η πρωτοτυπία της έγκειται ωστόσο στο γεγονός ότι το εγκώμιο αυτό

¹⁰⁵ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 24

¹⁰⁶ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 26

¹⁰⁷ Μιχαηλίδης, (2004), 60

¹⁰⁸ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 27

χρησιμοποιείται ως προσφορά των προγόνων του κατηγορουμένου. Στόχος του Ισοκράτη με την οικειοποίηση αυτή είναι να προκαλέσει στο μέσο Αθηναίο πολίτη ευνοϊκή στάση για τον Αλκιβιάδη ως απόγονο των πρωτεργατών του δημοκρατικού πολιτεύματος. Οι πολίτες ασκήθηκαν στην αρετή και προετοιμάστηκαν για τη νίκη κατά των Περσών. Παρά το αυθαίρετο του συλλογισμού, αφού παραγνωρίζεται η συμβολή άλλων πολιτικών ανδρών και του αθηναϊκού λαού, δεν αποκλείεται αυτή η συσχέτιση να επηρεάζει θετικά τη σκέψη των ενόρκων και παράλληλα είναι εύκολα ανιχνεύσιμη η ιδέα του πολιτικού - παιδαγωγού που είναι κεντρική στον Ισοκράτη.¹⁰⁹

Οι Αλκμεωνίδες και οι Ευπατρίδες, σύμφωνα πάντα με τον Ισοκράτη, δικαιολογημένα αναγορεύονται ως πρωτοπόροι και στυλοβάτες της νεοπαγούς δημοκρατίας αφού διαμόρφωσαν τις συνθήκες εκείνες που αποτελούν το θεμέλιο λίθο της:

α) τη σφυρηλάτηση της γενναιότητας των πολιτών που αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την προστασία της πόλης: *ἐπαιδευθήσαν ὥστε τοὺς βαρβάρους τοὺς ἐπὶ πᾶσαν ἐλθόντας τὴν Ἑλλάδα μόνοι νικᾶν μαχόμενοι.*¹¹⁰

β) τη συγκρότηση μιας πολιτείας στηριζόμενη στη δικαιοσύνη που αφενός αποτελεί εκ των ὄντων ουκ άνευ ὄρου για την εύρυθμη λειτουργία της και αφετέρου ενέπνευσε την εμπιστοσύνη και στους άλλους Ἑλληνες ὥστε να παραχωρήσουν τη ναυτική διοίκηση στην Αθήνα (*περὶ δὲ δικαιοσύνης τοσαύτην δόξαν ἔλαβον ὥσθ' ἐκόντας αὐτοῖς τοὺς Ἑλληνας ἐγχειρίσαι τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης*).¹¹¹

γ) τη δημιουργία μιας πολύ ισχυρῆς σε ὅλα τα επίπεδα πόλης-κράτους γεγονός που καθιστά αληθοφανή την υπερβολή ὅτι η Αθήνα είναι το *ἄστυ τῆς Ἑλλάδος*.¹¹² Αυτός ο εκθειασμός των προγόνων του προφανῶς περιποιεῖ τιμὴ και για τον ἴδιο τον Αλκιβιάδη.

Μετά την εξιδανίκευση των προπατόρων του Αλκιβιάδη καταγίνεται τώρα με τον ἔπαινο του ἴδιου του Αθηναίου ηγέτη στις παραγράφους 28-39 αναφερόμενος στα παιδικὰ του χρόνια, την καταγωγή και τη μόρφωσή του, την πρώτη στρατιωτική επιχείρηση που ἔλαβε μέρος, το γάμο του, την περίλαμπρη ολυμπιακή νίκη και την πολιτική του δράση.

¹⁰⁹ Αλεξίου, (2016), 191

¹¹⁰ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 27

¹¹¹ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 27

¹¹² Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 27

Ειδικότερα στην παράγραφο 28, αφού αρχικά λίγο-πολύ διατείνεται ότι κληρονόμησε την αγάπη προς το λαό(!), συνεχίζει παρουσιάζοντας τα βιογραφικά του στοιχεία. Σε μικρή ηλικία έμεινε ορφανός (*αὐτός δέ κατελείφθη μὲν ὀρφανός*).¹¹³ Είναι μια συμφορά που χωρίς αμφιβολία τραυματίζει και στιγματίζει κάθε παιδί και αυτόματα προκαλείται η συμπάθεια. Μάλιστα ο πατέρας του έχασε τη ζωή του στη μάχη της Κορώνειας (*ὁ γάρ πατήρ αὐτοῦ μαχόμενος ἐν Κορωνείᾳ τοῖς πολεμίοις ἀπέθανεν*¹¹⁴), δηλαδή εν ώρα καθήκοντος και αυτό το στοιχείο εξυψώνει το ήθος του και βελτιώνει την εικόνα του. Αυτό όμως που κορυφώνει το ήθος είναι η συγγενική σχέση του με τον Περικλή και η ανάληψη της επιτροπείας του ορφανού Αλκιβιάδη. Ο κατηγορούμενος είναι γιος ενός ανθρώπου του οποίου οι οικογενειακές συμφορές αλλά και το περιβάλλον στο οποίο γαλουχήθηκε οικοδομούν ένα σπουδαίο ήθος και για τον ίδιο τον κατηγορούμενο αφού είναι σπλάγχο του. Σε αυτή την περίπτωση ο Ισοκράτης λαξεύει το ήθος του Αλκιβιάδη με βασικό υλικό τον Περικλή. Πρόκειται για *ηθοποιία ἐξ ηθοποιίας: ἐπετροπεύθη δ' ὑπὸ Περικλέους, ὃν πάντες ἄν ὁμολογήσειαν καὶ σωφρονέστατον καὶ δικαιοτάτον καὶ σοφώτατον γενέσθαι τῶν πολιτῶν*.¹¹⁵ Η ηθική νομιμοποίηση του Αλκιβιάδη επιτυγχάνεται μέσω του εξέχοντος πολιτικού, στον οποίο αποδίδονται εξαιρετικές αρετές στον υπερθετικό βαθμό. Εν κατακλείδι, η καταγωγή και το περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσε συνιστούν τον ορισμό της ηθοποιίας.

Ωστόσο δεν αρκέστηκε σε αυτό. θέλει να φανεί αντάξιος των προγόνων του, να συνεχίσει το ένδοξο οικογενειακό παρελθόν και να υπερκεράσει τα έργα τους. Επιδιώκει να αναδειχτεί ο ίδιος για να διατηρηθούν στη μνήμη των μεταγενεστέρων τα κατορθώματά τους (*ἀλλ' εὐθύς οὕτω μέγ' ἐφρόνησεν ὥστ' ᾠήθη δεῖν δι' αὐτόν καὶ τάκείνων ἔργα μνημονεύεσθαι*).¹¹⁶

Ένα πρώτο σκαλί για την υλοποίηση αυτού του στόχου ζωής υπήρξε η πρώτη συμμετοχή του σε εκστρατεία στην Ποτίδαια (432π.Χ.), στο εικοστό έτος της ηλικίας του περίπου. Για να εξάρει το ήθος του ο Ισοκράτης μνημονεύει τη γενναιότητα και την αυταπάρνηση που έδειξε στη μάχη ώστε να λάβει ως έπαθλο πανοπλία από το στρατηγό

---

¹¹³ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 28

¹¹⁴ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 28

¹¹⁵ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 28

¹¹⁶ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 29

του: ὥστε στεφανωθῆναι καὶ πανοπλίαν λαβεῖν παρὰ τοῦ στρατηγοῦ.¹¹⁷ Βέβαια πρέπει να επισημανθεί ότι στην προσπάθεια του αυτή ο Ισοκράτης δεν αποτυπώνει πλήρως την πραγματικότητα. Για παράδειγμα δεν προκύπτει από την εξιστόρηση των γεγονότων από το Θουκυδίδη ότι το εκστρατευτικό σώμα αποτελούνταν από αρίστους (Βιβλίο Α, ΚΕΦ.57-65) ενώ ομιλεί για 1600 οπλίτες και όχι χίλιους: *χρόνω ὕστερον πέμπουσιν ἑξακοσίους καὶ χίλιους ὀπλίτας ἑαυτῶν καὶ Φορμίωνα τὸν Ἀσωπίου στρατηγόν*.¹¹⁸ Ὅσον αφορά την τιμητική διάκριση της πανοπλίας ο Πλούταρχος στον *Βίο* του Αλκιβιάδη παρουσιάζει μια διαφορετική εκδοχή σύμφωνα με την οποία το βραβείο της ανδρείας ἄνηκε στον Σωκράτη και για τη γενναιοφροσύνη και γιατί ἔσωσε τη ζωή και τα ὅπλα του Αλκιβιάδη: *Τοῦ δ' Ἀλκιβιάδου τραύματι περιπεσόντος ὁ Σωκράτης προέστη καὶ ἤμυνε καὶ μάλιστα δὴ προδήλως ἔσωσεν αὐτόν μετὰ τῶν ὀπλων*.¹¹⁹ Ωστόσο ο ίδιος ο Σωκράτης ζητούσε να τον στεφανώσουν *βουλόμενος αὔξεσθαι το φιλότιμον ἐν τοῖς καλοῖς αὐτοῦ*.¹²⁰ Επομένως για να αναδείξει την πολεμική αρετή του γιου του Κλεινία δε στηρίζεται τόσο σε ακριβή γεγονότα, αλλά σε διαδόσεις και φήμες που τροφοδοτούσε η χαρισματική του προσωπικότητα.

Η παράγραφος που ἔπεται (31) δεν εισάγει νέα στοιχεία για τη στρατιωτική δράση και λειτουργεί ως συμπέρασμα ὅσων προαναφέρθηκαν. Επιστρατεύει ρητορικά ερωτήματα και επίθετα στον υπερθετικό βαθμό που συμβάλλουν στην ανύψωση του ἠθους του και ενδυναμώνουν το ηγετικό του προφίλ. Με ρητορική μαεστρία ο Ισοκράτης κατορθώνει ἕνα ἡσσονος σημασίας γεγονός να αναχθεί σε ἕνα προσωπικό θρίαμβο του νεαρού ἀκόμη τότε αριστοκράτη.

Στην τριακοστή πρώτη παράγραφο ὑπάρχει ἀναφορά σε ἕνα ἄλλο βραβείο σχετικό με την ιδιωτική του ζωή ἀπὸ τη φορά. Πλέκοντας το εγκώμιο του Ἰππονίκου ἔμμεσα ἀλλὰ ἐναργέστατα ἐξαίρει και το ἠθος του ἴδιου του Αλκιβιάδη. Εἶναι μια ἀκόμη περίπτωση *ἠθοποιίας ἐξ ἠθοποιίας* (παρ.28). Συγκεκριμένα ο πεθερός του Αλκιβιάδη ἦταν ἀπὸ ευγενική γενιά και ο πλουσιότερος των Ἑλλήνων (*πλούτω μὲν πρῶτος ὢν τῶν Ἑλλήνων, γένει δ' οὐδενός ὕστερος τῶν πολιτῶν*).¹²¹ Κληροδοτοῦσε στη θυγατέρα του μεγάλη περιουσία και σπουδαῖο ὄνομα, ἦταν δηλαδή μια νύφη πολύφερνη (*μετὰ προικός*

¹¹⁷ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 29

¹¹⁸ Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, Α, 64

¹¹⁹ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 7.4

¹²⁰ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 7.4 και Πλάτων, *Συμπόσιον* 220e

¹²¹ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 31

δέ πλείστης καί δόξης μεγίστης έκδιδούς τήν θυγατέρα).¹²² Άρα μόνο οι καλύτεροι θα είχαν το θάρρος να τη ζητήσουν επίσημα. Από όλους αυτούς ο Ιππόνικος διάλεξε και έκανε γαμπρό του τον Αλκιβιάδη δίνοντας του όχι μόνο την κόρη του αλλά και την υπόληψη και τους τιμητικούς τίτλους που συνόδευαν τον ίδιο και την οικογένειά του. Συνεπώς πράγματι ήταν ένα *άριστεϊον*, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο ρητοροδιδάσκαλος στην αρχή της παραγράφου και λειτουργεί ως μέσο πειθούς και ειδικότερα ηθοποιίας του γιου του Κλεινία.

Το επόμενο στοιχείο που κοσμεί το ήθος του είναι η ολυμπιακή του νίκη. Τοποθετείται στο τέλος ως αποκορύφωμα των στοιχείων ηθοποιίας που αφορούν τον ιδιωτικό βίο του Αλκιβιάδη. Η έμφαση που δίνεται λόγω της έκτασης της παραγράφου και της άρτιας δομής της είναι σαφής. Στις τρεις παραγράφους (32,33,34) παραθέτει: πρώτον τους λόγους για τους οποίους οι αγώνες αποτελούσαν εκδήλωση που αντιμετωπίζονταν με δέος και θαυμασμό, δεύτερον το σκεπτικό της επιλογής των αρματοδρομιών και όχι των γυμνικών αγώνων και τρίτον γιατί η νίκη του καθίσταται αθάνατη.

Αρχικά τεκμηριώνεται η πανελλήνια ακτινοβολία και απήχηση των αγώνων. Αποτελούσαν ευκαιρία επίδειξης των πολιτών σε πλούτο, δύναμη και μόρφωση. Η διοργάνωση ήταν πεδίο δόξας για τις πόλεις των νικητών (*καί τάς πόλεις όνομαστιάς γιγνομένας τάς τῶν νικόντων*¹²³) αφού η ακτινοβολία της δόξας όσων διέπρεπαν στην Ολυμπία διαχεόταν στην πόλη καταγωγής. Αλλά και η ανάληψη λειτουργιών στην Ολυμπία ήταν πολύ πιο λυσιτελής για την πόλη εν αντιθέσει με τις λειτουργίες στην Αθήνα που κυρίως εξυπηρετούσαν την ατομική ανάδειξη. Κατά συνέπεια στοιχειοθετείται ο αντίτυπος των αγώνων και προλειαίνεται το έδαφος για να εξαρθεί η νικηφόρα παρουσία του πατρός Αλκιβιάδη.

Πριν ωστόσο αναφερθεί στη λαμπρή του νίκη, όπως θα περιμέναμε, ο ρήτορας επιχειρεί να υπογραμμίσει το κύρος των αρματοδρομιών και να υποβαθμίσει την αξία των γυμνικών αγώνων, τους οποίους εκούσια απέφυγε. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί αποκαλύπτουν και τις ιδεολογικές του καταβολές. Απαξιώνει τη σωματική ρώμη ως στοιχείο καταξίωσης ενός αθλητή. Με αποφατική διατύπωση παραθέτει

---

¹²² Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 31

¹²³ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 32

επιχειρήματα για την ενασχόλησή του με την αρματοδρομία.¹²⁴ Η εκτροπή αλόγων είναι ασχολία των εύπορων πολιτών και κανείς με ταπεινή καταγωγή και μόρφωση (*ταπεινῶς πεπαιδευμένος*) δε θα μπορούσε να ασχοληθεί. Η απόφαση του λοιπόν να πάρει μέρος στους αγώνες αρματοδρομίας δεν προκύπτει μόνο από την αριστοκρατική του καταγωγή αλλά και από την παιδεία του.¹²⁵ Επιπλέον όχι μόνο νίκησε τους αντιπάλους του αλλά ξεπέρασε και νικητές παρελθόντων ετών (*τούς πόποτε νικήσαντας ὑπερεβάλλετο*).¹²⁶ Παρατηρείται μια σταδιακή κλιμάκωση και συσσώρευση επιχειρημάτων και στοιχείων που στόχο έχουν να πείσουν το ακροατήριο να τείνει ευήκοον ους.

Η βαρύτητα της νίκης του αναδεικνύεται εναργέστερα στην επόμενη παράγραφο (34) με επιχειρήματα που φαίνεται να πείθουν και τον πιο δύσπιστο ακροατή: πρώτα πρώτα ο αριθμός των αρμάτων με τα οποία πήρε μέρος ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη χρησιμοποίησε επτά άρματα και δεδομένων των χρημάτων που απαιτούνταν από μόνο του το γεγονός αυτό (ποσοτικό κριτήριο) πιστοποιεί την επιβλητική του παρουσία: *διότι ἄρματα μὲν ἑπτὰ καθῆκα, ὅσα οὐδείς πω ιδιώτης πρότερον*.¹²⁷ Η εντυπωσιακή αυτή παρουσία συνδυάστηκε και με την κατάκτηση των τριών πρώτων θέσεων σε ηλικία 34 ετών. Δεύτερον δαπάνησε τεράστια ποσά σε εκδηλώσεις στο πλαίσιο των αγώνων φτάνοντας στο σημείο να ισχυρίζεται ότι τα χρήματα που ξόδεψε έμοιαζαν να είναι περισσότερα και από ολόκληρες πόλεις: *ὥστε φαίνεσθαι τὰ κοινὰ τὰ τῶν ἄλλων ἐλάττω τῶν ιδίων τῶν ἐκείνου φαίνεσθαι*.¹²⁸ Τρίτον η νίκη του θα αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς όχι μόνο για τους προγενέστερους και τους συγχρόνους του αλλά και για τους μεταγενέστερους. Πρόκειται για υπερβολή που υποτιμᾷ όσους είχαν νικήσει στο παρελθόν στο ίδιο αγώνισμα και στερεί από τους μελλοντικούς νικητές κάθε πιθανότητα να τον ξεπεράσουν αλλά εξυπηρετεί τον στόχο του να εξυψώσει σε ανυπέρβλητα επίπεδα τον Αλκιβιάδη.

Στην παράγραφο 35 ο ρήτορας μετέρχεται μια τεχνική που συχνά αξιοποιεί στον παρόντα λόγο, αυτή της υποβάθμισης αν όχι αποσιώπησης. Ενώ ορισμένες πτυχές της ζωής του Αλκιβιάδη τονίζονται και αναλύονται εκτενώς άλλες υποβαθμίζονται. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στην πρόθεση του ρήτορα να ακολουθήσει την τυπική δομή ενός

---

¹²⁴ Μιχαηλίδης, (2004), 71

¹²⁵ Alexiou, (2011), 327

¹²⁶ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 33

¹²⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, ΣΤ,16

¹²⁸ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 34

εγκωμίου αλλά πρωτίστως για να εξασφαλίσει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα ως προς την ηθοποιία. Άλλωστε σε ανάλογες μορφές δράσεις (λειτουργίες) έχουν πρωταγωνιστήσει και άλλοι Αθηναίοι και επομένως η λεπτομερής μνεία τους δεν εξυπηρετεί τα σχέδιά του.

Ήδη στην πρώτη περίοδο χρησιμοποιείται ένα πολυσύνδετο σχήμα για να δημιουργηθεί η αίσθηση της πληθώρας των υπηρεσιών του προς την πόλη (*Περί δέ τῶν ἐνθάδε χορηγιῶν καί γυμνασιαρχιῶν καί τριηραρχιῶν αἰσχύνομαι λέγειν*¹²⁹) ενώ θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η λέξη *λειτουργία*. Χωρίς να αναφέρει καμία συγκεκριμένη δράση για τον ίδιο τον Αλκιβιάδη, τον τοποθετεί στο υψηλότερο σημείο που επισκιάζει και υποβαθμίζει τις αντίστοιχες δράσεις που εκτελούνταν από άλλους. Ολοκληρώνει την προσπάθεια σε αυτή την παράγραφο με έναν υποθετικό συλλογισμό: η τυχόν ευγνωμοσύνη προς το πρόσωπο του πατέρα του για τις λειτουργίες μοιάζει ασήμαντη. Οι απλές λειτουργίες υπολείπονται κατά πολύ σε σύγκριση με τα άλλα επιτεύγματά του: *εἴ τις καί τῶν τηλικούτων χάριν ἀπαιτοίη, περί μικρῶν ἄν δόξειεν τούς λόγους ποιεῖσθαι*.¹³⁰

Οι επόμενες τρεις παράγραφοι αποτελούν μια νοηματική ενότητα ως προς την ηθοποιία του Αλκιβιάδη αφού αναφέρονται στην πολιτική παρουσία του. Ειδικότερα αρχικά παρατίθεται η πολιτική του συμπεριφορά, κατόπιν επισημαίνεται η πολιτική του δράση και τα παθήματά του και τέλος τονίζεται ο αδιαπραγμάτευτος δημοκρατικός του προσανατολισμός.

Η πολιτεία του αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο που κοσμεί το ήθος του και αποτελεί σημείο αναφοράς. Ως υπεύθυνος πολίτης συμμετείχε στα κοινά και η ειλικρινής αγάπη του για τη δημοκρατία τον έκανε να ξεχωρίσει. Οι ολιγαρχικοί τον κάλεσαν να συνεργαστεί μαζί τους αλλά εκείνος έμεινε πιστός στρατιώτης της δημοκρατικής παράταξης. Η προσήλωσή του στη δημοκρατία και η ανυστεροβουλία του έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την ιδιοτελή συμπεριφορά άλλων ηγετών της πόλης, οι οποίοι επαναστάτησαν για προσωπικά οφέλη (*ὑπέρ αὐτῶν στασιάσαντας*¹³¹). Μάλιστα η επιλογή του ήταν συνειδητή και αυτό περιποιεί ιδιαίτερη τιμή στην εικόνα του και τονωτική ένεση για το ήθος του.

¹²⁹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 35

¹³⁰ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 35

¹³¹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 36

Στην επόμενη παράγραφο (37) συνεχίζεται η προσπάθεια να συγκροτηθεί η εικόνα ενός πολιτικού που αποτελούσε το παλλάδιο της δημοκρατίας και για αυτό δέχθηκε λυσσαλέα επίθεση από τους εχθρούς του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σε ένα ταραγμένο πολιτικό σκηνικό το οποίο οδήγησε δύο φορές στην κατάλυση της δημοκρατίας ο Αλκμεωνίδης υπήρξε η πιο αξιόπιστη ασφαλιστική δικλείδα για την περιφρούρησή της. Δεν τήρησε μεσοβέζικη στάση. Σε αντιδιαστολή με τις ανεύθυνες και τυχοδιωκτικές επιλογές άλλων πολιτών, οι οποίοι είτε παρέμεναν ουδέτεροι είτε ήταν φίλα προσκείμενοι και στις δύο παρατάξεις (*καί τούς οὐδετέρων ἐπιθυμοῦντας καί τούς ἀμφοτέρων μετέχειν ἀξιοῦντας*¹³²) αντιτάσσει τη σταθερή του αφοσίωση στη δημοκρατία και την εδραιωμένη δημοκρατική συνείδηση παρά τις οδυνηρές για τον ίδιο συνέπειες. Η σύζευξη της μοίρας της γενέθλιας πόλης του Αλκιβιάδη με την προσωπική του μοίρα που συνάγεται ως συμπέρασμα είναι για εκείνον κότινος τιμής.

Στην επόμενη παράγραφο (38) στόχος του Ισοκράτη είναι να αντικρούσει τις κατηγορίες για μοναρχικές επιδιώξεις του Αλκιβιάδη. Η χαρισματική αλλά και αλλοπρόσαλλη αυτή προσωπικότητα είχε προκαλέσει το φθόνο πολλών πολιτών καθώς θεωρούσαν υπαρκτό τον κίνδυνο κατάλυσης της δημοκρατίας, αν και οι ενέργειές του έδειχναν το αντίθετο. Ο Ισοκράτης όχι μόνο δεν αρνείται αυτό το έντονο κλίμα καχυποψίας αλλά το αξιολογεί. Πράγματι ο Αλκιβιάδης είχε τη δυνατότητα να ηγηθεί ενός τυραννικού καθεστώτος ποτέ όμως δεν προχώρησε σε κάτι τέτοιο. Αυτή η πανθομολογούμενη αλλά ανεκμετάλλευτη δυνατότητα εκτροπής αποδεικνύει τα γνήσια δημοκρατικά του ιδεώδη. Επομένως αυτό που αξίζει στον Αθηναίο ηγέτη είναι η ευγνωμοσύνη και όχι ο φθόνος: *διό καί δικαίως ἂν αὐτῷ πλείω χάριν ἔχοιτε, ὅτι τήν μὲν αἰτίαν μόνος τῶν πολιτῶν ἄξιος ἦν ταύτην ἔχειν, τῆς δέ πολιτείας ἴσον ᾤετο δεῖν καί τοῖς ἄλλοις μετεῖναι.*¹³³

Με την παράγραφο 39 ολοκληρώνεται ο εκθειασμός των πολιτικών πεπραγμένων του Αλκιβιάδη με μια συνήθη τεχνική στους ρητορικούς λόγους. Επιθυμεί να δημιουργήσει την αίσθηση ότι πολλά ακόμη επιχειρήματα για το ήθος του δεν έχουν αναφερθεί και ελλοχεύει ο κίνδυνος τα ρηθέντα επιχειρήματα να υστερούν ποσοτικά και ποιοτικά και να έχουν παραλειφθεί σημαντικότερα (*ἀεὶ γάρ μοι δοκεῖ μείζον εἶναι τό*

---

¹³² Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 37

¹³³ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 38

*μήπω πεφρασμένον τῶν ἤδη πρὸς ὑμᾶς εἰρημένων*¹³⁴). Δεν είναι, λοιπόν, διόλου απίθανο τα ουσιώδη επιχειρήματα για το ήθος του να μην αναφέρθηκαν!

5.4 Παθοποιία

Η παθοποιία συγκεντρώνεται στον επίλογο του έργου (παράγραφοι 45-48). Αφού έχουν εκτεθεί τα επιχειρήματα που στόχευαν στη λογική επιχειρείται και ο συναισθηματικός προσεταιρισμός των δικαστών. Το ρητορικό ταλέντο του Ισοκράτη αναδεικνύεται και εδώ. Αφιερώνει τέσσερις παραγράφους σε μια βιογραφία γεμάτη βάσανα και κινδύνους θέλοντας προφανώς να κερδίσει τον οίκτο και τη συμπάθεια του ακροατηρίου. Παραθέτει τα δεινά που έχει ως τώρα υποστεί συναρμολογώντας τα με τη διαδρομή του πατέρα του. Οικογενειακές συμφορές (ορφάνια), οικονομικές καταστροφές (διττή απώλεια οικογενειακής περιουσίας) και πολιτικές διώξεις (εξορία σε βρεφική ηλικία και κίνδυνος απώλειας των πολιτικών δικαιωμάτων) συνθέτουν ένα τραγικό σκηνικό. Πώς να μείνει ασυγκίνητο το ακροατήριο; Όλες αυτές οι προσωπικές περιπέτειες του νεότερου Αλκιβιάδη συνδέονται με την πολιτική δραστηριότητα του πατέρα του. Η πολιτικοποίηση του προσωπικού του βίου είναι εμφανής. Δέχεται τα πυρά των πολέμιων του πατέρα του μόνο και μόνο γιατί είναι ο γιος του και γι' αυτό δεν του αξίζει τίποτα λιγότερα από το να λάβει τη συμπάθεια του δικαστηρίου. Ολοκληρώνει τη διήγηση της προσωπικής του ζωής προβάλλοντας τα συναισθήματα που τον κατακλύζουν. Φοβάται και νιώθει οργή γιατί με μια τυχόν άδικη και επιπόλαιη απόφαση θα αδικηθεί κατάφωρα και θα τιμωρηθεί από εκείνους που όφειλαν να τιμωρηθούν (*εἰ τούτω δώσω δίκην παρ' οὗ λαβεῖν μοι προσήκει*¹³⁵). Παράλληλα του προκαλεί έντονη συναισθηματική φόρτιση το γεγονός ότι, ενώ μια ολυμπιακή νίκη αποτελεί πηγή τιμών,

---

¹³⁴ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 39

¹³⁵ Ισοκράτους, *Περί τοῦ ζεύγους*, 49

για τον ίδιο ενδέχεται να αποτελέσει αιτία στέρησης των πολιτικών του δικαιωμάτων. Έτσι ο κατηγορούμενος επιδιώκει να ενσταλάξει στις ψυχές των ακροατών την οργή, το φόβο και την αγανάκτηση για να ταχθούν με το μέρος του.

6.ΥΦΟΛΟΓΙΚΗ ΙΧΝΗΛΑΤΗΣΗ

6.1 Το «ένδυμα της σκέψης»

Κυρίαρχη είναι στους αρχαίους συγγραφείς και κριτικούς του ύφους η άποψη ότι η *λέξις* (λεξιλόγιο και γραμματική), η *σύνταξις* (δομή) και η *ιδέα* (νοηματικό περιεχόμενο) συναποτελούν ένα ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο. Η σχέση τους είναι τόσο λεπτή και ευαίσθητη, ώστε κάθε αλλαγή της μιας επηρεάζει αναπόφευκτα και την άλλη. Η τοποθέτηση των λέξεων σ' ένα συγκεκριμένο σημείο δηλώνει ένα συγκεκριμένο νόημα και αντανακλά όσο γίνεται πιο αυθεντικά, την πραγματικότητα, όπως τη βλέπει ο συγγραφέας. Η ίδια η λειτουργία των λέξεων ως κώδικα επικοινωνίας ανάμεσα σε ανθρώπους που αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις με κοινή ονοματολογία υποχρεώνει τον συγγραφέα να μην τις επιλέγει τυχαία. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς είχε αφιερώσει ένα ειδικό σύγγραμμα (*Περί συνθέσεως όνομάτων*) στην κατάλληλη εκλογή και το συνταίριασμα των λέξεων, ακριβώς λόγω της επίγνωσης του ρόλου τους για το επιθυμητό υφολογικό αποτέλεσμα. Σ' ένα φραστικό σύνολο επομένως η επιλογή των λέξεων είναι προϊόν συνειδητής επιλογής του συγγραφέα, για να επιτύχει τους νοηματικούς, ιδεολογικούς και αισθητικούς του στόχους, αφού βέβαια κύρια επιδίωξή του είναι η σαφήνεια, που κατά τον Αριστοτέλη και τους μετέπειτα κριτικούς είναι η πρώτη αρετή του ύφους.

Η *λέξις* ως στοιχείο ύφους δεν περιλαμβάνει μόνο το λεξιλόγιο αλλά και τη γραμματική, αφού η χρήση συγκεκριμένων τύπων προσδιορίζει τη γραμματική μορφή του λόγου και δίνει ένα συγκεκριμένο αισθητικό και νοηματικό αποτέλεσμα.

Εκτός από την *λέξιν* σημαντικό ρόλο παίζει και η διάταξη των λέξεων μέσα στην πρόταση και η σύνδεση των προτάσεων μεταξύ τους (*σύνταξις*). Η δομή της πρότασης

και της περιόδου επιφέρει τα επιθυμητά συγκεκριμένα αισθητικά και νοηματικά ερεθίσματα. Η θέση του ρήματος μέσα στην πρόταση και η θέση των κύριων και δευτερευόντων όρων καθορίζεται από την έμφαση, την οποία θέλει να προσδώσει σ' αυτούς ο συγγραφέας. Το ειδικό τους βάρος απαιτεί και την κατάλληλη τοποθέτηση στην πρώτη ή στην τελευταία θέση της πρότασης, και έτσι προβάλλεται αυτό που κατά τη αντίληψη του συγγραφέα είναι πρωτεύον. Η δομή μιας πρότασης εξαρτάται από την ιεράρχηση την οποία ο συγγραφέας κάνει στα διανοήματά του, για να επιτύχει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

Το λεξιλόγιο μαζί με τη γραμματική, η σύνταξη και το περιεχόμενο επομένως αποτελούν τρία σημαντικά στοιχεία του ύφους και δημιουργούν όχι μόνον τα γενικά χαρακτηριστικά του κάθε είδους ύφους αλλά και τα ατομικά χαρακτηριστικά των συγγραφέων, ακόμη και αυτών που συνανήκουν υφολογικά στο ίδιο ύφος.¹³⁶

6.2 Τα είδη του ύφους

Μια πρώτη διάκριση του ύφους με βάση τη δομή της περιόδου, οφείλουμε πάλι στον Αριστοτέλη, ο οποίος με μεγάλη οξυδέρκεια αναγνώριζε δύο μεγάλες κατηγορίες ύφους, την *είρομένην λέξιν* και την *κατεστραμμένην λέξιν*, δηλαδή το **συνεχές** και το **περιοδικό** ύφος. Το συνεχές ύφος είναι βέβαια το πιο παλαιό και σε αυτό ανήκουν τα έργα της πρώιμης πεζογραφίας. Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία είναι το περιοδικό ύφος στο οποίο ανήκουν οι συγγραφείς της αττικής πεζογραφίας του τελευταίου τετάρτου του 4^{ου} αι π.Χ. και εξής. Οι νεότεροι κριτικοί διατηρώντας τη βασική διαίρεση του Αριστοτέλη, την εμπλούτισαν με το **αντιθετικό** ύφος, αφού η διαφορά του στη δομή του λόγου και στο λεξιλόγιο το διαφοροποιεί σαφώς από τα δύο προηγούμενα. Στο περιοδικό ύφος η περίοδος αποτελείται συνήθως από μικρότερες φράσεις που λέγονται *κῶλα* και πρέπει και αυτά να είναι σύντομα και όχι μακροσκελή. Οι φράσεις αυτές συνδέονται είτε συμπλεκτικά είτε αντιθετικά.¹³⁷

---

¹³⁶ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), τμ.1, 36-38

¹³⁷ Κωνσταντινόπουλος, (2014), τμ.2, 39

6.3 Το ύφος του Ισοκράτη

Ο *Περί του Ζεύγους* λόγος παρουσιάζει τα τυπικά χαρακτηριστικά του ισοκρατικού ύφους. Δύο κυρίως είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πεζού λόγου του: η εξαιρετικά μακροσκελής και ανεπτυγμένη περιοδική δομή και η ομαλή διάταξη των λέξεων.¹³⁸ Πολύ σημαντική θεωρούσε ο Ισοκράτης τη ρυθμικότητα του ρητορικού λόγου, η οποία οφείλεται στη συνειδητή απόπειρα να συναγωνισθεί την ποίηση, ειδικότερα τους χορικούς λυρικούς ποιητές του παρελθόντος, Πίνδαρο και Βακχυλίδη.¹³⁹ Γι' αυτό σε πολλά σημεία χρησιμοποιεί συνδυασμό τροχαίων και ιάμβων. Η γνώση των πλεονεκτημάτων της ποίησης δεν τον αποθαρρύνει αλλά λειτουργεί ως πρόκληση για να την ξεπεράσει¹⁴⁰ και να δημιουργήσει ένα νέο είδος πεζού λόγου. Υπήρξε ο πρώτος Έλληνας που προσέδωσε πραγματικό καλλιτεχνικό φινίρισμα στο λογοτεχνικό ρητορικό λόγο.¹⁴¹ Όπως αναφέρθηκε, ο Ισοκράτης συνθέτει εκτενείς και πολύπλοκες περιόδους. Αυτή η μακροπερίοδη δόμηση αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής γιατί ελλοχεύει ο κίνδυνος να καταστεί ο λόγος ασαφής και μονότονος. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς τον επικρίνει για το παιδιάστικο των σχημάτων του, που εξαντλούνται στις αντιθέσεις, τις παρισώσεις και τις παρομοιώσεις.¹⁴² Αποφεύγει όμως αυτό τον σκόπελο χάρη στην εξαιρετική ικανότητά του να οικοδομεί τέλεια ισορροπημένες περιόδους με την κατάλληλη τοποθέτηση λέξεων και φραστικών συνόλων.¹⁴³ Επίσης Ο Ισοκράτης έδειξε ιδιαίτερη φροντίδα ώστε το τελικό φωνήεν της προηγούμενης λέξης να μην ακολουθείται από το αρχικό φωνήεν της επόμενης. Η αποφυγή της χασμωδίας (*δεῖ δέ τῆ μέν λέξει τά*

---

¹³⁸ Edwards, (2002), 42

¹³⁹ Αλεξίου, (2016), 252

¹⁴⁰ Haskins, (2004), 20

¹⁴¹ Jebb, (2008), 97

¹⁴² Διονύσιος Αλ., *Ισοκράτης*, 13: *καί τῶν σχημάτων τό μείρακιῶδες*

¹⁴³ Κωνσταντινόπουλος, (2014), τμ.2, 96

φωνήεντα μή συμπίπτειν) είναι ο κυριότερος λόγος της «λειότητας» των κειμένων του.¹⁴⁴ Ακόμη ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός στην έκθλιψη βραχέων φωνηέντων και στην κράση και απέφευγε την κακοφωνία που προκαλείται από την επανάληψη όμοιων συλλαβών σε αλληπάλληλες λέξεις ή από τον συνδυασμό γραμμάτων που είναι δύσκολα στην προφορά.¹⁴⁵

6.3.1 Το λεκτικό του Ισοκράτη

Ως προς την επιλογή των λέξεων ο Ισοκράτης βρίσκεται ανάμεσα στο περίτεχνο λεκτικό του Θουκυδίδη και στο απλό του Λυσία, όντας πιο κοντά στο λεκτικό του τελευταίου. Βασική αρετή είναι η καθαρότητα, η αποφυγή δηλαδή απαρχαιωμένων ή καινοφανών ή ποιητικών λέξεων και η σωστή αττική διάλεκτος. Αποφεύγει τους τρόπους, δηλαδή χρησιμοποιεί τις λέξεις με την κανονική τους σημασία με χαρακτηριστικά μεγαλοπρεπούς διατύπωσης. Στηρίζεται όχι στις λέξεις αλλά σχεδόν αποκλειστικά στη σύνθεση.¹⁴⁶ Στα σχήματα λόγου προτιμάει περισσότερο τα σχήματα λέξεως (διάφορες μορφές συνήχισης, ισόκωλα, αντιθέσεις, παρόμοια) και λιγότερο τα σχήματα διανοίας (ειρωνεία, απότομες παύσεις, ρητορικές ερωτήσεις). Αυτά τα στοιχεία μορφοποιούνται σε κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις. Επίσης γίνεται εκτενής χρήση μετοχών και απαρεμφάτων.

---

¹⁴⁴ Jebb, (2008), 109

¹⁴⁵ Θεοδωρακόπουλος, (2017), 43

¹⁴⁶ Jebb, (2008), 102-103

6.3.2 Παραδείγματα ύφους στον *Περί τοῦ ζεύγους* λόγο

Παρήχηση: *ὁ μὲν προς πατρός, ὁ δε προς μητρός ὢν πρόπαππος τοῦ πατρός* (26)¹⁴⁷

Πολύπτωτη αναφορά: *τά μὲν ὑφ' ὑμῶν, τά δέ δι' ὑμᾶς, τά δ' ὑπέρ ὑμῶν, τά δε μεθ' ὑμῶν* (41)

Ομοιοτέλετο: *τάς μεγίστας πόλεις τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Λακεδαιμονίων μὲν ἀπέστησεν, ὑμῖν δε συμμάχους ἐποίησεν καί εἰς οἴους κινδύνους αὐτοῦς κατέστησεν, καί ὡς περί Σικελίαν ἐστρατήγησεν* (15)

Τριμέλεια: (τριπλή παράθεση μιας έννοιας με σκοπό την έμφαση και την εντύπωση)
...ἔπεισαν ὑμᾶς ἐλαύνειν αὐτόν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καί στηλίτην ἀναγράφειν καί πρέσβεις πέμποντας ἐξαιτεῖν... (9)

Δείνωση: *καταλελυμένου μὲν τοῦ δήμου, στασιαζόντων δε τῶν πολιτῶν, διαφορομένων δέ τῶν στρατιωτῶν πρὸς τάς ἀρχάς τάς ἐνθάδε καθεστηκυίας* (16)

Τυπικές ρητορικές περιόδου:

---

¹⁴⁷ Στις παρενθέσεις αναγράφεται η παράγραφος στην οποία εντοπίζεται το χωρίο

Η πιο κοινή ρητορική περίοδος *Εἰς τοῦτο/τοσοῦτον* + γενική ....ὥστε απαντά στον Ισοκράτη:

οἱ δ' εἰς τοσοῦτον ὕβρεως ἦλθον ὥστε ἐπεισαν ὑμᾶς...(9)

εἰς τοῦτο δέ μανίας ἀμφοτέρων ἀφιγμένων ὥστε μηδετέροις μηδεμίαν ἐλπίδ' εἶναι σωτηρίας (16)

εἰς τοσοῦτον ἀνοίας ἐληλύθασι ὥστ' οἴονται...(23)

Επίσης ιδιαίτερα συχνή είναι στον Ισοκράτη η τυπική ρητορική περίοδος με τον συμπερασματικό σύνδεσμο *ὥστε* στην αρχή της περιόδου που ακολουθεί ως συμπέρασμα προηγούμενης συλλογιστικής:

Ὡστ' οὐκ εἰκός ἐπιτιμᾶν τοῖς τῶν αὐτῶν ὑμῖν ἐπιθυμοῦσιν... (19)

Ὡστ' οὐ μόνον ἐξ ὧν ὑμᾶς εὖ πεποίηκεν ἀλλά καί ἐξ ὧν δι' ὑμᾶς κακῶς πέπονθεν ῥάδιον γινῶναι τὴν εὐνοίαν τὴν ἐκείνου. (41)

Σημαντική συχνότητα παρουσιάζουν οι περίοδοι που έχουν **δοξαστικά** ρήματα:

α) Απλή δόμηση με ειδικό απαρέμφατο:

Ἐγὼ δ' ἡγοῦμαι μὲν οὐδέν προσήκειν τὰς κοινὰς αἰτίας τοῖς ἰδίαις ἀγῶσιν (2)

β) Πιο σύνθετη δόμηση είτε με ειδικό απαρέμφατο, από το οποίο εξαρτώνται τρία τελικά απαρέμφατα είτε με ειδική πρόταση ως επεξήγηση στο αντικείμενό του (*τοῦτο*) και μια αναφορική:

ἡγοῦμαι γάρ καὶ τοῦτ' εἶναι τῶν καλῶν, ...ἐπιτροπευθῆναι καὶ τραφῆναι καὶ παιδευθῆναι (29)

...τοῦθ' ἡγοῦμαι πᾶσιν εἶναι φανερόν, ὅτι... ὅτῳ πλεῖστον μέρος...μέτεστιν. (39)

Βέβαια βασικό γνώρισμα της ισοκράτειας περιόδου είναι το αντιθετικό ύφος και ιδιαίτερα η προτίμησή του για το σχήμα *οὐ (μή) ...ἀλλά*, το οποίο χρησιμοποιεί σχεδόν εξίσου συχνά με το απλούστερο και συχνότερο στους ρήτορες σχήμα *μέν...δέ*. Η αντίθεση μπορεί να προέρχεται είτε από δύο λέξεις με αντίθετο νόημα που χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν μία μόνο σκέψη είτε από την αντιπαράθεση δύο σκέψεων χωρίς αντίθεση στις λέξεις είτε από την αντιπαράθεση και στις σκέψεις και στις λέξεις:

Οὐ γάρ ἀπελαυνόμενος ἀπὸ τῆς ὀλιγαρχίας ἀλλὰ παρακαλούμενος (36)

...εὖ μὲν πραττούσης τῆς πόλεως... δυστυχησάσης δέ (40)

...χρημάτων ὑμῖν μὲν οὐκ ὄντων, ἐκείνοις δέ βασιλέως παρέχοντος

...τά μὲν δικαίως πράζαντα, τῶν δ' ἀδίκως αἰτίαν ἔχοντα (11)

...τῶν μὲν νέος ὧν ἔτυχεν, τά δ' ἐπειδὴ πρεσβύτερος ἦν ἐπραξεν (30)

Η χρήση **ρητορικών** ερωτήσεων που συμβάλλουν στη δραματοποίηση με στόχο να αντισταθμίσει τα μειονεκτήματα ενός λόγου που προοριζόταν πρωτίστως για ιδιωτική ανάγνωση. Δίνουν την αίσθηση μιας αυθόρμητης δικανικής αγόρευσης. Οι ρητορικές ερωτήσεις συχνά είναι σκόπιμα σύντομες για να προκαλούν με την αναμενόμενη καταφατική απάντησή τους έντονο ενδιαφέρον και πρόδηλη έμφαση.¹⁴⁸

Ἐπὶ τίνα δ' ἢ πόλιν ἢ φίλον ἢ ξένον οὐκ ἤλθετε δεησόμενοι συγκαταγαγεῖν; Τίνος δ' ἀπέσχεσθε πειρώμενοι κατελθεῖν; (13)

Μάλιστα συχνά ο Ισοκράτης τις χρησιμοποιεί στις κατακλείδες των επιχειρημάτων του:

---

¹⁴⁸ Κωνσταντινόπουλος, (2014), τμ.2, 103

Καίτοι πῶς ἂν γένοιτ' ἢ φίλος πονηρότερος ἢ ἐχθρός ἐλάττωνος ἄξιος; (42)

Οι πλουσιοπάροχες και μακροσκελείς περίοδοι εντοπίζονται και σε αυτό το λόγο χωρίς όμως να χάνουν τη σαφήνειά τους χάρη στην απλότητα των επιμέρους εκφράσεων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της εκτενούς ισοκράτειας περιόδου εντοπίζεται στις παραγράφους 49,50. Από το ρήμα *ἀγανακτῶ* της κύριας πρότασης εξαρτώνται επτά δευτερεύουσες αιτιολογικές προτάσεις υποθετικής αιτιολογίας και δύο δευτερεύουσες αναφορικές.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο Ισοκράτης θεωρείται ο «πατέρας του περιοδικού ύφους».¹⁴⁹ Η πρωτοτυπία του συνίσταται σε μια προσέγγιση πεζού και ποιητικού λόγου. Ο ποιητικός πεζός λόγος του δεν οικειοποιείται το ποιητικό λεξιλόγιο αλλά διαθέτει ρυθμό και αρμονία αξιοποιώντας καθημερινές, δόκιμες λέξεις. Οι μακροσκελείς αλλά ισορροπημένες και καλοδουλεμένες περίοδοι, η καθαρότητα των συντάξεων, η προσεκτική χρήση διαζευκτικών συνδέσμων,¹⁵⁰ η διαύγεια στην έκφραση και η άνετη μετάβαση από τη μια σκέψη στην άλλη, ο ρυθμός και η αποφυγή της χασμωδίας αποτελούν κεντρικά χαρακτηριστικά της τέχνης του λόγου του.

7. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

7.1. Προοίμιον (1-3)

Στην εναρκτήρια πρόταση ο απολογούμενος απευθύνεται στους δικαστές. Άκουσαν τους μάρτυρες (οι πρέσβεις από το Άργος και άλλοι άνθρωποι, γνώστες της

---

¹⁴⁹ Αλεξίου, (2016), 492

¹⁵⁰ Kennedy, (2005), 80

υπόθεσης) οι οποίοι επιβεβαίωσαν ότι ο πατέρας του δεν οικειοποιήθηκε τα άλογα του Τεισία αλλά τα αγόρασε από την πόλη του Άργους. Από την αρχή επισημαίνει ότι είναι θύμα συκοφαντίας. Δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο Ισοκράτης περισσότερο από κάθε άλλο ρήτορα επιμένει στη φθοροποιό δράση των *συκοφαντών* και τις επιδράσεις της συκοφαντίας στην αθηναϊκή κοινωνική αφρόκρεμα. Η συκοφαντία εγγράφεται στη ρητορική του ηθικού και πολιτικού οπλοστασίου των μελών της ελίτ.¹⁵¹

Στη δεύτερη παράγραφο στηλιτεύει τη δικανική τακτική των αντιπάλων του: αν και οι κατηγορίες είναι για ιδιωτικά θέματα ο λόγος τους σχετίζεται με πολιτικά ζητήματα. Στις ιδιωτικές δίκες οι αντίδικοι ορκίζονταν ότι θα μιλήσουν μόνο για την υπόθεση: *ἀμνύουσι οἱ ἀντίδικοι εἰς αὐτό τό πρᾶγμα ἔρειν*.¹⁵² Είναι στόχος μιας σειράς επιθέσεων και θύμα της εκδικητικής μανίας των πολιτικών αντιπάλων του πατέρα του. Θέλουν να τιμωρήσουν τον ίδιο για να εκδικηθούν τον πατέρα του. Αυτή είναι η κρυφή τους ατζέντα με στόχο την προσβολή της φήμης του νεκρού πατρός.

Στην τρίτη παράγραφο ολοκληρώνει το σκεπτικό του αναφορικά με την αμφισβήτηση της δικονομικής αλλά και ουσιαστικής βασιμότητας της υπόθεσης. Θεωρεί αυθαίρετη και απαράδεκτη τη μετατόπιση από μια ιδιωτική διένεξη σε μια κατηγορία με πολιτική επιχειρηματολογία. Ωστόσο η τακτική του Τεισία δεν του αφήνει περιθώρια. Θα υπερασπιστεί την υπόληψη του πατέρα του και απαντώντας στις προκλήσεις των κατηγορών του θα ακολουθήσει ανάλογη υπερασπιστική τακτική!

7.2 Προκατασκευή

Η τέταρτη παράγραφος αποτελεί την *προκατασκευή*. Πρόκειται για ένα σύντομο τμήμα του λόγου ανάμεσα στο προοίμιο και τη διήγηση με στόχο να κατατοπίσει τους δικαστές για τα θέματα που θα εξεταστούν στη διήγηση.¹⁵³ Ο ομιλητής θα

---

¹⁵¹ Σπαθάρης, (2009), 50

¹⁵² (Αριστοτέλης), *Αθηναίων Πολιτεία*, 67,1

¹⁵³ Θεοδωρακόπουλος, (2017), 120

γνωστοποιήσει στις νεότερες γενιές τα τεκταινόμενα κατά το παρελθόν δείχνοντας έτσι και το ενδιαφέρον του για τη νέα γενιά και παράλληλα επιδιώκοντας να κερδίσει την εύνοια των μεγαλύτερων αφού τους παρουσιάζει ως γνώστες της μακροχρόνιας αντιπαράθεσης του πατέρα του με τους αντιδίκους. Σύμφωνα με την Τοο, ο νεαρός Αλκιβιάδης παρουσιάζει το λόγο του σαν ένα μάθημα στο δικαστήριο: γίνεται ένας δάσκαλος (*ἄρξομαι διδάσκειν*) για να τους «διδάξει» για τη ζωή του πατέρα του και την οικογενειακή του ιστορία.¹⁵⁴

7.3 Διήγηση (5-9)

Στη *διήγησιν* ο αγορητής εκθέτει τα σχετικά με το θέμα γεγονότα τα οποία κρίνει ότι είτε είναι άγνωστα στον ακροατή είτε ανεπαρκώς ή εσφαλμένως γνωστά. Η έκθεση αυτή είναι άλλοτε εκτενής και άλλοτε ευσύνοπτη ανάλογα με το σκοπό της αγορεύσής του. Σε αυτές τις παραγράφους ο Ισοκράτης αρχίζει να ξεδιπλώνει τη ρητορική του δεινότητα. Τηρεί το μέτρο και αποφεύγει τόσο την υπέρμετρη συντόμευση όσο και την κουραστική μακρολογία: *Διηγήσεις δέ οἱ μὲν οὕτω βραχείας...οἱ δὲ οὕτω μακράς...ἐκάτερον δέ τούτων ἀμάρτημα.*¹⁵⁵ Εκθέτει συνοπτικά τα γεγονότα και τα ελατήρια των ενεργειών των αντιδίκων αλλά παράλληλα στα σημεία που θεωρεί απαραίτητο παρουσιάζει αναλυτικότερα τα γεγονότα και τις σκέψεις των δύο πλευρών.

Πιο συγκεκριμένα στην πέμπτη παράγραφο αναφέρεται στα κίνητρα αυτών που στράφηκαν εναντίον του στρατηγού Αλκιβιάδη. Οι ολιγαρχικοί προσπάθησαν να προσεταιριστούν τον Αλκιβιάδη ώστε να τον κάνουν συμμετοχο στα πολιτικά σχέδιά τους. Η αρχική διάθεση συμπόρευσης προσέκρουσε στην αταλάντευτη στάση του γιου του Κλεινία και οδήγησε στην απόφαση να απαλλαγούν από αυτόν για να εδραιώσουν την ολιγαρχία. Ήταν το εμπόδιο που έπρεπε να υπερκεράσουν.

Στην επόμενη παράγραφο (6) παρουσιάζεται το καλά ενορχηστρωμένο σχέδιο για την πολιτική τουλάχιστον εκμηδένισή του. Μεταφερόμαστε στην περίοδο της υπόθεσης των Ερμοκοπιδών. Το 415, όταν γινόταν η προετοιμασία του αθηναϊκού στόλου για τη

---

¹⁵⁴ Τοο, (1995), 201

¹⁵⁵ Διονύσιος Αλ., *Ρητορική Τέχνη*, 10,14

Σικελία, ήρθε στο φως ένα διπλό σκάνδαλο με άμεσες επιπτώσεις όχι μόνο στην πολεμική επιχείρηση αλλά και στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Πρόκειται για τον ακρωτηριασμό των Ερμών κεφαλών και την παρωδία των Ελευσίνιων μυστηρίων. Οι πολιτικοί αντίπαλοι του Αλκιβιάδη επιχειρούν να εκμεταλλευτούν το θρησκευτικό συναίσθημα και τη δημοκρατική ευαισθησία των πολιτών. Με αφορμή την υπόθεση αυτή κατηγορούν τον ίδιο και τους πολιτικούς φίλους του, την *έταιρείαν* για διακωμώδηση των μυστηρίων και για υπονόμηση της δημοκρατίας συνδυάζοντας τις δύο κατηγορίες. Καταγγέλλουν ότι τόσο η παρωδία των μυστηρίων όσο και η περικοπή των «Ερμών» είχαν γίνει με σκοπό την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος: *ἐπί ξυνωμοσίᾳ ἄμα νεωτέρων πραγμάτων καὶ δήμου καταλύσεως γεγενῆσθαι*.¹⁵⁶ Το γεγονός αυτό υπήρξε η αρχή μιας από τις πιο σκοτεινές και πιο περίπλοκες υποθέσεις της αθηναϊκής ιστορίας.

Οι κατηγορίες, εύλογα, προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση στην πόλη (*ὀρθῆς δὲ τῆς πόλεως γενομένης*¹⁵⁷) γιατί οι θρησκευτικές παραδόσεις και γενικά η θρησκεία ήταν πολύ στενά συνδεδεμένες με την οικογένεια και τον δημόσιο βίο. Η ασέβεια προς τον προστάτη θεό τρόμαξε τους ανθρώπους τόσο για τη θρασύτητά της όσο και για τα πιθανά επακόλουθά της. Αφού έγινε σύγκληση της συνέλευσης ο Αλκιβιάδης, κατά τα λεγόμενα του ρήτορα, αθρώνεται πανηγυρικά ορίζεται ως στρατηγός της εκστρατείας και απαλλαγμένος από τις συκοφαντίες αποπλέει για να υλοποιήσει το μεγαλόπνοο στρατηγικό οραματισμό του.

Παρά την πανηγυρική δικαίωσή του (ὄγδοη παράγραφος) οι ραδιουργίες των πολεμίων του, ενώ ο ίδιος βρισκόταν στη Σικελία, συνεχίζονται. Καταφέρνουν να πετύχουν την ανάκλησή του και παράλληλα οι πολιτικοί του υποστηρικτές είτε εξορίζονται είτε δολοφονούνται. Ο αδίκως και χωρίς να είναι παρών διωκόμενος Αλκιβιάδης (*ὑπερβαλλόμενοι οἱ ἐχθροὶ τὰ δοκοῦντα δίκαια εἶναι ἀπόντα αὐτόν ἐστέρησαν τῆς πατρίδος*)¹⁵⁸ ούτε και τότε δεν στράφηκε εναντίον της πατρίδας. Αξίζει αναφοράς η ερωτηματική διατύπωση «*καὶ τί δεῖ μακρολογεῖν;*» που είναι αρκετά συχνή στον Ισοκράτη. Με αυτή ο ομιλητής μεταβαίνει (φαινομενικά αυθόρμητα) με το σχήμα της παραλείψεως στο ζήτημα που κυρίως τον απασχολεί ενισχύοντας τη *δείνωσιν*.¹⁵⁹ Η

---

¹⁵⁶ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, ΣΤ, 28

¹⁵⁷ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 7

¹⁵⁸ Ξενοφώντας, *Ελληνικά*, Α, 14-15

¹⁵⁹ Σπαθάρης, (2009), 104

δείνωση είναι μια ρητορική μέθοδος, ένας ρητορικός *τόπος* κοινός σε όλα τα είδη της ρητορικής.¹⁶⁰ Στο σημείο αυτό χρησιμοποιείται για να υπερτονιστεί η ευθύνη των αντιπάλων του Αλκιβιάδη, οι οποίοι τον εξώθησαν σε ανεπιθύμητες ενέργειες.

Στην επόμενη παράγραφο (9η) ο ρήτορας προσπαθεί να εξηγήσει τη συμπεριφορά του Αλκιβιάδη μετά τις εκδικητικές κινήσεις των πολιτικών του αντιπάλων. Φτάνει στο Αργος, το οποίο του προσφέρει άσυλο για ένα διάστημα. Η πολιτική του για τη συμμαχία με τους Αργείους του επέτρεπε αυτή την επιλογή. Η εμπάθεια όμως των εχθρών του ξεπερνά κάθε όριο αφού σε λίγο έφτασε η καταδίκη του και η διαταγή απέλασης από όλη την Ελλάδα: *ἔπεισαν ὑμᾶς ἐλαύνειν αὐτόν ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καί στηλίτην ἀναγράφειν καί πρέσβεις πέμποντας ἐξαιτεῖν παρ' Ἀργείων*.¹⁶¹ Από τη στιγμή εκείνη οι φίλοι του δεν μπορούν να τον βοηθήσουν. Δεν έχει κανένα άλλο καταφύγιο. Είναι αποκλεισμένος από παντού. Μοναδική αναγκαστική επιλογή για να σωθεί είναι η Σπάρτη.

Ολοκληρώνοντας τη *διήγησιν* ο Ισοκράτης επιχειρεί να ερμηνεύσει και να δικαιολογήσει την προδοσία του Αλκιβιάδη παρουσιάζοντας την ως μοιραία επιλογή τονίζοντας ιδιαίτερα τη σκληρότητα και το μένος των αντιπάλων. Η οπτική με την οποία βέβαια εκθέτει τα γεγονότα είναι διαστρεβλωμένη. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αλκιβιάδης πριν ακόμα εγκαταλείψει τη Σικελία άρχισε να προδίδει την πατρίδα του αποκαλύπτοντας τα σχέδια των Αθηναίων για τη Μεσσήνη.¹⁶²

Από την εξέταση της *διηγήσεως* προκύπτει ότι η έκθεση των γεγονότων γίνεται με συντομία. Είναι όμως πιο εκτενής στα σημεία εκείνα που ο απολογούμενος θέλει να δικαιολογήσει τις ενέργειες του πατέρα του και τα ελατήρια των πράξεων του κατά την περίοδο της υπόθεσης των Ερμοκοπιδών και της κρίσης που ακολούθησε με στόχο να αποκατασταθεί το όνομα του.

---

¹⁶⁰ Volonaki, (2004), 34

¹⁶¹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 9

¹⁶² Θουκυδίδης, *Ιστορία*, ΣΤ,74 και Πλούταρχος, *Βίοι*, 22: *Εὐθύς μὲν οὖν ἀποπλέων ὁ Αλκιβιάδης ἀφείλετο Μεσσήνην Ἀθηναίους*

7.4 Πίστις (απόδειξη) (10-48)

Η *πίστις*, είναι το σημαντικότερο μέρος του λόγου. Εκεί παρουσιάζονται τα αποδεικτικά στοιχεία (άτεχνες ή έντεχνες αποδείξεις). Στον παρόντα λόγο η επιχειρηματολογία του υιού Αλκιβιάδη καταλαμβάνει το κύριο μέρος.

Στη δέκατη παράγραφο παρατίθενται οι κατηγορίες που προσάπτονται κατά του Αλκιβιάδη. Είναι αυτός που διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στην οχύρωση της Δεκέλειας, στην αποστασία των νησιών από την αθηναϊκή συμμαχία και υπήρξε βασικός πληροφοριοδότης του εχθρού (*καί τῶν πολεμίων διδάσκαλος κατέστη*).¹⁶³ Πρόκειται για κατηγορίες που επιβεβαιώνονται και από άλλες πηγές: *τειχίζειν τε χρῆ Δεκέλειαν, τῆς Ἀττικής, ὅπερ Ἀθηναῖοι μάλιστα αἰεὶ φοβοῦνται*.¹⁶⁴ Ο χαρισματικός μαθητής του Σωκράτη έδωσε θανάσιμες για την Αθήνα συμβουλές στους Σπαρτιάτες. Ιδιαίτερα η προτροπή του σχετικά με την οχύρωση της Δεκέλειας (σημερινό Τατόι) έπληξε κατευθείαν την καρδιά της πόλης.

Στην αμέσως επόμενη παράγραφο (11) ο ρήτορας επιχειρεί να τραυματίσει την αξιοπιστία των κατηγορών επισημαίνοντας την αντιφατικότητα της στάσης τους. Από τη μια τον απαξιώνουν και από την άλλη τον θεωρούν υπεύθυνο για όλα τα δεινά. Προσπερνά τις δύο πρώτες κατηγορίες. Προφανώς δεν μπορεί να αντικρούσει την κατηγορία ότι αυτός που ήταν επικεφαλής των επιχειρήσεων των Αθηναίων μέσα σε λίγους μήνες θα γίνει ο εμπνευστής του πολέμου εναντίον τους. Επικεντρώνεται στην τρίτη κατηγορία και την απόκρουσή της. Δεν είναι λογικό να δίδαξε την πολεμική τέχνη στους Λακεδαιμόνες, στους κατεξοχὴν δηλαδή γνώστες της, σε αυτούς που τη διδάσκουν και σε άλλους λαούς. Αποσιωπά το γεγονός ότι ο αυτομολήσας Αλκμεωνίδης διέθετε

---

¹⁶³ Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 10

¹⁶⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, ΣΤ, 91

ξεχωριστές ικανότητες αλλά και πληροφορίες που θα άλλαζαν καθοριστικά την έκβαση της εκστρατείας.

Στη δωδέκατη παράγραφο αποπειράται να ταυτίσει τον πατέρα του με τους δικαστές που θα κρίνουν την υπόθεση. Έχουν υποστεί τις ίδιες αδικίες. Ήταν και αυτοί διατεθειμένοι να κάνουν οτιδήποτε για να επιστρέψουν στην πατρίδα και να εκδικηθούν όσους τους εξόρισαν.

Πιο συγκεκριμένα στην παράγραφο που έπεται (13) χρησιμοποιεί διαδοχικές ερωτήσεις για να δείξει ότι οι εξόριστοι δημοκρατικοί μετήλθαν κάθε μέσο για να επιστρέψουν στην Αθήνα: κατέλαβαν τον Πειραιά, κατέστρεψαν το σιτάρι της περιοχής, έκαψαν τα προάστια, επιτέθηκαν στα τείχη. Πρόθεση του Ισοκράτη είναι να προσεταιριστεί το ακροατήριο και να το φέρει σε αντιπαράθεση με τον αντίδικό του. Οι πράξεις βίας και οργής εξαγνίζονται από το σκοπό που υπηρετούν. Η σκληρότητα της εποχής, εξαιτίας του εμφύλιου σπαραγμού, λειτουργεί ως κολυμβήθρα του Σιλωάμ για κάθε βάρβαρη συμπεριφορά. Οι ενέργειες τους πρέπει να κριθούν υπό αυτό το πρίσμα. Προλειπίνει έτσι το έδαφος για να δικαιολογηθούν και οι ακραίες και αδίστακτες πράξεις του Αλκιβιάδη. Ο ρήτορας στο σημείο αυτό επιχειρεί να παραλληλίσει την προσπάθεια του Αλκιβιάδη να επιστρέψει στην πατρίδα του πηγαίνοντας στη Σπάρτη με την προσπάθεια των εξόριστων δημοκρατικών του 404 να επιστρέψουν και να αποκαταστήσουν τη δημοκρατία.¹⁶⁵ Ήταν χαρακτηριστικό της πολιτικής ζωής εκείνης της περιόδου να καταδικάζεται σε εξορία ολόκληρη ομάδα πολιτών και εκείνοι να συνωμοτούν για να επιστρέψουν ζητώντας και τη βοήθεια άλλων πόλεων. Η Σπάρτη, η Αθήνα, η Κόρινθος συνήθιζαν να επεμβαίνουν χρησιμοποιώντας ως πρόφαση τη βοήθεια στους εξοριστούς.¹⁶⁶ Μήπως στις διάφορες γωνιές του πλανήτη μας δεν επαναλαμβάνεται η ίδια ιστορία; Στην περίπτωση όμως του Αλκιβιάδη υπάρχει μια τεράστια διαφορά: αφενός ήταν επικεφαλής της επιχείρησης και διέθετε κρίσιμες πληροφορίες για την έκβαση της αναμέτρησης και αφετέρου με τη... βοήθεια που προσέφερε κατέστρεψε την πόλη του. Η επιθυμία επιστροφής είχε πάρει τη μορφή ανελέητης εκδίκησης.

---

¹⁶⁵ Usher, (1999), 121

¹⁶⁶ Romilly, (2007), 135

Στις δύο επόμενες παραγράφους (14,15) ο ομιλητής συνεχίζει την προσπάθεια διχοτόμησης της κοινής γνώμης επιδιώκοντας να προσεταιριστεί το ακροατήριο του και να το οδηγήσει σε αντιπαράθεση με τον Τεισία. Υπενθυμίζει τη στάση τους εναντίον όσων αδρανούσαν κατά την περίοδο των Τριάκοντα. Ενοχλούνταν πολύ περισσότερο με τους απράγμονες συνεξοριστούς, οι οποίοι αδρανούσαν παρά με τους υπαίτιους των προβλημάτων τους. Είναι λογικό λοιπόν να κατηγορούν όσους, παραμένοντας στην πόλη, προέβησαν σε ενέργειες που επισείουν την ποινή της εξορίας και όχι αυτούς που μοιράζονταν κοινές επιθυμίες ή προσπαθούσαν να επανέλθουν στην πατρίδα τους.

Η δράση του πατέρα του την περίοδο εκείνη δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο κριτικής. Στο διάστημα της εξορίας του υπεύθυνοι είναι όσοι τον οδήγησαν σε αυτή την κατάσταση. Η αξιολόγηση πρέπει να στηριχθεί στο βίο και την πολιτεία του όταν η πόλη *έδημοκρατείτο*. Πριν εξοριστεί προχώρησε σε μια σειρά από ενέργειες επωφελείς για την Αθήνα. Αναφέρεται σε μια εκστρατεία στα βόρεια της Πελοποννήσου το 419π.Χ.. Επικεφαλής ολιγομελούς ομάδας αθηναίων οπλιτών και τοξοτών¹⁶⁷ απέσπασε τις σημαντικότερες πόλεις της Πελοποννήσου από την πελοποννησιακή συμμαχία δημιουργώντας έναν αντιλακωνικό συνασπισμό. Ακόμη αναφέρεται στην ανάθεση της αρχηγίας για τη Σικελική εκστρατεία. Πρόκειται βέβαια για ενέργειες που είτε δεν είχαν τελικά θετικά αποτέλεσμα είτε δεν ολοκληρώθηκαν. Για αυτό οι Αθηναίοι του οφείλουν ευγνωμοσύνη. Η αρχή της ανταπόδοσης είναι μια από τις βάσεις των κοινωνικών σχέσεων στην Ελλάδα και αποτελεί ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο ρητορικό επιχείρημα.¹⁶⁸

Στις τρεις επόμενες παραγράφους (16-18) περιγράφεται με αναλυτικό τρόπο η κατάσταση της Αθήνας και οι εξωτερικές της σχέσεις. Παρουσιάζει αρχικά τις τραγικές συνθήκες που επικρατούσαν: η δημοκρατία είχε καταλυθεί και επικρατούσε διχασμός. Η στρατιωτική ηγεσία αμφισβητούσε τις αρχές της πόλης. Η μία παράταξη θεωρούσε τους κυβερνώντες μεγαλύτερους εχθρούς από τους Σπαρτιάτες και η άλλη καλούσε τους Λακεδαιμόνιους να καταλάβουν την πόλη για να μην υπάρξει πολιτική αλλαγή. Επιπρόσθετα ο στρατός είχε υποστεί αλλεπάλληλες ήττες σε ξηρά και θάλασσα και η

---

¹⁶⁷ Θουκυδίδης, *Ιστορία*, Ε, 52

¹⁶⁸ Αλεξίου, (2007), 140

έλλειψη χρημάτων γινόταν ακόμη περισσότερο αισθητή εξαιτίας της ενίσχυσης των Σπαρτιατών από τους Πέρσες.¹⁶⁹ Σε αυτή τη ζοφερή κατάσταση βρισκόταν η Αθήνα.

Κάτω από αυτές, λοιπόν, τις εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες ο Αλκιβιάδης επανέρχεται στην Αθήνα μετά την ανάκληση – αμνήστευσή του με πρωτοβουλία του Θρασύβουλου το 407π.Χ. Δε δίστασε στιγμή να επιστρέψει. Χωρίς καμιά αξίωση, χωρίς μνησικακία, προτίμησε να υποστεί μαζί με την πόλη του όλα τα πιθανά δεινά καθιστώντας σαφές ότι οι ενέργειες του κατά το παρελθόν στρέφονταν εναντίον της αντίπαλης παράταξης και όχι εναντίον της πόλης: *τοῖς ἐκβαλοῦσιν ἀλλ’ οὐχ ὑμῖν ἐπολέμει*.¹⁷⁰ Κίνητρο των ενεργειών του ήταν ο επαναπατρισμός του.

Μετά τη διακήρυξη προθέσεων ο ρήτορας αναφέρεται στην ευεργετική παρουσία του Αλκιβιάδη μετά το 407π.Χ. (παράγραφοι 20-21). Έπεισε τον Τισσαφέρνη να σταματήσει να χρηματοδοτεί τους Λακεδαιμόνιους, έβαλε τέλος στις αποστασίες των συμμάχων, με δικά του χρήματα πλήρωσε τους στρατιώτες και συμφιλίωσε τους πολίτες. Κατήγαγε νίκες σε ξηρά και θάλασσα και κατέλαβε πόλεις είτε με τη δύναμη της πειθούς είτε με την πειθώ της δύναμης. Οι καιρίες και επιτυχημένες παρεμβάσεις του, οι οποίες αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη αξία αν ληφθούν υπόψη οι περιστάσεις εκείνης της περιόδου, είναι δύσκολο να απαριθμηθούν (*πολύ ἂν ἔργον εἴη*). Η παράλειψη αυτή εξυπηρετεί την *αἴζησιν* συρρικνώνοντας το οπτικό πεδίο στο καλύτερο παράδειγμα.¹⁷¹ Η παράγραφος ολοκληρώνεται με την επισήμανση του κατηγορούμενου ότι όσο ήταν επικεφαλής ο πατέρας του, οι εχθροί δεν είχαν σημειώσει νίκες.¹⁷²

Συνοψίζοντας την προσφορά του στην παράγραφο που ακολουθεί (22) επισημαίνει ότι είναι πολλά και γνωστά τα στρατιωτικά του κατορθώματα ώστε είναι αναγκασμένος να παραλείψει τα περισσότερα. Στη συνέχεια κατηγορεί τους αντιδίκους ότι καταφεύγουν στο κουτσομπολιό¹⁷³ και τις προσβολές με κακόβουλες επιθέσεις για τον πολιτικό διασυρμό του Αλκιβιάδη. Έχουν ευτελή κίνητρα και είναι βλάσφημοι και αναίσχυντοι γιατί προσάπτουν κατηγορίες για τον ιδιωτικό βίο του νεκρού πατέρα του ενώ όσο εκείνος ζούσε δεν τολμούσαν να πουν τίποτα. Πράγματι υπήρχε νόμος του

¹⁶⁹ Ξενοφώντας, *Ελληνικά* Α, 1,14

¹⁷⁰ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 19

¹⁷¹ Αλεξίου, (2007), 183

¹⁷² Ισοκράτης, *Αρχίδαμος*, 111 *οὐδεπόποθ' οἱ πολέμιοι ἔστησαν τρόπαιον ἡμῶν ἡγουμένου βασιλέως*

¹⁷³ Hunter, (2003), 221

Σόλωνος που απαγόρευε την ύβρη των νεκρών αλλά ελάχιστα γινόταν σεβαστός.¹⁷⁴ Είναι άξιο αναφοράς το γεγονός ότι ο Ισοκράτης δεν ασχολείται με τις κατηγορίες που αφορούν την ιδιωτική ζωή του πατέρα του. Πιθανότατα είτε γιατί δεν είναι το προνομιακό πεδίο για την υπεράσπισή του λόγω του αναντίρρητα έκλυτου βίου του είτε για να αποκτήσει ο λόγος του μια διαχρονική διάσταση. Για να δικαιολογήσει την απουσία αναφοράς στο σκέλος των κατηγοριών που αφορούν στον ιδιωτικό του βίο αναφέρεται στα ευτελή κίνητρα των κατηγορών και εν γένει στο διεφθαρμένο και βλάσφημο χαρακτήρα τους.¹⁷⁵

Η επόμενη παράγραφος (24) έχει μεταβατικό χαρακτήρα. Ο απολογούμενος περνά από τις επικρίσεις για την ιδιωτική ζωή του πατέρα του στο εγκώμιο της οικογενειακής παράδοσης και προσφοράς, η οποία υπήρξε μακρόχρονη. Συνειδητά επιλέγει ο Ισοκράτης να εστιάσει στις προγονικές περγαμινές της οικογένειας και κατά τον Usher αποτελεί κατά το μάλλον ή ήττον μια συμβατική επιδεικτική γενεαλογία.¹⁷⁶ Ακολουθώντας τους κανόνες της αττικής ρητορείας το εγκώμιο αρχίζει με αναφορά στο προγονικό παρελθόν και την ευγενική του καταγωγή.¹⁷⁷ Η *εγγένεια* απαντά επανειλημμένα στον Ισοκράτη και προσφέρεται για την ανάδειξη της ατομικής προσωπικότητας ενώ παράλληλα συνδέεται με την άνθηση της εγκωμιαστικής λογοτεχνίας.¹⁷⁸ Ο χαρισματικός Αλκιβιάδης από την πλευρά του πατέρα του ανήκε στους Ευπατρίδες και από την πλευρά της μητέρας του στους Αλκμεωνίδες. Ο Αλκμέων, γενάρχης των Αλκμεωνιδών ήταν ο πρώτος Αθηναίος που κέρδισε στους ολυμπιακούς αγώνες αρματοδρομίας. Παρά τη συγγένειά τους με τον Πεισίστρατο προτίμησαν να εξοριστούν παρά να συμμετάσχουν στην τυραννική του εξουσία, αποδεικνύοντας την προσήλωσή τους στα δημοκρατικά ιδεώδη.

Στις παραγράφους 26-27 συνεχίζεται η εξύμνηση των προπατόρων του Αλκιβιάδη. Ήταν πάντοτε στόχοι της βίας των Πεισιστρατιδών, οι οποίοι γκρέμιζαν τα σπίτια τους και βεβήλωναν τους τάφους τους. Προέβαλλαν σθεναρή αντίσταση για μεγάλο διάστημα και ήταν επικεφαλής των εξόριστων δημοκρατικών, ενδεικτικό της εμπιστοσύνης που τους έτρεφαν. Κορυφαίο επίτευγμα των προγόνων του Αλκιβιάδη

---

¹⁷⁴ Πλούταρχος, *Σόλων*, 21,1 ...ό κωλύων νόμος τόν τεθνηκότα κακῶς ἀγορεύειν

¹⁷⁵ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 23

¹⁷⁶ Usher, (1999), 121

¹⁷⁷ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 25

¹⁷⁸ Αλεξίου, (2007), 131

ήταν ότι κατάφεραν και έδιωξαν τους τυράννους και έφεραν το δήμο στην εξουσία. Θεμελίωσαν τη δημοκρατία στο πλαίσιο της οποίας οι πολίτες σφυρηλάτησαν την αρετή τους και προετοίμασαν τη νίκη κατά των Περσών. Ακόμη συνέβαλαν καθοριστικά στην εδραίωση της δικαιοσύνης, στην επέκταση της πολιτικής και στρατιωτικής δύναμης της πόλης με επιστέγασμα την εκούσια παραχώρηση της ηγεμονίας στη θάλασσα. Ως αποτέλεσμα, μοιάζει αληθινό ότι η Αθήνα είναι το *ἄστυ τῆς Ἑλλάδος*.¹⁷⁹ Στο σημείο αυτό είναι εμφανής η προσπάθεια του Ισοκράτη να προβάλει την ιδιαίτερη πατρίδα του ως υπέρτατη έκφανση του ελληνισμού, που συγκέντρωνε όλα τα ευγενέστερα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού.¹⁸⁰

Οι πρόγονοι λοιπόν του πατέρα του και ανάμεσά τους και ο μεταρρυθμιστής του αθηναϊκού πολιτεύματος, ο Κλεισθένης συμβολίζουν την ένδοξη *πάτριον πολιτείαν* και την εξιδανικευμένη δημοκρατία πριν από τους περσικούς πολέμους.¹⁸¹ Η γλώσσα της παιδαγωγικής επανεμφανίζεται με το ρήμα *ἐπαιδεύθησαν* να έχει περίοπτη θέση. Οι πολιτικοί αυτοί ηγέτες λειτούργησαν ως παιδαγωγοί που προίκισαν τους πολίτες με τα αναγκαία εφόδια ώστε να αντιμετωπίσουν τόσο τον εσωτερικό όσο και τον εξωτερικό εχθρό. Βέβαια εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι αποσιωπάται ο ρόλος του Αρμόδιου και του Αριστογείτονα στην εγκαθίδρυση της δημοκρατίας ενώ αναχρονιστικά τοποθετείται ο Αλκιβιάδης και ο Κλεισθένης στην ίδια γενιά. Αλλά η περιορισμένη ιστορική γνώση του ακροατηρίου έδινε τη δυνατότητα να διατυπωθούν ιστορικές ανακρίβειες.¹⁸²

Μετά την εξύμνηση του προγονικού μεγαλείου της γενιάς του Αλκιβιάδη και την παρουσίαση των προγόνων του ως γεννητόρων και θεματοφυλάκων της αθηναϊκής δημοκρατίας στις επόμενες παραγράφους (28-29) μεταβαίνει στο εγκώμιο του ίδιου του διαβόητου Αλκιβιάδη. Δεν είναι μόνο η σπουδαία καταγωγή του χάρη στην οποία κληρονόμησε την αγάπη για το λαό αλλά και η ανατροφή του. Λόγω της πρόωρης απώλειας του πατέρα του στον πόλεμο με τους Βοιωτούς σε ηλικία 4 ετών (447π.Χ.) ανέλαβε ως κηδεμόνας του ο Περικλής με τις πανθομολογούμενες και στο μέγιστο βαθμό αρετές της σωφροσύνης, της δικαιοσύνης και της σοφίας (*σωφρονέστατος καί δικαιοτάτος καί σοφώτατος*). Είναι άξιο αναφοράς ότι η σωφροσύνη αποτελεί θεμελιώδη

---

¹⁷⁹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 27

¹⁸⁰ Mathieu, (1995), 73

¹⁸¹ Αλεξίου, (2016), 189

¹⁸² Worthington, (1994), 113

ισοκρατική αξία και κατεξοχήν αρετή του μέτρου και απαντά μαζί με τη σοφίαν και τη δικαιοσύνη.¹⁸³ Μέσα στην ατυχία του ο ορφανός Αλκιβιάδης είχε την τύχη να αναλάβει την επιτροπεία του ο οξυδερκής και αδιάφθορος πολιτικός. Η ανατροφή του σε αυτό το περιβάλλον υποδηλώνει την πίστη στις αθηναϊκές αξίες και ιδανικά, προσωποποίηση των οποίων αποτελεί ο Περικλής.¹⁸⁴ Είναι φυσικό και ο Αλκιβιάδης να αποκτήσει τα ανάλογα ήθη.

Στις παραγράφους 29-30 μετά την αναφορά στην παιδική ηλικία εκθέτει το πρόγραμμα ζωής του νεαρού ακόμη Αλκιβιάδη και το βάπτισμα του πυρός στη Θράκη, το οποίο συνοδεύτηκε από βραβείο στεφάνου και πανοπλίας επ'ανδραγαθία. Αφού υπέστη τη δοκιμασία που προβλεπόταν στην ηλικία των δεκαοχτώ χρονών,¹⁸⁵ κατά τον Ισοκράτη, ο Αλκιβιάδης δεν επαναπαύτηκε στις δάφνες των προγόνων του και δεν άφησε ανεκμετάλλευτο ούτε το ένδοξο παρελθόν ούτε την ευτυχή συγκυρία. Ανέπτυξε υψηλό φρόνημα (*οὕτω μέγ' ἐφρόνησεν*) ως αποτέλεσμα των κληρονομημένων προτερημάτων του¹⁸⁶ και θέλησε να στηριχτεί στις δικές του προσωπικές ικανότητες ώστε να φανεί αντάξιος των προγόνων του. Όσο σπουδαία και αν είναι η φύσις ή το γένος του εγκωμιαζομένου, οι πράξεις του πρέπει να επισκιάσουν αυτές των προγόνων του, ούτως ώστε να αποκτήσουν μεγαλύτερη φήμη.¹⁸⁷ Ο Αλκιβιάδης είναι παιδί της πόλης και οι προσωπικές του επιδόσεις υπήρξαν εξαιρετικές για το καλό της Αθήνας ως αποτέλεσμα του *μέγα φρονεῖν*.¹⁸⁸

Έτσι πριν συμπληρώσει το εικοστό έτος της ηλικίας του συμμετείχε στην εκστρατεία κατά της Ποτίδαιας το 432 π.Χ. Κατά τα λεγόμενα του αγορητή επρόκειτο για ένα επίλεκτο σώμα στρατιωτών (*χιλίους Ἀθηναίων ἐπιλεξάμενος τούς ἀρίστους*¹⁸⁹) με επικεφαλής τον Φορμίωνα. Ο Αλκιβιάδης επέδειξε ιδιαίτερη γενναιότητα με αποτέλεσμα να τιμηθεί από τον στρατηγό λαμβάνοντας έπαθλο για την ανδρεία του.

Εν είδει συμπεράσματος στην επόμενη παράγραφο (30) ο Ισοκράτης έχοντας μεγαλοποιήσει ένα ήσσοнос σημασίας πολεμικό συμβάν και χρησιμοποιώντας ρητορικές ερωτήσεις και επίθετα υπερθετικού βαθμού το μετατρέπει σε ένα ανυπέρβλητο

---

¹⁸³ Αλεξίου, (2007), 144

¹⁸⁴ Too, (1995), 218

¹⁸⁵ (Αριστοτέλης), *Αθηναίων Πολιτεία*, 42

¹⁸⁶ Gribble, (1999), 15

¹⁸⁷ Heilbrunn, (2003), 361

¹⁸⁸ Αλεξίου, (2016), 191

¹⁸⁹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 29

προσωπικό θρίαμβο του Αλκιβιάδη. Με τη δεξιοτεχνία του παρουσιάζει το γεγονός ως απόλυτη επιτυχία χωρίς περιθώρια βελτίωσης.

Στη συνέχεια (31) ο εναγόμενος μεταβαίνει στην ιδιωτική ζωή του πατέρα του και παρουσιάζει το γάμο του ως ένα ακόμη βραβείο. Ο Αλκιβιάδης παντρεύτηκε τη θυγατέρα του Ιππονίκου, του σπουδαίου και ζάμπλουτου αυτού Αθηναίου ευγενούς. Το όνομά της δεν αναφέρεται ίσως γιατί οι ρήτορες σπάνια έδιναν το όνομα αξιοσέβαστων γυναικών.¹⁹⁰ Πρόκειται για την Ιπαρέτη. Η γυναίκα που παντρεύτηκε ήταν μια πολύφερνη και περιζήτητη νύφη και μόνο τυχαίο δεν είναι το γεγονός ότι ανάμεσα σε τόσους μνηστήρες ο πατέρας της επέλεξε αυτόν να είναι γαμπρός του. Ο γάμος με την κόρη του είναι ένα ακόμη κατόρθωμα, ένα *ἀριστεῖον*. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι ο γάμος ήταν ο θεμέλιος λίθος της αθηναϊκής κοινωνίας μπορούσε ωστόσο να διαλυθεί στις περισσότερες περιπτώσεις από ενέργεια του συζύγου. Πάντως όποια και αν ήταν η αιτία της διάλυσης του γάμου ο σύζυγος έπρεπε να επιστρέψει την προίκα που είχε πάρει από τον πεθερό του.¹⁹¹ Ίσως αυτό εξηγεί και την ενέργεια του Αλκιβιάδη, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος,¹⁹² να αρπάξει τη γυναίκα του και να τη γυρίσει πίσω στο σπίτι όταν αυτή αναγκάστηκε από τον έκλυτο βίο του να κάνει αίτηση διαζυγίου.

Στις επόμενες παραγράφους (32-34) γίνεται ενδελεχής αναφορά στις επιτυχίες του στην Ολυμπία, το 416 σε ηλικία 34 ετών περίπου. Αφιερώνει στη νίκη στην αρματοδρομία περισσότερη έκταση παρά στη σχέση του με τον Περικλή και στις στρατιωτικές του επιτυχίες αλλά και τις λειτουργίες του. Αρχικά εξηγεί γιατί οι αγώνες στην Ολυμπία περιβάλλονταν με ξεχωριστό κύρος. Ήταν μια εκδήλωση στην οποία δινόταν η ευκαιρία στους Έλληνες να προβάλλουν τον πλούτο, τη δύναμη και την πνευματική τους καλλιέργεια. Οι αθλητές γίνονταν αντικείμενο σεβασμού και οι πόλεις από τις οποίες προέρχονταν αποκτούσαν φήμη. Η αντίληψη ότι η επιτυχία στους αγώνες ενός ατόμου δοξάζει την πόλη ήταν εδραιωμένη¹⁹³ (αν και απορρίπτεται από τον ίδιο τον Ισοκράτη στον *Πανηγυρικό*¹⁹⁴).

Ο Αλκιβιάδης μάλιστα θεωρούσε ότι οι λειτουργίες που προσφέρονταν στην Ολυμπία δόξαζαν κυρίως την πόλη σε αντίθεση με τις λειτουργίες στην Αθήνα, οι οποίες

---

¹⁹⁰ Gagarin, (2000), 75

¹⁹¹ Mosse, (2013), 64-65

¹⁹² Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 8

¹⁹³ Πίνδαρος, *Ολυμπιονίκοι*, 4

¹⁹⁴ Ισοκράτης, *Πανηγυρικός*, 1

περιποιούσαν τιμή μόνο στον πολίτη που τις αναλάμβανε. Με αριστοτεχνικό τρόπο ο Ισοκράτης επιβεβαιώνει την πανελλήνια αναγνώριση των αγώνων και την καταξίωση αυτών που διακρίνονταν. Έτσι προετοιμάζει το έδαφος για να εξαρθεί η απaráμιλλη παρουσία του πατέρα Αλκιβιάδη στα ιερά χώματα της Ολυμπίας.

Στην αμέσως επόμενη παράγραφο (33) για να παρουσιάσει ακόμα πιο εντυπωσιακή τη νίκη του υποβαθμίζει τη σημασία των αγώνων που στηρίζονται στην αλκή και διογκώνει το κύρος των αρματοδρομιών. Χωρίς να υστερεί σε μυϊκή δύναμη περιφρόνησε τους γυμνικούς αγώνες, στους οποίους συμμετείχαν άνδρες ταπεινής γενιάς και μόρφωσης και είλκον την καταγωγή τους από μικρές πόλεις. Αντίθετα προέκρινε τη συμμετοχή του στις αρματοδρομίες γιατί αφενός η εκτροφή αλόγων είναι έργο των πιο εύρωστων οικονομικά πολιτών και αφετέρου κανείς κοινός θνητός δεν επιχειρεί να καταπιαστεί με κάτι τέτοιο. Ο Αλκιβιάδης ένιωθε τον εαυτό του αριστοκρατικό αθηναίο και δεν επιθυμούσε με την επιλογή ενός βάνου αθλήματος να θέσει σε κίνδυνο τον τίτλο ευγενείας που θεωρούσε ότι τον κοσμούσε. Το τόλμημά του δικαιώθηκε αφού ξεπέρασε όχι μόνο τους ανταγωνιστές του αλλά και όσους κατά το παρελθόν είχαν πετύχει ανάλογες νίκες.

Η σπουδαιότητα αυτού του επιτεύγματος καταδεικνύεται εναργέστερα στην παράγραφο 34 με μια απαρίθμηση παραδειγμάτων και στοιχείων που κλιμακώνουν την ανεπανάληπτη επιτυχία του Αλκιβιάδη. Η παρουσία του είναι επιβλητική αφού συμμετέχει με αριθμό αρμάτων που ούτε οι ισχυρότερες πόλεις δεν μπορούσαν να εμφανίσουν. Κατά τον Θουκυδίδη ο αριθμός αυτός ανερχόταν στα επτά άρματα (*άρματα μὲν ἑπτὰ καθῆκα ὅσα οὐδείς πω ἰδιώτης πρότερον*¹⁹⁵). Η ποσοτική υπεροχή συνοδεύτηκε και από ποιοτικά χαρακτηριστικά αφού τα άρματά του κατέκτησαν τις τρεις πρώτες θέσεις. Η τριπλή νίκη παρουσιάζεται όχι μόνο για να τονιστεί η ικανότητα του αφού υπερέχει όλων (*οὐ μόνον τούς ἀνταγωνιστάς ἀλλά καί τούς πώποτε νικήσαντας ὑπερεβάλετο*¹⁹⁶) αλλά και ως στοιχείο της πανελλήνιας καταξίωσης και ανάδειξης του ἐπ' ωφελεία της πόλης: οι επιτυχίες του τίμησαν την πόλη έναντι όλων των Ελλήνων (*ὑπὲρ τῆς πόλεως εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα*¹⁹⁷).

---

¹⁹⁵Θουκυδίδης, *Ιστορία* ΣΤ, 16

¹⁹⁶Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 32

¹⁹⁷Ισοκράτης, *Περὶ τοῦ ζεύγους*, 33

Επιπρόσθετα ξόδεψε γενναιόδωρα μεγάλα ποσά για τις θυσίες και άλλες εκδηλώσεις στο πλαίσιο των αγώνων τα οποία ποτέ ως τώρα δεν είχαν δαπανήσει ολόκληρες πόλεις. Ολοκληρώνοντας τη «φιλοτέχνηση του φωτοστέφανου» του γιου του Κλεινία επισημαίνει πως η νίκη αυτή αποτελεί ορόσημο και αξεπέραστο σημείο αναφοράς και για τους προγενέστερους και για τους επιγενόμενους του. Ήταν συνήθης αριστοκρατική πρακτική άνδρες με πολιτικές φιλοδοξίες να επιχειρούν να εξαργυρώσουν τις νίκες τους στους μεγάλους πανελλήνιους αγώνες στον πολιτικό στίβο. Ο ίδιος ο Αλκιβιάδης στην ιστορία του Θουκυδίδη¹⁹⁸ αναφέρει τις επιτυχίες του στις αρματοδρομίες για να διεκδικήσει το δημόσιο σεβασμό. Εξετάζοντας δομικά την ενότητα αυτή (παράγραφοι 32-34) επιβεβαιώνεται για άλλη μια φορά η υψηλή ρητορική τέχνη του Ισοκράτη. Ξεκινά με μια γενική αναφορά στη σημασία των αγώνων κατόπιν επικεντρώνεται στο πρόσωπο του Αλκιβιάδη και ακολούθως μέσα από την ασύγκριτη νίκη του η ακτινοβολία του διαχέεται σε όλη την Ελλάδα διαχρονικά.

Στην παράγραφο 35 έχοντας ολοκληρώσει τη σχοινοτενή κάλυψη της ολυμπιακής νίκης υιοθετεί, όπως και σε άλλες παραγράφους,¹⁹⁹ την τακτική της υποτίμησης στοιχείων της δράσης του Αλκιβιάδη. Αναφέρει ότι διστάζει να αναφερθεί στις υπηρεσίες που έχει προσφέρει. Ωστόσο ενώ θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον όρο *λειτουργία* χρησιμοποιεί τα υπώνυμα του, αναφέρεται δηλαδή μέσα από ένα πολυσύνδετο σχήμα στις χορηγίες, τις γυμνασιαρχίες και τις τριηραρχίες. Στη συνέχεια υπογραμμίζει ότι οι λειτουργίες του πατρός αποτελούν μέτρο σύγκρισης και επαίνου για τους άλλους λειτουργούς και καταλήγει ότι η μνεία στις υπηρεσίες αυτές θα ήταν ασήμαντη σε σχέση με τα άλλα κατορθώματα. Αυτά που έχει πετύχει είναι πολύ σπουδαιότερα από τις λειτουργίες. Όλα αυτά σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η γενναιόδωρη εκπλήρωση των λειτουργιών αποτελούσε έναν ανεκτίμητο, αν και όχι βασικό τρόπο επίδειξης του πατριωτισμού για ένα φιλόδοξο πολιτικό²⁰⁰ έχουν ως συνέπεια την αποθέωση του Αλκιβιάδη.

Στις παραγράφους 36-41 εξάιρεται η δημοκρατική πολιτεία του Αλκιβιάδη, στις διάφορες φάσεις της αθηναϊκής δημοκρατίας. Η αναλυτική έκθεση των πεπραγμένων δομείται αντιθετικά. Δεν παρατίθεται μόνο η δράση του Αλκιβιάδη αλλά

---

¹⁹⁸Θουκυδίδης, *Ιστορία*, ΣΤ,16

¹⁹⁹Παράγραφοι 29,39

²⁰⁰Carey, (2010), 97

αντιδιαστέλλεται με αυτή των αντιπάλων του. Υπήρξε ενεργός πολίτης, γνήσιος δημοκράτης και νομιμόφρων. Παρά τις οχλήσεις-προτροπές των ολιγαρχικών επέδειξε σταθερό δημοκρατικό προσανατολισμό και αγωνιζόταν για τη συλλογική ευημερία σε αντίθεση με την υστερόβουλη συμπεριφορά των αντιπάλων του. Ως άλλος Σωκράτης προτίμησε να αδικηθεί παρά να αδικήσει την πόλη του!!! (*ἀλλ' εἴλεθ' ὑπό τῆς πόλεως ἀδικηθῆναι μᾶλλον ἢ τὴν πολιτείαν προδοῦναι*).²⁰¹

Εν συνεχεία στην παράγραφο 37 αποτυπώνεται το πολιτικό πλαίσιο και τα παθήματα του Αλκιβιάδη εξαιτίας της αδιαπραγμάτευτης προσήλωσής του στη δημοκρατία. Σε επίρρωση της (κληρονομικής) αγάπης του για τη δημοκρατία και την εξουσία του λαού υπενθυμίζει τη στάση των ολιγαρχικών. Μέσα σε ένα ταραγμένο πολιτικό κλίμα άλλοι παρέμεναν ουδέτεροι και άλλοι, που με τυχοδιωκτικούς υπολογισμούς, παρουσιάζονταν φιλικά διακείμενοι προς την εκάστοτε εξουσία. Στον αντίποδα όλων αυτών των συμπεριφορών, όπως οι πρόγονοί του, προτίμησε να υποφέρει παρά να προδώσει τη δημοκρατία. Ο πατέρας του δύο φορές έπεσε θύμα εξορίας από αυτούς (*δὶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν ὑμετέρων ἐξέπεσεν*)²⁰² γιατί προφανώς αποτελούσε το μοναδικό υπολογίσιμο εμπόδιο σε εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς. Πράγματι οι διώξεις που υπέστη ο Αλκιβιάδης συνδέονται με τις αντιδημοκρατικές βλέψεις των ολιγαρχικών αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι είχε εχθρούς από όλο το πολιτικό φάσμα της εποχής, οι οποίοι ήταν έτοιμοι να εξυφάνουν τα πάντα σε βάρος του. Ολοκληρώνοντας για άλλη μια φορά ο Ισοκράτης διασυνδέει στενά την τύχη της Αθήνας με την τύχη του αθηναίου στρατηγού και πολιτικού.

Στην παράγραφο 38 οικοδομείται η αντίθεση μεταξύ του φόβου για την επιβολή τυραννίας από τη μια και της αταλάντευτης δημοκρατικής ρότας του Αλκιβιάδη από την άλλη. Πράγματι παρά την πίστη του στα δημοκρατικά ιδεώδη από πολλούς αντιμετωπιζόταν με καχυποψία γιατί θεωρούσαν ότι απώτερος στόχος του ήταν η εγκαθίδρυση τυραννικού καθεστώτος. Αυτή η άποψη δε στηριζόταν στις πράξεις του αλλά στην πίστη πως ήταν το πλέον ικανό πρόσωπο για να το επιτύχει. Γι' αυτό και ο Ισοκράτης τους προτρέπει να οφείλουν ευγνωμοσύνη γιατί μπορούσε να συμπορευτεί με τους ολιγαρχικούς αλλά παρέμεινε πιστός στις δημοκρατικές του συντεταγμένες. Άξιζε

---

²⁰¹Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 36

²⁰²Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 37

περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο την ηγεσία σε ένα μοναρχικό καθεστώς αλλά προτίμησε τη δημοκρατία γιατί πίστευε στην ισότητα με τους συμπολίτες του. Στις υπόνοιες για μοναρχικές επιδιώξεις του Αλκιβιάδη η απάντηση του Ισοκράτη εδράζεται στην πίστη του για τον συνειδητό αυτοπεριορισμό μιας ηγετικής προσωπικότητας. Πρόκειται για καίριο σημείο της ισοκρατικής ιδεολογίας: η ευθύνη δεν στηρίζεται στους θεσμούς, αλλά εκπορεύεται από την εξέχουσα ατομική προσωπικότητα η οποία αναλαμβάνει τις ευθύνες της.²⁰³ Το ενδιαφέρον του ρήτορα για την ατομική προσωπικότητα, το οποίο εδώ αποτυπώνεται με την εξύψωση του Αλκιβιάδη, προβάλλεται πιο χαρακτηριστικά στα επόμενα έργα του (*Ελένη, Βούσιρις, Ευαγόρας*) στα οποία επιδιώκει τη διαμόρφωση ενός πρότυπου πολιτικού ηγέτη.

Στις παραγράφους 39-41 ολοκληρώνεται το εγκώμιο στον Αλκιβιάδη. Είναι ένα λογικό επιχείρημα με άριστη επεξεργασία και αληθοφανές με βάση τα όσα εκτέθηκαν προηγουμένως.

Αρχικά στην παράγραφο 39 ξεκινά με έναν τόπο: υιοθετώντας μια συνηθισμένη τακτική των ρητόρων ισχυρίζεται ότι πολλά ήταν αυτά που θα μπορούσε να είχε αναφέρει και τα έχει παραλείψει και δεν είναι σίγουρος ότι έχει πει τα σημαντικότερα. Νιώθει αμηχανία αν έχει κάνει τη σωστή επιλογή (*ἀπορῶ τίνας...πρέπει μνησθῆναι καὶ ποῖ αὐτῶν χρή παραλιπεῖν*).²⁰⁴ Πρόκειται για το σχήμα διαπορήσεως (*dubitatio*)²⁰⁵ με το οποίο τεχνηέντως εκφράζει την απορία του.

Συνεχίζοντας υποστηρίζει ότι Αλκιβιάδης συμμετείχε και στις ευχάριστες και στις δυσάρεστες στιγμές, γεγονός που καταδεικνύει ότι η Αθήνα ήταν η πεφιλημένη πόλη του. Σε περιόδους ακμής ήταν ο πιο ευτυχισμένος από τους πολίτες ενώ σε περιόδους δυσπραγίας ο ίδιος βίωνε τις πιο δυσμενείς συνέπειες: *εὖ μὲν πραττούσης τῆς πόλεως τίς εὐδαιμονέστερος... τῶν πολιτῶν, δυστυχησάσης δὲ τίς ἐλπίδων μειζόνων ἢ χρημάτων πλειόνων ἢ δόξης ἐστερήθη;*²⁰⁶ Η μοίρα του ήταν απόλυτα συνυφασμένη με τη μοίρα της πόλης. Στην ίδια παράγραφο (40) υπενθυμίζει τι συνέβη το 404 π.Χ. Όταν κατέλαβαν την εξουσία οι τριάκοντα ενώ οι άλλοι δημοκρατικοί, όπως ο Θρασύβουλος, απλώς απομακρύνονταν από την πόλη, ο Αλκιβιάδης εκδιώχτηκε από όλη την Ελλάδα. Η μανία

---

²⁰³ Αλεξίου, (2016), 193

²⁰⁴ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 39

²⁰⁵ Αλεξίου, (2007), 203

²⁰⁶ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 40

των αντιπάλων του για την εξόντωσή του αποτελεί ξεκάθαρη απόδειξη ότι ήταν ο μόνος που θα μπορούσε να ανοικοδομήσει τα τείχη και να ανασυστήσει το αθηναϊκό μεγαλείο. Η καταστροφή των τειχών δε θα είχε αξία αν δεν εξουδετέρωναν τον άνθρωπο που μπορούσε να τα ξαναχτίσει. Η Σπάρτη με τον Λύσανδρο επικεφαλής ζήτησε από τον Φαρνάβαζο να θανατώσει τον Αλκιβιάδη. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Πλούταρχο: *Ἀθηναίους δέ, κἄν πρῶως πάνυ καί καλῶς πρὸς ὀλιγαρχίαν ἔχωσι, οὐκ ἐάσει ζῶν Ἀλκιβιάδης ἀτρεμεῖν ἐπὶ τῶν καθεστώτων.*²⁰⁷ Πρόκειται για τόπον ἐκ κρίσεως και εξυπηρετεί την *αὐξήσιν*. Η κρίση των αντιπάλων προσδίδει ακόμη μεγαλύτερη αξία και πειστικότητα στις αναφορές του ρήτορα.

Με την επόμενη παράγραφο (41) ολοκληρώνεται το εγκώμιο του Αλκμεωνίδη. Η ιστορία της πόλης είναι απόλυτα συνδεδεμένη με τη δική του πορεία. Τα δημοκρατικά του φρονήματα είναι αναντίλεκτα και η επίμοχθη πολιτεία του αδιάψευστος μάρτυρας. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι η προσπάθεια του Ισοκράτη να οικοδομήσει μια ένθερμη φιλοδημοκρατική εικόνα του Αλκιβιάδη, αποτυπώνεται και από τη μεγάλη συχνότητα ὀρων που παραπέμπουν στη δημοκρατία (π.χ. η λέξη *δήμος* απαντά δώδεκα φορές) σε σχέση με τους υπόλοιπους δικανικούς λόγους.²⁰⁸

Στον αντίποδα της συνεπούς δημοκρατικής στάσης του Αλκιβιάδη παρατίθενται στις παραγράφους 42-44 στοιχεία σχετικά με το ήθος των κατηγορών και των συγγενών τους.

Αναφέρεται αρχικά (42) στον βίο και την πολιτεία του Χαρικλή, πεθερού του Τεισία. Τον κατηγορεί ότι ήταν δουλοπρεπής, αρχομανής και καιροσκόπος: *τοῖς μὲν πολεμίοις δουλεύειν ἐπεθύμει, τῶν δέ πολιτῶν ἄρχειν ἠξίου.*²⁰⁹ Πονηρότερος φίλος ή χειρότερος εχθρός από αυτόν δεν υπήρξε. Στο σημείο αυτό καθόλου τυχαία δεν είναι η χρήση της λέξης *πονηρός* η οποία παραπέμπει σε αντιδημοκρατικό πολιτικό προσανατολισμό σε αντίθεση με τη λέξη *ἀγαθός* (όπως και η λέξη *χρηστός*) η οποία υποσημαίνει τη δημοκρατική προαίρεση.²¹⁰ Υπήρξε ένας από τους πιο φανατικούς των τριάκοντα. Η αρνητική αναφορά στο συγγενικό περιβάλλον του αντιδίκου εμφανίζει τις αρετές του εκθιαζόμενου Αλκιβιάδη.

---

²⁰⁷ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 38

²⁰⁸ Bearzot, (2003), 309-310

²⁰⁹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 42

²¹⁰ Σπαθάρας, (2009), 39

Συνεχίζοντας την επίθεσή του στην επόμενη παράγραφο (43) απευθύνεται στον ίδιο τον Τεισία και τα πολιτικά του ατοπήματα όταν ήταν βουλευτής επί των Τριάκοντα. Η βουλή αυτή είχε παίξει ρόλο δικαστηρίου και το να υπάρξει κάποιος μέλος της θεωρούνταν αδίκημα κατά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Τον κατηγορεί ότι παραβιάζει τις συμφωνίες οι οποίες του έδωσαν το δικαίωμα να κατοικεί στην πόλη. Αναφέρεται στην αμνήστευση των υπαιτίων του ολιγαρχικού κινήματος έπειτα από μια περίοδο έντονων κοινωνικών και πολιτικών αναταραχών (403π.Χ.) μετά την αυταρχική διακυβέρνηση των Τριάκοντα. Επισημαίνει ότι δεν έχει κανένα ελαφρυντικό για τη στάση του: ούτε απουσίαζε ούτε εξαπατήθηκε ούτε εκβιάστηκε για να προχωρήσει στην τέλεση αξιόποινων πράξεων. Γι' αυτό δεν του αξίζει καν να απολογηθεί.²¹¹ Επέδειξε ασύγγνωστη πολιτική συμπεριφορά. Και η παράγραφος αυτή δομείται με το σχήμα της αντίθεσης: αντιπαραβάλλονται στάσεις, συμπεριφορές, τακτικές του ενός και του άλλου. Ο Αλκιβιάδης εξόριστος, δίχως περιθώρια επιλογών και αμυνόμενος αντιδιαστέλλεται με τον Τεισία που βρισκόταν στην πόλη και εκούσια αδίκησε τους συμπολίτες του επιτιθέμενος. Πρόκειται για μια παράγραφο αρκετά αποτελεσματική ως προς την πειθώ και άρτια ως προς τη ρητορική της τέχνη.

Με τις παραγράφους 45-47 ο λογογράφος μετακινείται από την ηθοποιία στην παθοποιία, στοιχείο απαραίτητο στο τελευταίο τμήμα ενός δικανικού λόγου. Ο απολογούμενος προχωρά σε μια σύντομη και επιλεκτική βιογραφία πάντα σε συνδυασμό με τη διαδρομή του πατέρα του.²¹² Αφού ολοκλήρωσε τη σκιαγράφηση του ενάγοντα με υπαινικτικές απειλές για το μέλλον του (*ἀλλά γάρ περί μὲν τῶν Τεισία πεπολιτευμένων ἴσως ποτ' ἐν τοῖς τούτου κινδύνοις ἐγγενήσεται καί διὰ μακροτέρων εἰπεῖν*²¹³) μνημονεύει τα βάσανα και τις κακουχίες τις οποίες έχει υποστεί ως γόνος του Αλκιβιάδη: ο πατέρας του εξορίστηκε και η μητέρα του πέθανε με αποτέλεσμα η ζωή του να διατρέξει θανάσιμο κίνδυνο προτού καν συμπληρώσει τέσσερα χρόνια ζωής. Αργότερα μάλιστα εξορίστηκε παρά το νεαρό της ηλικίας του από τους Τριάκοντα. Εκτός όμως από τις πολιτικές διώξεις έχει υποστεί και διπλή οικονομική καταστροφή.

Ενώ όλοι οι άλλοι πολίτες, με την αποκατάσταση της δημοκρατίας, ανέκτησαν τις δεσμευμένες περιουσίες τους, ο ίδιος στερήθηκε την έκταση γης που είχε δοθεί ως

²¹¹ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 44

²¹² Μιχαηλίδης, (2004), 15

²¹³ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 45

αποζημίωση της περιουσίας που είχε κατασχεθεί και μάλιστα δύο φορές και το 414 μετά την καταδίκη του πατέρα του και το 404 επί των Τριάκοντα. Πράγματι κατά την επιστροφή του Αλκιβιάδη στην Αθήνα αποφασίστηκε στο πλαίσιο των επανορθώσεων και των τιμών να του επιστρέψουν την περιουσία (*ἐψηφίσαντο καί τήν οὐσίαν ἀποδοῦναι αὐτῷ*)²¹⁴ και μια έκταση γης και να πάρουν πίσω οι Ευμόλπιδες - ιερατικά γένη της Αττικής - και οι Κήρυκες τις κατάρες που είχαν εκστομίσει. Καταλήγοντας τονίζει ότι αυτό που διακυβεύεται δεν είναι η αποκατάσταση μιας δήθεν οικονομικής ζημιάς αλλά κάτι πολύ σημαντικότερο: τίθεται σε κίνδυνο η ιδιότητα του ως πολίτη: *ἀγωνίζομαι δ' εἰ χρὴ μετεῖναι μοί τῆς πόλεως*.²¹⁵

Συνεχίζοντας στο ίδιο υπερασπιστικό πλάνο τονίζει ότι η ποινή των πέντε ταλάντων είναι κοινή για όλους αλλά σε αντίθεση με τον οικονομικό κίνδυνο που διατρέχουν οι πλούσιοι, το διακύβευμα για τον ίδιο είναι η *ἀτιμία*, η στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Και είναι πειστικό να αντιμετωπίζεται αυτή η τιμωρία ως μείζων απειλή στο λίκνο της άμεσης δημοκρατίας σε σύγκριση με την οικονομική ζημιά. Είναι πράγματι θανάσιμο πλήγμα η *ἀτιμία* αν αναλογιστούμε τι σήμαινε τότε για τον πολίτη η συμμετοχή στα κοινά, πολύ περισσότερο στη δημοκρατική Αθήνα των κλασικών χρόνων. Είναι πιο ατιμωτικό από το να είσαι μέτοικος. Είναι ένας από τους πιο χαρακτηριστικούς τόπους στους δικανικούς λόγους στα αθηναϊκά δικαστήρια η έκκληση του εναγόμενου ότι θα πέσει σε μεγάλη δυστυχία αν καταδικαστεί. Η έκκληση στον οίκτο των δικαστών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο εναγόμενος παραδεχόταν την ενοχή του, ήταν συχνότατη. Οι κατηγοροί δεν αμφισβητούσαν τη νομιμότητα αυτής της πρακτικής αλλά προσπαθούσαν να πείσουν το δικαστήριο ότι ο χαρακτήρας και οι ενέργειες του κατηγορούμενου τον καθιστούσαν ανάξιο ελέους.²¹⁶ Ο Ισοκράτης συσχετίζει την ετυμηγορία των δικαστών με την τύχη του κατηγορούμενου ως πολίτη. Επιδιώκει όχι απλώς να τους υπενθυμίσει τη σοβαρότητα του καθήκοντός τους αλλά και να τους πείσει ώστε να συνυπολογίσουν στην απόφασή τους εάν η καταδίκη θα ήταν δίκαιη δεδομένων των ιδιαίτερων συνθηκών.

Στην παράγραφο 48 καταθέτει την αθωωτική του πρόταση. Προσπαθεί να επηρεάσει συναισθηματικά το ακροατήριο διεκτραγωδώντας την κατάστασή του.

---

²¹⁴ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 33

²¹⁵ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 46

²¹⁶ Lanni, (2005), 118

Απευθύνει αγωνιώδη έκκληση στους δικαστές να τον προστατεύσουν για να μην υποστεί άλλες άδικες συμφορές και ταπεινώσεις. Έχει ήδη υποφέρει τα πάνδεινα, υπενθυμίζοντας συνοπτικά τα βάσανά του. Η συσσώρευση επιρρημάτων (*ἀδίκως, ἀναξίως*), επιθέτων (*μεγίστων, πλείστων*) και μετοχών (*κινδυνεύοντας, αγωνιζομένους, άπεστερημένους, κεκρημένους*) φορτίζει συναισθηματικά το λόγο του. Αξιοσημείωτη είναι και η αλλαγή του προσώπου από το πρώτο ενικό στο τρίτο πληθυντικό με στόχο να προδώσει στο λόγο του μεγαλύτερη αντικειμενικότητα ανάγοντας το προσωπικό ζήτημα σε καθολικό.

7.5 ΕΠΙΛΟΓΟΣ (49-50)

Ο κατηγορούμενος, στηρίζοντας το λόγο του και πάλι σε αντιθέσεις, αποκαλύπτει τη συναισθηματική του κατάσταση: *ἀγανακτῶ*.²¹⁷ Δεν μπορεί να το χωνέψει ο νους του ότι ενδέχεται να τιμωρηθεί από κάποιον που θα έπρεπε να τιμωρήσει, από κάποιον που καμιά υπηρεσία δεν έχει προσφέρει στην πόλη. Είναι αδιανόητο το ενδεχόμενο να απολέσει τα πολιτικά του δικαιώματα λόγω της νίκης του πατέρα του στην Ολυμπία, τη στιγμή που άλλοι επιβραβεύονται για αυτό.

Παρουσιάζει τον εαυτό του ως μόνιμο θύμα και εύκολο στόχο των πολιτικών αντιπαραθέσεων χωρίς να έχει αδικήσει κανένα. Τα ιοβόλα βέλη που δέχεται οφείλονται στο ότι είναι κληρονόμος ένδοξου πατέρα. Στο τέλος της αγόρευσης επικεντρώνεται, όπως είναι φυσικό, στην επισήμανση της προσωπικής ευθύνης των δικαστών, η πλειοψηφία των οποίων άνηκε στη δημοκρατική μερίδα. Η ετυμηγορία τους δεν πρέπει να ταυτιστεί με τις αποφάσεις των τριάκοντα γιατί διαφορετικά θα διαπραχθεί σε βάρος του μια κατάφωρη αδικία.

---

²¹⁷ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 49

8. Ο Κατά Αλκιβιάδου Α' λόγος του Λυσία

Στο πλαίσιο του Βοιωτικού ή Κορινθιακού πολέμου το 395 π.Χ. οι Λακεδαιμόνιοι με τον Λύσανδρο επικεφαλής εκδήλωσαν στρατιωτική απειλή εναντίον των Θηβαίων. Οι Αθηναίοι έστειλαν στην Αλίαρτο της Βοιωτίας εκστρατευτικό σώμα για να βοηθήσουν. Πολλοί Αθηναίοι πεζοί φοβούμενοι να αντιπαρατεθούν με το ισχυρό πεζικό σώμα των Σπαρτιατών μεταπήδησαν στις τάξεις των ιππέων πιστεύοντας ότι είναι ασφαλέστερο να πολεμήσουν με την κάλυψη του Βοιωτικού ιππικού. Οι Θηβαίοι εμπιστεύθηκαν την άμυνα της πόλης στο αθηναϊκό στρατιωτικό σώμα και κατά τη μάχη που έγινε έξω από τα τείχη σκότωσαν τον Λύσανδρο και πολλούς άλλους. Ο βασιλιάς Πausanίας που ερχόταν σε βοήθεια τελικά, αφού έκανε σπονδές και πήρε τους νεκρούς, αποχώρησε χωρίς να υπάρξει σύγκρουση. Το εκστρατευτικό σώμα των Αθηναίων επιστρέφει στην πόλη.

Ο Αλκιβιάδης, γιος του ομώνυμου γνωστού πολιτικού και της Ιππαρέτης, κατηγορείται ότι ενώ κατατάχθηκε να πολεμήσει ως οπλίτης, λόγω δειλίας μεταπήδησε αυθαίρετα στο σώμα των ιππέων, παρά την έλλειψη της απαραίτητης *δοκιμασίας* για μια τέτοια κατάταξη. Για την ανυπακοή του αυτή ο Αλκιβιάδης οδηγείται στο δικαστήριο ύστερα από την καταγγελία κάποιου Αρχεστρατίδη, πολιτικού αντιπάλου του πατέρα του, στην οποία δευτερολογεί άλλος κατήγορος (άγνωστος). Προφανώς υπήρχαν και άλλοι που κατατάχθηκαν παράνομα στο ιππικό αλλά πιθανότατα μόνον ο Αλκιβιάδης οδηγήθηκε σε δίκη αν και καμία ουσιαστική μάχη δεν έγινε ενώ και οι στρατηγοί βεβαίωσαν ότι είχαν δώσει στον κατηγορούμενο την άδεια.

Η δίκη διεξάγεται χρονικά αμέσως μετά το 395 π.Χ. (μάχη της Αλιάρτου) και το «στρατοδικείο» αποτελείται από δικαστές αξιωματικούς και ενόρκους συστρατιώτες του Αλκιβιάδη.

8.1 Η συνάφεια των δύο λόγων

Ο καταγγελτικός αυτός λόγος, ο οποίος γράφτηκε (περίπου ένα χρόνο) αργότερα από τον *Περί τοῦ Ζεύγους* φαίνεται ότι αποτελεί μια απάντηση στην προσπάθεια του Ισοκράτη να υπερασπιστεί τον γιο του Κλεινία και της Δεινομάχης. Ο νεότερος Αλκιβιάδης, όπως είδαμε (παρ.2), διαμαρτύρεται γιατί είναι στόχος επαναλαμβανόμενων δικαστικών διώξεων. Επιχειρώντας μια πιθανή χρονολογική οριοθέτηση των δικών επισημαίνουμε τα εξής:

- 397π.Χ. δίκη ή δίκες χωρίς να γνωρίζουμε το περιεχόμενό τους.
- 397/396π.Χ. δίκη περί τοῦ ζεύγους.
- 395/394π.Χ. δίκη λιποταξίας

Τα έργα αυτά πιθανότατα εντάσσονται σε μια δημόσια αντιπαράθεση για τη φήμη του Αλκιβιάδη χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το περιεχόμενό τους απέχει πολύ από τους λόγους που εκφωνήθηκαν ενώπιον των δικαστηρίων. Παράλληλα οι επιθέσεις στο γιο του Αλκιβιάδη ήταν ένας τρόπος να επιτεθούν εκτός από τον πατέρα του και στους υποστηρικτές του. Στους δύο αυτούς λόγους εντοπίζονται διάφορα σημεία τα οποία μαρτυρούν τη διακειμενικότητά τους και την ιδιαίτερη πραγμάτευση της ατομικότητας.

Τόσο στο λόγο του Λυσία όσο και στο λόγο του Ισοκράτη ένα σημαντικό τμήμα καταλαμβάνουν οι αναφορές στον πατέρα του κατηγορούμενου. Στον *Κατά Αλκιβιάδου Α'* αφιερώνονται εννιά από τις σαράντα δύο παραγράφους και στον *Περί τοῦ ζεύγους* σαράντα μία από τις πενήντα. Και στις δύο περιπτώσεις οι ομιλητές μέμφονται τους αντιπάλους τους ότι ασχολούνται με τον Αλκμεωνίδα και όχι με την υποτιθέμενη

κατηγορία.²¹⁸ Και στις δύο υποθέσεις ο κατηγορος δεν αποκρύπτει ότι το βασικό του κίνητρο είναι περισσότερο η εχθρότητα στον Αλκιβιάδη παρά στο γιο του.²¹⁹

Στον λόγο του Ισοκράτη ο γιος του Αλκιβιάδη επισημαίνει ότι θα ήταν αλλόκοτο τη στιγμή που ο πατέρας του πήρε αποζημίωση μετά την εξορία ο ίδιος να τιμωρηθεί εξαιτίας της.²²⁰ Ο κατηγορος στο λόγο του Λυσία, αφού αναφέρεται στο παραπάνω επιχείρημα το αντιστρέφει: είναι παράλογο τη στιγμή που ο λαός ανακάλεσε αυτές τις δωρεές γιατί είχαν παραχωρηθεί άδικα, να αθωωθεί ο γιος του γιατί δήθεν ο πατέρας του ήταν ενάρετος.²²¹

Σε άλλο σημείο, όπως αναφέρθηκε, στην προσπάθεια του ο ρήτορας να δικαιολογήσει τις προδοτικές κινήσεις του Αλκιβιάδη τις εξομοιώνει με τις ενέργειες των δημοκρατικών για την αποκατάσταση της δημοκρατίας: *οὐ καταλαβόντες τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸν σῆτον τὸν ἐν τῇ χώρᾳ διεφθείρετε καὶ τὴν γῆν ἐτέμνετε καὶ τὰ προάστεια ἐνεπρήσατε καὶ τελευτῶντες τοῖς τείχεσι προσεβάλετε;*²²² Ο Λυσίας επιτιθέμενος στον Αλκιβιάδη για τη συνεργασία του με τους Σπαρτιάτες αξιοποιεί τα ίδια επιχειρήματα: *τολμᾷ γὰρ λέγειν ὡς Ἀλκιβιάδης οὐδὲν δεινὸν εἶργασται ἐπὶ τὴν πατρίδα στρατεύσας. Καὶ γὰρ ὑμᾶς φεύγοντας Φυλὴν καταλαβεῖν καὶ δένδρα τεμεῖν καὶ πρὸς τὰ τείχει προσβαλεῖν.*²²³

Γενικότερα ο Ισοκράτης πλέκει το εγκώμιο του Αλκιβιάδη και τον παρουσιάζει ως προγονικό φίλο του δήμου και του πιστώνει την αταλάντευτη επιθυμία για προάσπιση της δημοκρατίας. Αντίθετα ο Λυσίας κατατάσσει αυτόν και τους προγόνους του στους αρχέγονους εχθρούς της πόλης και της δημοκρατίας: όχι μόνο δεν ήταν μεγάλος πατριώτης αλλά προέβη σε αλυσιδωτές προδοσίες με έσχατη και φαρμακερή την προδοσία στους Αιγός ποταμούς.²²⁴

Η ομοιότητα αυτών των αναφορών δείχνει ότι υπάρχει διακειμενικότητα και όχι απλώς αναφορές που οφείλονται σε τυπικά επιχειρήματα σχετικά με τον Αλκιβιάδη.²²⁵ Οι δύο αγορεύσεις είναι διαμετρικά αντίθετες μεταξύ τους. Η μία δεν εντοπίζει κανένα λάθος και η άλλη δεν αναγνωρίζει καμία αξία.

---

²¹⁸ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 1-2, Λυσίας, *Κατά Ἀλκιβιάδου Α'*, 16-17

²¹⁹ Gribble, (1999), 93

²²⁰ Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 11

²²¹ Λυσίας, *Κατά Ἀλκιβιάδου Α'*, 31

²²² Ισοκράτης, *Περί τοῦ ζεύγους*, 13

²²³ Λυσίας, *Κατά Ἀλκιβιάδου Α'*, 32

²²⁴ Λυσίας, *Κατά Ἀλκιβιάδου Α'*, 38-42

²²⁵ Gribble, (1999), 107

Οι φίλοι και οι εχθροί του συνεχίζουν τους διαξιφισμούς τους, όπως και όταν ζούσε. Φανερώνουν τα πάθη που προκαλεί ο Αλκιβιάδης και μετά το θάνατο του και ταυτόχρονα αποτυπώνουν και την εικόνα της αθηναϊκής κοινωνίας, μια κοινωνίας με έντονες διακυμάνσεις και πολωτικές αντιθέσεις οι οποίες αντικατοπτρίζονται στα ρητορικά κείμενα της περιόδου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο λόγος *Περί τοῦ ζεύγους* εντάσσεται στον προβληματισμό που εκδηλώνεται στις πρώτες δεκαετίες του τέταρτου αιώνα γύρω από τη σύνθετη προσωπικότητα του Αλκιβιάδη, που προκαλούσε αμείωτο ενδιαφέρον στην αθηναϊκή κοινή γνώμη. Ο Ισοκράτης θέλησε να παρέμβει σε αυτή την πολεμική δημοσιεύοντας το λόγο αυτό (ή ένα απόσπασμά του) στον οποίο αγωνίζεται να τονίσει την αφοσίωση του Αλκιβιάδη στη δημοκρατία. Η παρουσίασή του ως πιστού δημοκράτη αφενός εξυπηρετεί τη συγκεκριμένη δικανική σκοπιμότητα αφετέρου εκπροσωπεί την αντίθετη φωνή πιθανότατα στην εικόνα του ως ένθερμου ολιγαρχικού που κινείται από φιλοδοξίες προσωπικής επιβολής. Έχοντας πλήρη συνείδηση ότι απευθύνεται σε ένα δημοκρατικό ακροατήριο επιδιώκει να αναδείξει τους στενούς δεσμούς του Αλκιβιάδη με τις παραδοσιακές αξίες της πόλης χωρίς να απαρνιέται τη μοναδικότητά του.

Αν και το έργο ανήκει στην πρώτη περίοδο της ισοκράτειας παραγωγής, κατέχει μια θέση ξεχωριστή καθώς εντοπίζονται ψήγματα της πολιτικής του σκέψης. Τα ιδανικά της πόλης παραμένουν ισχυρά αλλά αναδεικνύεται και η ατομική προσωπικότητα. Αυτή ακριβώς η διελκυστίνδα ανάμεσα στη δημοκρατία και την ατομική φιλοδοξία αποτυπώνεται στο έργο αυτό. Ο Ισοκράτης θεωρεί τη δημοκρατία συμβατή με την άσκηση προσωπικής εξουσίας και γι' αυτό αποδέχεται τη *φιλοτιμίαν* επιχειρώντας να την κατευθύνει σε ατραπούς ωφέλιμες για τη λειτουργία της πόλης. Αυτή η ιδέα θα αποτελέσει τον πυρήνα της πολιτικής του θεωρίας σε μεταγενέστερα έργα του.

Υπηρετώντας αυτό το στόχο ο Ισοκράτης μετατρέπει την απολογία σε ένα εμβόλιμο εγκώμιο στο οποίο μάλιστα προβάλλεται όχι μια μυθική προσωπικότητα αλλά ένα σύγχρονο ιστορικό πρόσωπο. Υπό αυτό το πρίσμα το έργο αποτελεί το προλούδιο των προσωποκεντρικών διαθέσεων του και της μελλοντικής συγγραφικής παραγωγής του. Ο *Περί τοῦ Ζεύους* είναι ένας δικανικός λόγος που εξελίχθηκε σε ένα εγκώμιο ξεπερνώντας τα επικαιρικά και εφήμερα στοιχεία μιας διένεξης. Σε αυτό το γεγονός ίσως να οφείλεται και η διάσωση του έργου.

Δεν είναι όμως μόνο ομολογία πίστης στο πιο αμφιλεγόμενο αλλά και άκρως χαρισματικό τέκνο της Αθήνας αλλά γίνεται ομολογία πίστης σε ένα ιδανικό που ο ρήτορας αισθάνεται να φεύγει μέσα από τα χέρια του και να χάνεται στο χρόνο: το ιδανικό της Αθήνας και του αθηναίου πολίτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αλεξίου, Ε. (2007) *Ισοκράτης Ευαγόρας: Ερμηνευτική Έκδοση*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Αλεξίου, Ε. (2016) *Η ρητορική του 4ου αιώνα π.Χ.*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- Alexiou, E. (2011) *Isokrates De Bigis und die Entwicklung des Prosa-Enkomions*, Hermes 139,316-336.
- Αραπόπουλος, Κ.Θ. (1975) «Ισοκράτους Λόγοι Δικανικοί» στο *Άπαντα Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων*, τμ.3, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα.
- Bearzot, C. (2003) «Ο Ισοκράτης και το ζήτημα της Δημοκρατίας» στο Δ.Γ. Σπαθάρας-Λ. Τζαλλήλα (επιμ.) *Πειθώ. Η Ρητορική 13 Μελετήματα*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Biscardi, A. (2005) *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Βολονάκη, Ε. (2009) «Ιδεολογία και δικανική ρητορεία στην Αθήνα της κλασικής περιόδου» στο Δ.Γ. Μαγριμπλής (επιμ.) *Η ιδεολογία στο χρόνο μέσα από εκφάνσεις του πολιτιστικού φαινομένου*, εκδ. Α. Σταμούλη, Αθήνα.
- Carey, C. (2000) *Trials from Classical Athens*, ed. Routledge, London/New York.
- Carey, C. (2003) «Άτεχνοι πίστεις στον Αριστοτέλη και στους ρήτορες», στο Δ.Γ. Σπαθάρας-Λ. Τζαλλήλα (επιμ.) *Πειθώ. Η Ρητορική 13 Μελετήματα*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Carey, C. (2010) *Η δημοκρατία στην κλασική Αθήνα* (μεταφρ. Ε.Η. Βολονάκη), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

- Degani, E. (2008) «Η αρχαία ελληνική λογοτεχνία ως το 300π.Χ», στο Δανιήλ Ι. Ιακώβ, Αντωνης Ρεγκάκος (επιμ.) *Εισαγωγή στην αρχαιογνωσία Αρχαία Ελλάδα*, τμ. 1 εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Easterling, P.E. & Knox, B.M.W. (1994) *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Edwards, M. (2002) *Οι αττικοί ρήτορες*, εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου -Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Gagarin, M. (2000) *ISOCRATES 1. The Oratory of Classical Greece*, ed. University of Texas Press, Austin.
- Gagarin, M. (2003) «Εικός και Πειθώ: ο Πλάτων και η πρόιμη ελληνική ρητορική», στο Δ.Γ. Σπαθάρας-Λ. Τζαλλήλα (επιμ.) *Πειθώ. Η Ρητορική 13 Μελετήματα*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Gagarin, M. (2007) «Rational Argument in Early Athenian Oratory», in J. Powell (ed.), *Logos: Rational Argument in Classical Rhetoric*, 9-18, London.
- Gribble, D. (1999) *Alcibiades and Athens*, ed. Clarendon press, Oxford.
- Hall, E. (2003) «Δικαστικά δράματα: η δύναμη της θεατρικότητας», στο Δ.Γ. Σπαθάρας-Λ. Τζαλλήλα (επιμ.) *Πειθώ. Η Ρητορική 13 Μελετήματα*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Haskins, E.V. (2004) *Logos and Power in Isocrates and Aristotle*, ed. University of South Carolina Press, Columbia.
- Heilburnn, G. (2003) «Ρητορική και δύναμις κατά τον Ισοκράτη», στο Σπαθάρας-Λ. Τζαλλήλα (επιμ.) *Πειθώ. Η Ρητορική 13 Μελετήματα*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Hunter, V. (2003) «Το κουτσομπολιό και η πολιτική της φήμης στην κλασική Αθήνα» στο Δ.Γ. Σπαθάρας-Λ. Τζαλλήλα (επιμ.) *Πειθώ. Η Ρητορική 13 Μελετήματα*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Jaeger, W. (1974) *Παιδεία*, (μεταφρ. Γ. Π. Βέρροιος), τμ. 3, εκδ. Παιδεία, Αθήνα.
- Jebb, R. C. (2008) *Για το ύφος των Αττικών Ρητόρων. Από τον Αντιφώντα ως τον Ισαίο*, (μεταφρ. Β. Θ. Θεοδωρακόπουλος), εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.
- Θεοδωρακόπουλος, Β. Θ. (2017) *Εισαγωγή στην αττική ρητορεία*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, (1972) τόμος Γ₁, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Kennedy, G. (2005) *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Κωνσταντινόπουλος, Β.Λ.-Πανομήτρος Δ.Κ. (2010) *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού*

πεζού λόγου, τμ.1, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Κωνσταντινόπουλος, Β.Λ. (2014) *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού πεζού λόγου*, τμ.2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Lanni, A. (2005) «Relevance in Athenian Courts», στο M. Gagarin & D. Cohen (επιμ.) *The Cambridge Companion To Ancient Greek Law*, ed. Cambridge University Press, New York.

Λάουρδας, Β. (1944) *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*, εκδ. Ο Λόγος, Αθήνα.

Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι (2013) εκδ. Πατάκης, Αθήνα.

Lesky, A. (1981) *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

MacDowell, D.M. (2003) *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

Μαρκαντωνάτος, Γ. Α. (2011) «Αθήνα και Αριστοφάνης: Ένα ιστορικό μεταίχμιο» στο Θεόδωρος Ι. Παππάς-Ανδρέας Γ. Μαρκαντωνάτος (επιμ.) *Αττική Κωμωδία Πρόσωπα και Προσεγγίσεις*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

Mathieu, G. (1995) *Οι πολιτικές ιδέες του Ισοκράτη*, (μεταφρ. Κ. Διαμαντάκου), εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Μιχαηλίδης Μ. Αντώνιος (2003-2004) Διπλωματική Εργασία: *Κριτικά και Ερμηνευτικά σχόλια στον Περί του Ζεύους λόγο του Ισοκράτη*, Αθήνα.

Mosse, C. (2013) *Δικαιοσύνη και Πολιτική στην Αθήνα της Κλασικής Εποχής: εν ονόματι του νόμου*, (μεταφρ. Γ. Νίκας), εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα.

Neros, C. (2002) *Βίοι*, (μεταφρ. Π. Ε. Γιαννακοπούλου), εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα.

Pelling, C (2010) «Η τραγωδία, η ρητορική και ο πολιτισμός της εκτέλεσης» στο Δανιήλ Ι. Ιακώβ (επιμ.) *Όψεις και Θέματα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

Pernot, L. (2005) *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, εκδ. Δαίδαλος, Αθήνα.

Σπαθάρας, Δ.Γ. (2009) *Ισοκράτης κατά Λοχίτου*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα.

Romilly, J. (2007) *Αλκιβιάδης ή οι κίνδυνοι της φιλοδοξίας*, (μεταφρ. Μ. Αθανασίου, Κ. Μηλιαρέση), εκδ. Το Άστυ, Αθήνα.

Salles, C. (1998) *Η άλλη όψη της αρχαιότητας*, (μεταφρ. Κ. Τσιταράκης), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

Too, Y.L. (1995) *The Rhetoric of Identity in Isocrates: Text, Power, Pedagogy*, ed. Cambridge University Press, Cambridge.

Usher, S.(1999) *Greek Oratory: Tradition and Originality*, ed. Oxford University Press, Oxford.

Volonaki, E (2004) «Creating responsibility: assigning blame for the Thirty», in Michael Edwards - Cristopher Reid (ed.) *Oratory in action*, Manchester University Press, Manchester.

Worthington, I. (1994) «History and oratorical exploitation» in I.Worthington (ed.) *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, ed. Routledge, London/New York.